

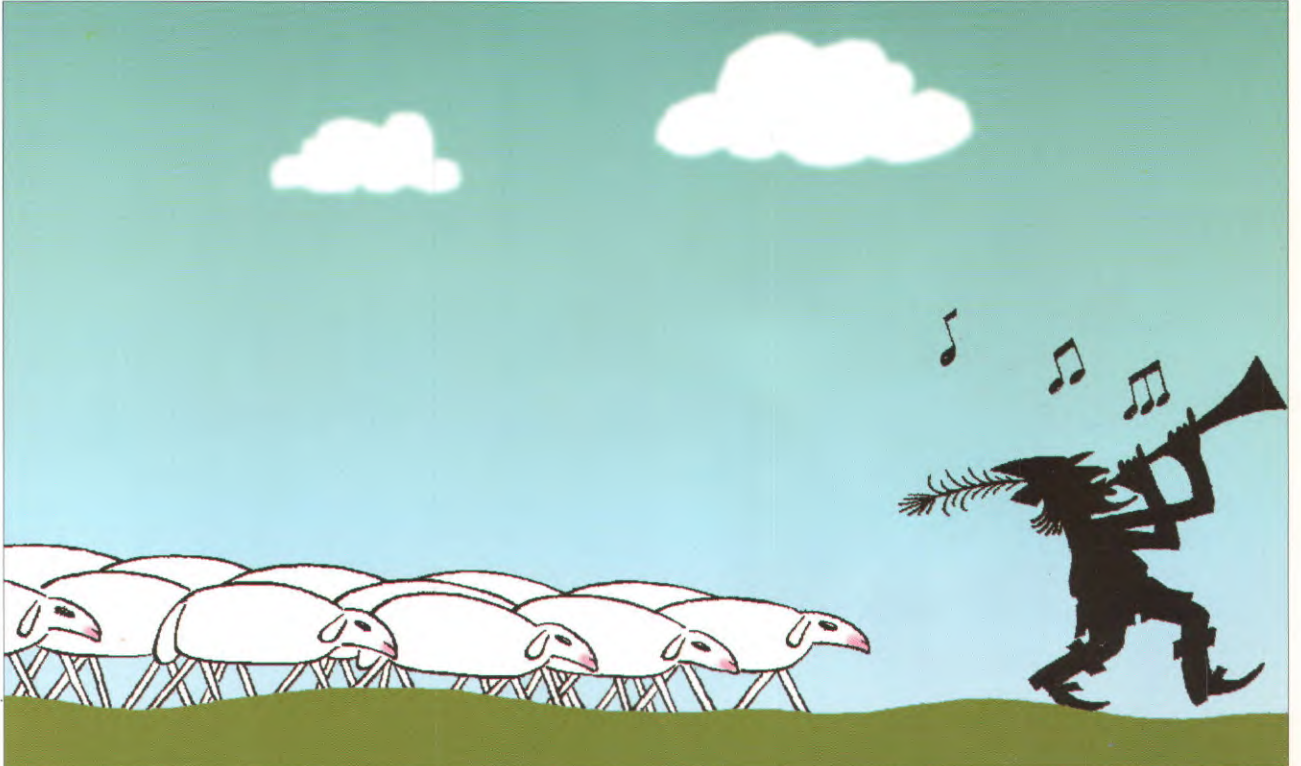
İKTİSAT

Dergisi

Sayı: 372 Ekim 1997 Fiyatı: 400.000.- TL

Gelişme İtaat ve Değişim

- Yönetilenler Neden ve Nasıl İtaat Ederler?
- Gelişmenin Ekonomi Politikası
- Gelişme Kavramı Üzerine
- İdealizmin Uluslararası İlişkilerdeki Yeri
- Türkiye'de Sanayi Toplumuna Geçiş

Açık Büfe

Sümerbank'ta birbirinden avantajlı
o kadar çok hizmet var ki...
İstediğiniz kadar alabilirsiniz.

İhtiyaç, Taşıt ve Konut Kredileri

Kredi Kartı - Bankkart

Kredili Mevduat Hesabı

Gelecek Kredisi

SSK Prim Ödemeleri

Elektrik, Su, Telefon gibi
Otomatik Ödemeler

Sigorta Hizmetleri

KOBİ Girişim Kredisi

Tahvil, Bono,
Hisse Senedi Alım Satımı

Firma Maaş Ödemeleri

Repo

Leasing - Factoring

“ Bankacılıkta Sümerbank ”

ÇUHADAROĞLU OTOMATİK KAPILAR

*Başka söze
gerek yok!...*

**Her çeşit otomatik kapı.
12 yıllık tecrübe.
Binlerce referans.
Danışmanlık.**

ÇUHADAROĞLU
sanayi ve pazarlama A.Ş.

Hürriyet Mah. Bengü Cad. No: 41 Şişli/İstanbul
Tel: (0 212) 224 20 20 (16 Hat)
Faks: (0 212) 224 20 40

Isıtmayı düşünmediğimiz bir yer!

Isıtma sistemlerimiz şimdilik
Türkiye'yi ve Avrupa'yı ısıtıyor.
40 yılı aşkın tecrübemiz, yüksek
teknolojimiz, üstün performansımız,
1500 personelimiz, ülke çapında
yaygın satış ve servis hizmetleri
ağımızla milyonlarca ailenin ve
yuvanın sıcaklığı için varız.

 Demirdöküm®

"KESİN ÇÖZÜM"

Türk Demir Döküm Fabrikaları A.Ş. Pazarlama ve Satış Grubu
Çamlıca İş Mrk., B2 Blok Ünalın Mah., Ayazma Cad., Küçük Çamlıca
81190 Üsküdar-İstanbul Tel: (0216) 317 64 14 Faks: (0216) 317 65 75

Sanıyorum ki bu ay elinize geçen İktisat dergisi uzunca bir süredir periyodu yakalama telaşında olan bizleri bir ölçüde sevindirdi. Dikkatli ve sürekli okuyucularımızın farkına vardığı gibi yaklaşık 16 aydır belirgin bir gecikme ile karşınıza çıkmaktaydık. Bu gecikmenin kimi zaman iki aylık bir süreyi aştığı dönemler olmuştu. Sürekli okuyucularımızın sabırlarını taşıma pahasına da olsa bu gecikmeyi ortadan kaldıramadık. Zamanında bayilerde bulunmayan bir derginin "İktisat" bile olsa gelecek ay aranmayacağını bilmemize rağmen 356. Sayıdan itibaren gecikme sorununu ortadan kaldıramadık. Siz sadık okurlarımızdan bir kez daha özür dileriz.

Bildiğiniz gibi İktisat dergisi tamamen amatör sayılabilecek çabalarla çıkan İFMC'nin bir yayın organıdır. Buna rağmen çok sesli olabilmeyi ve yazarlarını farklı görüşlerini ifade edebilmesine olanak sağlamayı da kendine bir yayın hedefi olarak

İktisat'dan

tespit etmiştir. Bu nedenle özenle "yazarların görüşleri cemiyeti bağlamaz" ifadesini kullanmaktadır. Aynı ilkenin bir paralelide yazarların mensup oldukları kurumlar açısından düşünülebilir. Örneğin bir sayımız tamamen raslantısal olarak aynı kurumdan olan yazarları biraraya getirmişse dergimiz ve cemiyetimiz kendi mensubu olduğu İktisat Fakültesini ve burada çalışan öğretim üyelerini dışlamış olmamaktadır. Yazarların mensubu olduğu kurumlar arasında leyhte veya aleyhte bir kayırma yaptığımız herhalde düşünülmemiştir. Sadece mevcut yazı trafiğinin düzenlenmesinde kurumlardan önce mevcut yazıların niteliğini dikte almak, yayın kurulunun temel kaygısı olmuştur.

Dergimizin bu sayısını belirli bir eksen içinde Gelişme, İtaat ve Değişim kavramlarını açılmasına ve tartışılmasına ayırdık. Yaz aylarındaki işgücü, sendikalaşma, esneklik tartışmalarının yerine Ekimden itibaren F.Başkaya'dan Gelişmenin Ekonomi Politikası konulu yazısını, Z.Kartal'ın Gelişme kavramı ile birlikte incelemeyi düşündük. Ayrıca A.Kotil'den "Yönetilenler Yönetime neden ve nasıl İttat ederler" konulu ilginç incelemesini, Ü.Arıboğan'dan "İdealizmin uluslararası ilişkiler disiplindeki yeri"ni ve S.Şen'den "Siyasal temsil ve Sol" üzerine bir incelemeyi bu sayımızda ele aldık. Bu sayımız H.Yurtsever'in Alexis Tocqueville'den bir kitap tanıtımı ve S.Kaypakoğlu'nun "Türkiye'de sanayi toplumuna geçiş sürecinde örgütsel değişim" üzerine adlı bir çalışmasını ve N.Süalp'in "İktisat zaman serileri" üzerine teknik bir çalışması ile son bulmaktadır.

Yazılarımız ve çizgimiz üzerine eleştiri ve önerilerinizi bekleyerek Kasım sayımızda buluşmak üzere.

Dostlukla...

Kuvvet LORDOĞLU

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nibat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Kuvvet Lordoğlu

Yayın Koordinatörü:

Ender Tuna

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktükün, Fuat Ercan,
Gündüz Fındıkçıoğlu, Kuvvet Lordoğlu,
Tabir Mutlu, Yasemin Öztürk,
Aylin Soydan, Ender Tuna

Danışma Kurulu:

Doç. Dr. Kaya Ardiç,
Prof. Dr. Nihat Falay,
Prof. Dr. Merih İpek,
Prof. Dr. Eser Karakaş,
Prof. Dr. Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

Deniz Diblen.

Vinyetler: Semih Poroy.

Reklam Koordinatörü:

Deniz Turban.

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 250 16 42

Fax: (0212) 235 73 43

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 245 55 72

Abone Koşulları: Yıllık: 4 milyon TL.

Altı aylık: 2 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 3 milyon TL.

Yurtdışı: 45\$

Abone Hesap No:

İş Bankası Taksim - 544077

Dergide yayımlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

5

İdealizmin Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Yeri

D. Ülke ARIBOĞAN

16

Yönetilenler Yönetime Neden ve Nasıl İtaat Ederler?

İtaatin Etmenleri Üzerine Bir İnceleme

Ahmet KOTİL

27

Gelişmenin Ekonomi Politikası

Fikret BAŞKAYA

37

Gelişme Kavramı Üzerine

Zeki KARTAL

46

Türkiye'de Sanayi Toplumuna Geçiş Sürecinde Örgütsel Değişim ve Çalışma Ortamında İletişim

Serdar KAYPAKOĞLU

60

Alexis de Tocqueville'nin "Eski Rejim ve Devrim"i Üzerine

Haluk YURTSEVER

69

Siyasal Temsil ve Sol

Serdar ŞEN

73

İktisatta Zaman Serileri ve Koentegrasyonun Yeri ve Kullanımı Üzerine

M. Nedim SÜALP

Teşekkür: Geçen sayımızın kapak ve iç sayfa fotoğrafları ile bu sayının iç sayfa fotoğrafları **Toplumsal Araştırmalar Vakfı, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**'nden alınmıştır. Kurumlar arası gösterilen dayanışma için teşekkür ederiz.

İdealizmin Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Yeri

D. Ülke ARIBOĞAN (*)

“İdealizm”, tanımlanması çok kolay olmayan, çeşitli dönemlerde ve alanlarda farklı biçim ve içeriklerde kullanılabilen bir kavramdır. Kavram, sosyal bilimlerin çeşitli dallarında birbirinden bağımsız bir çok anlam ve değer taşıdığı gibi, gündelik yaşamımızdaki diyaloglardan, bazı pozitif bilim alanlarına kadar yaygın ve değişik kullanımları olduğu da görülebilmektedir. İdealizm, yerine göre tarihte, felsefede, siyaset biliminde, hatta biyoloji ve fizikte farklı anlamlar taşıdığından ve her bir idealizm tanımlamasında kendine özgü kriterleri olduğundan genel bir idealizm çerçevesi çizmek çok kolay olamamaktadır. Ancak genel olarak sosyal bilimlerde idealizmin tarih, metafizik veya etik üzerine kurulu bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür. Uluslararası

ilişkiler açısından ise idealizm kavramına özel bir anlam yüklenilmekte, ideal ve barışa yönelik bir toplumsal ve toplumlararası düzenin teorize edilmesi çabaları bu çerçevede değerlendirilmektedir. Burada belirtilmesi gereken nokta tarihin farklı dönemlerinde ideal düzen anlayışlarının çok değişik biçimlere büründüğü, insanlığın evrensel düzeyde mutluluğa ve barışa uzanmasının kimi kez baskı, hegemonya ve itaat gibi kavramlar etrafında aranırken, belli dönemlerde bireysel özgürlük ve eşitlik beklentilerinin anlam kazandığı, kimi zaman devletler arasında gerçekleştirilecek uzlaşma zeminlerine bel bağlanırken, bazen de ideolojik zaferlerle tanımlandığıdır. Bütün inanç sistemlerindeki farklı idealizm biçimlerinde ortak olan noktalar ise, barış ve uzlaşmaya olan özlem, varolandan daha arzu edilir bir dünya düzeninin yaratılması

ve çatışma zeminlerinin ortadan kaldırılması olmuştur.

En ilkel çağlardan itibaren ortaya çıkan hemen tüm inanç sistemleri, insanlara varolan gerçeklerden ziyade, olması gereken, arzu edilen doğruları göstermiş ve onlara gelecekte daha iyi koşullarda yaşayabilmeleri için neler yapmaları gerektiğini öğütlemiştir. Bir takım "iyi" ve ideal değerler yaratılması ile tamamlanan bu süreç, normatif karakteri sebebi ile çoğu zaman objektiflikten uzaklaşmış ve gerçeklerle çelişmiştir. Yapılması mutlaka gerekenler ile yasak olanların belirlenmesi, bazı kutsalların öngörülmesi, iyilerle

kötülerin sınıflandırılması gibi net önkoşulları olan idealize sistemlerle, kötülük, acı, mücadele gibi olguları içerisinde barındıran, çoğu zaman yasakları cazip kılan, kutsallara ancak çıkarlara uygun olduğundan anlam veren gerçek yaşamlar arasındaki bu farklılaşma, çeşitli sosyal

bilim alanlarında alternatif ekoller yaratmıştır. Sosyolojiden siyaset bilimine, felsefeden tarihe, ekonomiye kadar pek çok alanda karşımıza çıkan bu ikilik, uluslararası ilişkiler alanında da önemli bilimsel tartışmalara sebep olmuştur.

Aslında uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin olarak kabul edilmesinden çok daha önceleri de bu konuda birçok yorumlar yapılmış, devletler arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiği ve nasıl şekillenmesi gerektiği, bugünkü anlamda bir devletler sisteminin bulunmadığı eski Yunan uygarlığı döneminden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Ancak özellikle Aydınlanma döneminden itibaren "barış" çoğu zaman kutsanmış ve savaşların olmadığı bir dünyanın yaratılması ideal bir amaç olarak kabul edilmiştir. Oysa ki insanlık tarihinin her dönemi, toplumlararası çatışmaların,

Bütün inanç sistemlerindeki ortak olan noktalar barış ve uzlaşmaya olan özlem, varolandan daha arzu edilir bir dünya düzeninin yaratılması ve çatışma zeminlerinin ortadan kaldırılması olmuştur.

(*) Yrd. Doç. Dr. İ.Ü. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi

anlaşmazlıkların ve mücadelelerin kaçınılmaz varlığı ve sürekliliği ile şekillenmiştir. Bu önüne geçilmez gerçeklik kimi zaman insanoğlunun içkin yapısına ya da çevresel koşulların etkisine, bazen tarihin ve toplumların sistematik gelişimine veya öznel olarak kapitalizmin evrensel dengesine, kimi kez modernleşme sürecinin etkilerine ya da inanç sistemlerinin farklılaştırıcı ve dışlayıcı nosyonlarına ve daha pek çok farklı açılıma dayanarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çatışmaları ve bunları ortaya çıkaran güç, çıkar, baskı gibi faktörleri insan yapısının, toplumsal yaşamın ve devletlerarası sistemin doğasının tamamlayıcı ve engellenemez bir parçası olarak gören yaklaşımlar, çoğu zaman kötümserlikle suçlanmıştır. Buna karşın insanı doğuştan iyi, toplumları özünde işbirliği ve consensusa yönelimli, devletlerarası ilişkileri ise sürekli barışı sağlamaya imkan tanıyan sistemler olarak görenler ise, hayalcilikle itham edilmiştir. Çatışmaların nedenlerini sosyoloji formasyonu gereği toplumsal düzeyde analiz eden biliminsanları, toplumsal yaşamda temel belirleyici niteliklerin neler olduğu ve toplumdaki farklı birimlerin işlevlerinin nasıl şekillendiği konusunda farklılıklara düşmüşlerdir¹. Bu farklı akımlardan, toplumları düzenli, belirli normlara göre işleyen bütünsel sistemler olarak görme eğilimindekiler, paylaşılan toplumsal değerlere, toplumsal dayanışma gibi kavramlara önem vermiş ve toplumu denge yönelimli olarak kabul etmişlerdir². Buna karşın çatışma olgusunu toplumun ve toplumsal değişimin her noktasında temel belirleyici olarak kabul edenler ise, çatışan çıkarlara sahip gruplara, kaynakların kıtlığına ve çatışmanın kaçınılmazlığına itibar etmiş ve sosyal sistemin her unsurunun toplumdaki çözülme, yeniden yapılanma sürecine katkıda bulunacağını öne sürmüşlerdir³.

Siyasal gerekçiler ya da realistler, bu düşünceden hareketle, çatışan çıkarlara sahip insanların ve toplumların varolduğu böyle bir sistemde, çatışmalardan maksimum kazançla çıkılmasının yollarını aramışlardır. Bu arayış içerisinde de olmayan ve olmayacak bir dünya tarif etmektense varolan dünyanın iyi seçeneklerini yakalamaya çalışmışlardır. İdeal bir toplumsal düzen kurulabileceği

inancındakiler ise, çatışma olgusunun yok edilmesi, gerçekten mutlu ve iyi bir yaşama kavuşulabilmesi için gereken koşullar ve kuralları tarif etmekten kaçınmamışlardır. Bunu yaparken de gerçek dünyanın bazı engellenemez kötülüklerini ideal toplum tiplerine taşımaktan uzak durmuşlardır. Gerçekçilerle idealistler arasındaki bu farklılaşma M.Ö. 5. yüzyılda Yunan felsefesinde başlayan bir bloklaşma eğiliminin ana teması olarak ideal devlet düzeninin nasıl olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmış ve moral değerler ile gerçek veriler arasındaki zıtlık her dönem için anlam taşıyacak bir entellektüel düzeyde tartışılmıştır.

İdealizmin ilk kuramcılarında, Platon insan için mükemmel yaşayışın bilgisine ulaşmanın her türlü felsefe araştırmasının en önemli amacı olduğunu varsaymış, bunun ise ancak insanlar arasında bir siyasal topluluk yaşantısının sonucu olarak gelişen ilişkileri anlamakla mümkün olabileceğini savlamıştır.⁴ Akademia adlı felsefe okulunun da kurucusu olan Platon'un düşüncesinde "iyi", doğru yaşayışın kesin ölçüsü, biricik ereği olarak kabul edilmiştir. Gerçek doğru düzenine ruhun, ancak iyi ile erişebileceği öne süren Platon, bu çerçevede gerçek devlet adamının biricik işinin yurttaşlarını iyiye ulaştırmak olduğunu öne sürmüştür. Ona göre devletin nihai amacı herhangi bir dış yararı güvence altına almak değil yurttaşlarını erdemli yapmak ve onlara erdemli bir yaşayış sağlamak⁵ olarak şekillenmektedir. Platon, sadece insanın tek başına doğru ve mutlu bir hayat yaşamasını gözönünde tutmayıp, aynı zamanda insan türünün ahlaklı ve mutlu yaşamasının nasıl ve ne şekilde mümkün olabileceğini de araştırmıştır. Onun için önemli olan toplumun mutluluğudur ve bunu sağlayacak olan araç devlet olduğuna göre erdem önce devlette ortaya çıkmalıdır⁶. Bu nedenle adalet, adil insan ve adil devlet kavramları, "Devlet" adlı eserinde en ön plana çıkan konulardır.

Bu anlamda adalet birey açısından ruhun her parçasının kendinden beklenen rolü yerine getirmesi, devlet açısından da her bireyin kendisinden beklenen görevi ve her sınıfın da kendisinden istenenleri algılaması ile söz konusu olabilecektir⁷. Onun idealindeki devlet besleyenler (halk), koruyanlar (savaşçılar) ve yönetenler olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta ve yönetici sınıf ile savaşçıların özel mülkiyet hakları bulunmamaktadır. Kadın çocuk ve malda ortak olan bu kişilerin ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktadır. Toplumda tam bir uzmanlaşma ve işbölümünün bulunması gerektiğine inanan Platon, herkesin kendi yetenekleri çerçevesinde bir işle uğraşması halinde toplumun daha hızlı kalkınacağını iddia etmiştir⁸. Yöneticilerin ve yönetenlerin kendi sınıflarının bilincinde oldukları böyle bir sistemde adaletin gelişmesinin çok daha mümkün olacağını söyleyen Platon, yönetici sınıfın çıkarlarının her zaman yönettikleri ile çatışmadığını ve yöneticilerin ancak iyi yöneterek kendi çıkarlarını sağlayabileceğini öne sürmüştür⁹. İyi bir yönetimin sağlanması yolunda esas önemli olan faktör ise, kraların filozof olmalarıdır. Platon'a göre "filozoflar kral oluncaya ya da bu dünyanın kraları ve prensleri felsefe gücü ve ruhu edininceye, işi gücü başkasının kuyusunu kazmak olan ayaktakımı bir yana çekilmek zorunda bırakılıncaya değin ne kentler kötülükten kurtulacak, ne de insan soyu huzura kavuşacaktır"¹⁰. Ancak bir kez bu öneriler gerçekleşti mi, Platon'un devleti, varlığın, varoluşun ilk ve son nedeni olan "güzel, iyiyi ve doğruyu" yeryüzünde gerçekleştirecektir¹¹.

Hemen herkes tarafından ilk ütopya olarak kabul edilen Platon'un devletin ve Platonik düşüncenin uluslararası ilişkiler alanına uyarlanması olanaklıdır. Buna göre her bireyin eşit unsurlar olarak belirli bir sınıfa dahil olduğu ve bu sınıfın toplumdaki statüsünün farkında olduğu bir sistem öngörülmektedir. Bireylerin ait oldukları sınıfın özellikleri doğrultusunda, kendilerinden beklenen görevleri yerine getirdiği mükemmel sistem içeri-

sinde, adil yöneticiler tarafından idare edilecek olan her bir devletin dünya düzeyinde bir adaleti sağlayacak işbirliği mekanizmalarını kurmaları beklenir. Elbetteki bu devletler dünya sistemi içerisindeki yerlerinin ne olduğunu bilmek ve kendilerinden daha güçlü, seçilmiş ve yönetici konumundaki adil devletlere karşı itaatkar olmak durumundadırlar. Böylece erdem ve adaletin önderliğinde bir sistem kurmak ve evrensel düzeyde bir mükemmellik sağlayarak tüm toplumların mutluluğunu sağlamak mümkün olabilecektir. Böyle bir düzenin bugünkü anlamda bir versiyonu, "hegemonik istikrar" (hegemonic stability)¹² teorisi adıyla gündeme gelmiş ve özellikle ABD liderliğindeki bir dünya sistemine sıcak bakanlarca benimsenmiştir. Buna göre sistemde bir devletin gerçek anlamda tartışmasız tek süper güç olarak belirmesi halinde bu süper güç üstünlüğüne dayanan bu sistemin devamını sağlamak için diğer devletleri memnun etmek ve ortaya çıkabilecek reaksiyonları engelleyebilmek adına, kendi konforundan bile fedakarlık etmek durumunda kalacaktır. Böylece sistemin koruyucusu ve kollayıcısı olan süper devlet kendi varlığının devamı için diğerlerinin varlığını sağlamak zorunda kalacak ve adil bir paylaşım sistemi ile en kalıcı barışa sahip olan sistem yaratılabilecektir. Oldukça hayalci görünen bu teori de tıpkı Platon'un ütopyası gibi ciddi eleştirilere hedef olmuştur. Ancak bu teori ideolojik olması ve ABD çı-

karlarının meşrulaştırıcı bir işlevi taşıması sebebiyle Platon'un düşüncesinden farklılaşmaktadır. Ancak her ne kadar böyle bir amaçsalılığı olmasa da, Platon'un masum ve düzeyli felsefesi de en az onun kadar eleştirilmiştir. Platon'un idealizmine ilk tepki, öğrencisi Aristo'dan gelmiştir. Onun kuramlarını bir başlangıç noktası olarak kabul etmekle birlikte, Platon'un görüşlerini eleştirmekten de geri kalmayan Aristo, erdemde üstün olanın yönetici olabileceği savına karşı çıkarak gücü en iyi biçimde kullanan ve buyruk verme durumuna erişerek, zafer kazananın erdemli sayılması gerektiğini öne sürmüştür¹³. Savaş tutsaklarından edinilen köleliği de çok doğal bir şey olarak kabul eden Aristo, çağın en büyük hükümdarı olan İskender'in eğitmeni olarak güce ve hükmetmeye dair olumlu argümanlar geliştirmiştir. Platon'dan farklı olarak ideal bir devlet tiplemesi ile uğraşmak yerine varolan devlet sistemleri arasında olabilecek en iyi yönetim biçiminin tartışmasına giren Aristo, kurulan devletin daha güçlü olabilmesi için gereken somut şartlara değinmiştir. Platon'un ideal devlet tiplemesindeki esnek olmayan ve normatif tavrı, Aristo'dan çok sonraları da eleştirilene hedef olmuş, özellikle belirli insanların toplumun iyiliğinin nasıl sağlanacağı konusunda diğerlerinden daha fazla yetkili olması ve kralların filozof olması gerekliliği üzerindeki vurgusu nedeniyle Platonizmin antidemokratik olduğu savı,¹⁴ hayli popülerite kazanmıştır. Totalitarizmin fikri kökenlerinin Platon'un ideal devlet tiplemesinden kaynaklandığı konusu da bir çok kez tartışılmış, kimilerine göre Platon'un felsefesi liberal fikirlere karşı tarihin gösterebileceği en vahşi ve kökten saldırı¹⁵ olmuştur.

Burada ilginç olan nokta, idealizmin yıllar içerisinde hayli değişen çizgisinin onu Antik Yunanda liberalizm karşıtı bir konuma sokarken, günümüzde ise liberalizm ile nedereyse özdeş kabul edilmesidir. Bu başka deyişle, Helenik felsefenin ideal kabul ettiği düzenler ile günümüz şartlarındaki ideal düzenler arasında önemli bir zıtlık olduğu görülmektedir.

Ancak bu değişimin ani bir kayma ile olduğunu söylemek çok mümkün değildir. Zira daha önce de değinildiği gibi idealist olarak kabul edilen felsefelerin çoğu birbiri ile uyumsuz önermeler ortaya koymuştur. İdealizm adına bir yanda her türlü kısıtlamadan bağımsız olarak devlet kutsallaştırılırken, diğer

tarafından bireyin bir insan olarak sahip olması gereken hakları maksimum kılan ideal düzenler yaratılmış, bir yandan da bireylerin, devletlerin hakları ve yetkileri konusuna değinilmeden ve hatta onları yok etmek pahasına evrensel bir barışın sağlanması arayışına girilmiştir.

Aydınlanma dönemi idealizm konusundaki bir çok farklı yorumun, değişik ortamlarda nasıl farklı algılandığının en iyi göstergelerinden birisini ortaya koymaktadır. Sonraki idealist düşünürlerin entellektüel mirasından oldukça faydalandıkları Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), insanın bir birey olarak siyasal varlığını ön plana çıkarırken, toplum halinde yaşamının bir düzene ihtiyaç gösterdiğini ve her düzenin de bazı sınırlamaları gerektirdiğini ifade etmiştir. Böyle bir düzenin yaratılması ise ona göre insanların ortak rızalarına dayalı demokratik sistemler kurulabilmesi ile olanaklı hale gelmektedir. Zira onun açısından savaşların esas sebepleri Avrupa'daki prensler olduğundan, onların iktidarlarının ellerinden alınması

halinde uluslar arasındaki barışı korumak mümkün olabilecektir. Ancak bu, bütün toplumların demokratik toplumlar olmasını gerektirmekte, ayrıca hiçbir hırslı ve anti demokratik yönetici grubu ortaya çıkıp ülkelerini yeni savaşlara doğru itmesin diye, her egemen topluluğun kü-

çük, dil, kültür, sınıf ve statüleri bakımından homojen olması beklenmektedir.¹⁶ Rousseau'ya göre uluslararası düzeyde ortak rıza ile oluşturulabilecek olan bir egemen gücün bulunmuyor olması, uluslararası toplumun trajedisidir ve bu, devletlerin kendi çıkarları uğruna kurulabilecek otoriteyi hiçe sayabilmelerinden kaynaklanan bir olumsuzluktur.

Devletler arasındaki ilişkilerin analizini benzer bir açıdan değerlendiren ve Aydınlanma döneminde, 20. Yüzyıl idealizminin de temel taşlarını koyduğu öne sürülen Immanuel Kant (1724-1804), evrensel düzeyde bir barışın kurulabilmesi ve sürdürülebilmesinin koşullarını araştırmıştır. Ebedi Barış (Perpetual Peace-1795) adlı eserinde, iç politika ile dış dünyanın sıkı bir biçimde bağlantılı olduğu fikrini öne sürerken, gerçek anlamda ilk uluslararası politika felsefecisi olarak bu alanın kurucularından birisi olmuştur.¹⁸ Politik görüşleri bakımından teorik ifadesini J.J. Rousseau da, somut pratik etkilerini ise Fransız devriminde bulan Kant¹⁹, bireylerin çıkarları ile devletin çıkarları

nın birbirinden ayrı olarak ele alınması gerektiğini ve özel mülkiyete sahip olmayan bireylerin-kadın ya da erkek-tam bir vatandaş sayılamayacağını öne sürmüştür. Bireyin haklarını ve özgürlüğünü sonrasında devamlı bir barışın kurulabilmesi için en gerekli koşullar arasında gören Kant, demokrasilerin doğası itibarıyla otokrasilerden daha az savaş yanlısı olduğunu çünkü cumhuriyetçi idarelerde yöneticilerin halkına hesap vermek durumunda bulunduğunu söylemiştir. Bu yüzden de liberal demokrasiler, ona göre barışın doğal kuvvetleri haline gelmektedir.²⁰ Devamlı bir barışın kurulabilmesini mümkün olarak gören düşünür, savaşları bile doğanın devletleri barış içinde yaşamaya teşvik eden olumlu ışıkları olarak görmüştür. Ona göre bu şekilde bireyler yaşadıkları acılar ve korkular yoluyla birbirleri ile barış içinde yaşamaya ikna olabilecek ve bu aynı zamanda uluslararası düzenin oluşmasına yardımcı olabilecektir.²¹ Metodolojik olarak devletlerin iç siyasal yapıları ile dış davranışları arasında bir ilişki kuran Kant, aynı zamanda devletlerin birbirlerinden bağımsız olarak ele alınmayıp, sistemik bir yapının unsurları olarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle, eğer bir barış söz konusu olacaksa, bunu bütün devletlerin uymak durumunda olduğu bir takım kriterler etrafında sağlamak mümkündür. Kant, Ebedi Barışın gerçekleşmesinin ön koşullarını şöyle belirlemektedir.²² *1-Hiç bir nihai barış gelecekte bir savaşa yol açabilecek gizli bir şartla yapıldı ise geçerli sayılmamalıdır. 2-Büyük ya da küçük varolan hiçbir bağımsız devlet bir başka devlet tarafından kalıtım, değişim, satınalma ya da hediye etme yoluyla kazanılmamalıdır. 3-Varolan orduların hepsi tedricen ortadan kaldırılmalıdır. 4-Hiçbir ulusal borç dış ilişkilerde bir savaşa neden olabilecek biçimde kullanılmamalıdır. 5-Hiçbir devlet, zorlayıcı bir biçimde bir başka devlet hükümetine ya da anayasasına müdahale etmemelidir. 6-Hiçbir savaş durumu, gelecekteki bir barış durumunda karşılıklı güveni imkansız hale getirecek düşmanca davranışlara izin vermemelidir.* Kant bunların dışında evrensel barışın üç nihai koşulunun bulunduğunu da öne sürmüştür.²³ Bun-

lardan ilki devletlerin anayasalarının cumhuriyetçi olmalarıdır. Bu şekilde vatandaşların devlet mekanizmalarını denetleyebilme olanağı doğacak ve insan yapısı rasyonel olduğu için hiç istenmeyen bir durum olan savaş, devletler tarafından kolayca başvurulacak bir yöntem olmaktan çıkacaktır. İkinci koşul, kurulacak olan bu liberal cumhuriyetlerin kendi aralarında barış sağlayıcı anlaşmalar yapmak ya da birlikler kurmak yoluyla (foedus pacificum) barışı sağlamalarıdır. Kurulacak olan barış birliği, bir hür devletler federasyonu içinde ve her devletin haklarını koruyarak barışı kurmalıdır... Bu birlik ne yalnızca bir savaşı sona erdiren bir barış anlaşması ne bir dünya devleti (civitas gentium) ne de bir uluslar devleti olmalıdır. Çünkü bu tercihlerden birincisi yetersiz, ikinci ve üçüncüsü ise tirajiktir. Kant'ın önerdiği, Milletler Cemiyeti ya da Birleşmiş Milletler tipinde bir kolektif güvenlik anlaşmasıdır (pactum pacis). Üçüncü koşul ise Barış Birliği ile uyumlu bir evrensel hukuk anlayışının geliştirilmesidir. Buna göre bir başka devletin topraklarına giren bir yabancı düşmanlıkla karşılanmamalı ve

bölge sakinleri ile ilişkileri kolaylaştırılmalıdır. Bu şekilde devletler arasındaki savaş eğilimi azaltılabilecek ve karşılıklı ilişkiler belirli kurallara bağlanarak düzenlenebilecektir.

Kant'ın, I. Dünya Savaşı sonrası popülarite kazanan Wilsoniyen idealizmin de temel yapı taşlarını oluşturduğu bu görüşleri en az, desteklediği kadar da eleştirilmiştir. Aydınlanma döneminin en büyük ve idealist felsefecilerinden George Wilhelm Hegel, Kant'ın devletler arasında bir ittifak kurulması ve barışın bu şekilde korunmasını ifade eden görüşlerini eleştirerek devletler arasındaki anlaşma ve uyumun ahlaksal, dinsel ve diğer değerlendirmelerle güçlendirilse bile, her şekilde özel ve egemen iradelere dayandığını varsaymış ve bu nedenle beklenmeyen olaylarla bozulmaya açık olduğunu öne sürmüştür. Ona göre devletlerin tikel iradeleri bir anlaşma zemini bulamazsa anlaşmazlıkların ancak savaşla çözülmesi mümkün olabilecektir. Devletlerin tikellikleri birbirleriyle olan değişken ilişkilerinde ya da ihtirasların, çıkarların, amaçların, yeteneklerin, erdemlerin, şiddetin, yanlışlığın, kötülüğün iç özelliklerinde ve en geniş ölçekte dış ilişkilerinde kendini göstermektedir.²⁴ Dünyevi ilişkilerde yaradılış itibarıyla doğru olan güç sahibi olmaktır ve devletler arasındaki ilişkiler de yaradılış itibarıyla doğrudur. Devletler aralarındaki ilişkilerin temel ilkesi egemenlik olduğuna göre, birbirlerine göre

bir doğa durumu içerisindeyken ve devletlerin hakları üstün bir güç tarafından oluşturulan genel bir iradede değil, kendi tekil iradelerinde gerçeklik bulmaktadır. Bu çerçevede de savaş uluslararası düzen içinde her zaman olabilecek bir olgu olarak, tamamen şeytani kabul edilmemeli ve savaşın

Savaş sonrası gündeme gelen, uluslararası ilişkileri bir bilimsel inceleme alanı haline getirme çabaları realizm anlayışını da beraberinde getirmiş ve idealist yaklaşımlar bilimsellikle ilgili olmamakla suçlanmıştır.

yararlı iç etkileri de olabileceği hesaba katılmalıdır.²⁵ Alman idealizminin en sistemci filozofu olarak kabul edilen²⁶ Hegel'in, uluslararası ilişkiler disiplini açısından realizmin temel varsayımları olarak kabul edilen görüşleri öne sürmesi, "idealizm" düşüncesinin kategorizasyonunun ne denli zor olduğunu göstermektedir.

Aydınlanma döneminin idealizm anlayışı bireyle-

rin hak ve özgürlükleri, devletlerin iç siyasal sistemleri gibi faktörlere ağırlık vererek, evrensel düzeyde bir barışın kurulabilmesini bunlara bağlı olarak yorumlamıştır. Ancak 20. Yüzyılın ilk yarısında şekillenen savaş sonrası idealizm bunlardan farklı olarak toplumsal haklara, uluslararası kurumlara ve kolektif güvenlik gibi olgulara önem vermiş, sistemde yeni arayışlardan çok, statükocu bir tavrı tercih etmiştir. ABD başkanı Woodrow Wilson'un 14 Nokta programı ile özdeşleşen bu idealizm biçimi, temel olarak dünya üzerinde bir daha savaş olmasını engellemenin yollarını arayan ve bu nedenle revizyonist eğilimlerin önüne bir set çekmeyi amaçlayan boyutu ile oldukça işlevsel bir yön de edinmiştir. Savaş sonrasının muzaffer devletlerinden olan ABD'nin güvenlik stratejisinin teorik arkaplanını oluşturan idealizm yaklaşımı, ABD'de olduğu kadar savaş süresince büyük bir yıkıma uğrayan Avrupa'da da akademik çevrelerce büyük bir hevesle benimsenmiştir. Kenneth Thompson uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmaların iki savaş arası dönemde süregiden temel özelliklerini şu üç ana başlıkta toplamaktadır. **1- Sınırsız bir iyimserlik ruhu ve idealizme bürünmüşlük, 2- araştırma ve akademik ilginin uluslararası hukuk ve örgütler alanında yoğunlaşması, 3- ahlaki yargıları, tüm uluslararası maceraların ve kendi özgün anlamları olabilecek faaliyetlerin, ya da herhangi bir uluslararası deneyimin aleyhine öne çekme eğilimi.**²⁷ Bu eğilimler I. Dünya Savaşı sonrasının teorik yaklaşımlarını önemli ölçüde belirlemiş ve bu savaşın "bütün savaflara son veren bir savaş" (war to end all wars) biçiminde algılanması ve "dünyanın demokrasi için emin bir hale getirilmesi"²⁸, temel hedef olarak saptanmıştır. Wilsoniyen idealizm adıyla da bilinen, bu dönemin idealizm anlayışının en önemli savları, 14 noktalık programda ifade edildiği gibi, devletler arasında savaş yerine diplomasının ön plana çıkartılması, gizli anlaşmaların engellenmesi, ekonomide serbestliğin önündeki her türlü engelin kaldırılması, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı çerçevesinde azınlık haklarının gündeme getirilmesi ve bu çerçevede dünyanın en büyük imparatorluklarından ikisinin -Avusturya Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları- parçalanması ve ayrıca dünya barışın korunabilmesi için uluslararası düzeyde bir kurumsallaşmaya gidilmesi olmuştur.²⁹ Ancak tüm dünyada coşku ile karşılanan ve bundan sonra oluşabilecek bir savaş ihtimalini ortadan kaldırması beklenen bu ilkeler, gerek savaşın mağlubu olan devletlerin doğal tepkileri, gerekse savaştan galip çıkan ancak sonuçları açısından aradığını bulamayan devletlerin ihtirasları nedeniyle işlerlik kazanamamış, buna karşın Osmanlı ve Avusturya- Macaristan İmparatorluklarının yıkıl-

Görüntülü telefona taşındık!

Akbank'tan teknolojik devrim:

AKtel

•Aktel, evinizde ya da işyerinizde bankacılık işlemlerini "görerek" yapabileceğiniz ekranlı telefondur. •Her Akhesap sahibi, sadece 1 milyon lira aylık hizmet kirası ödeyerek Aktel'e sahip olabilir. •Depozito yok! Akbank yaptığınız işlemlerden hiçbir komisyon ve masraf almaz. •Dilediğiniz Akbank şubesine başvurduğunuzda Aktel'iniz adresinize gönderilir. •Aktel'in ekranı, AkMatik ekranına benzer. •Aktel cihazını telefon olarak da kullanabilirsiniz.

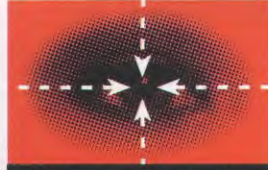
•Aktel'in bankacılık hizmetlerinden, sadece sahibi değil, Akkart Extra'sı olan herkes yararlanabilir. •Aktel'i dilediğiniz zaman Akbank'a iade edebilirsiniz.

Siz de, Akbank'a gelin; Görüntülü Ev & Ofis Bankacılığı'yla mutlaka tanışın.

Geleceği içeri alın!

AKBANK

Güveninizin Eseri

Akbank Görüntülü
Ev & Ofis Bankacılığı

Akhesap ve Akkart Extra'sı
olan herkesin Aktel ile
yapabileceği
başlıca işlemler:

- Repo yapabilirsiniz.
- Yatırım fonu alıp satabilirsiniz.
- Hazine bonosu alabilirsiniz.
- Devlet tahvili alabilirsiniz.
- Döviz alıp satabilirsiniz.
- VDMK alabilirsiniz.
- Diğer bankalardaki hesapla havale (EFT) gönderebilirsiniz.
- Hisse senedi alım-satım talimatlarınızı verebilirsiniz.
- Akbank şubelerindeki hesap havale yapabilirsiniz.
- Senetlerinizi ödeyebilirsiniz.
- Virman yapabilirsiniz.
- Vadeli, vadesiz TL ve döviz hesaplarınızın bakiyesini görebilirsiniz.
- Vadesiz hesap hareketlerini görüntüleyebilirsiniz.
- Kredi kartı borcunuzu ve limitinizi takip edebilirsiniz.
- Kredi kartı borcunuzu ödeyebilirsiniz.
- Yatırım portföyünüzü takip edebilirsiniz.
- Talimatlı ödemelerinizin tutarlarını ve ödeme tarihlerini görebilirsiniz.
- Akbank döviz kurlarını öğrenebilirsiniz.
- Kredi hesaplarınızı

“Herkes e bilgisayar.
Herkes e en son teknoloji.”

Türkiye’de 1995 ve 1996’nın
PC satış lideri:

ESCORT
COMPUTER

ması konusunda göreceli bir başarı elde etmiştir. Yine bu prensipler doğrultusunda kurulan Milletler Cemiyeti ile barışı kurmakta başarısız olmuş ve Napoleon Savaşları sonrası istikrara dayanan ve ortak değerlerle sürdürülen yüzyıllık barış dönemi I. Dünya Savaşı sonrasında sosyal kargaşa, ideolojik çatışma ve ikinci bir dünya savaşı ile neticelenmiştir.³⁰

İki savaş arası dönem, bir yandan evrensel barışın kurulabileceği yolundaki yoğun teorik çabaların, diğer yandan da bunun mümkün olamayacağının göstergeleri olan pratik ekonomik, sosyal ve siyasal baskıların sürekli olarak çalıştığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde birbiri ardına gelen ekonomik buhranlar, savaş sonrasının ganimet paylaşımından duyulan hoşnutsuzluk ve bunun ortaya çıkardığı tepkiler, savaş mağlubu devletlere uygulanan acımasız yaptırımların yarattığı intikam duygusu ve revizyonist eğilimler, bütün barışı kurma arzularının ne denli hayalci olduğunu açık bir biçimde göstermiştir. Nitekim bütün gayretlere rağmen barış ortamı otuz yıllık bir geçiş dönemi süresince ağır aksak işlemiş ve II. Dünya Savaşının başlaması ile idealizm teorileri rafa kaldırılmıştır.

Savaş sonrası gündeme gelen, uluslararası ilişkileri bir bilimsel inceleme alanı haline getirme çabaları realizm anlayışını da beraberinde getirmiş ve idealist yaklaşımlar bilimsellik ile ilgili olmamakla suçlanmıştır. Bu konudaki en radikal çıkışların ilki E. H. Carr'dan gelmiş ve idealizmi hayalcilikle itham eden bilim adamı, hayalciliğin araştırmacıları yanlış yönle sevkettiğini öne sürmüştür. Machiavelli'nin temel prensiplerine bağlılığını ifade eden Carr, tarihin hayallerle değil akılla anlaşılabilirliğini ve teorisinin pratiği oluşturamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca politikanın ahlakın bir fonksiyonu olmaktan ziyade, ahlakın

gücün bir ürünü olduğunu da vurgulayan³¹, Carr'a göre II. Dünya Savaşına yol açan kriz de müttefiklerin saldırıya karşı güçlerini etkin biçimde organize edememelerinden dolayı ortaya çıkmıştır.³² Bu nedenle idealizm, güzel ve barışçı bir dünya hayal etmekle beraber ona ulaşma yolunda zararlı bile kabul edilebilmektedir. Zira savaşı bir dünya hayal etmenin, barış ve huzur dolu bir dünyanın yaratılmasında ne ölçüde başarılı olacağı tartışmalıdır. Barışın alt yapısının kurulmadığı ve kurulmasının da söz konusu olmadığı bir ortamda, idealist düşüncenin, ne çatışmanın nedenlerini ortadan kaldırması, ne de yeni bir dünya kurması mümkün olabilecektir. Barışın alt yapısının nasıl kurulabileceği ise, devletler sisteminin yok edilmesinden, sınıfsal farklılıkların ortadan kaldırılmasına, insanoğlunun içkin yapısındaki iyi yönlerin ön plana çıkarılmasından, tüm insanlığı bağlayacak olan evrensel normların ve kurumların oluşturulmasına kadar uzanan bir boyutta ele alınmaktadır. Buna karşın, realistlerinde belirttiği gibi bütün idealize sistemlerin aksine savaşlar süregitmekte ve ne devletler arasındaki çıkar çatışmalarının ortadan kalkması ne toplumsal yapının eşit, adil ve sınıfsız bir yapılanmaya ulaşması ve ne de insanoğlunun kötülüklerden arınması mümkün olamamaktadır. Bu da varolan sistemin, varolması arzu edilen sisteme dönüşmesinin mümkün olmadığı ve idealizmin gerçek dünya ile örtüşmesinin imkansızlığının bir delili olmaktadır. Nitekim II. Dünya Savaşı da bunun en iyi örneğini teşkil etmiş ve Wilsoniyen idealizmin barışı sağlama konusunda ne kadar yetersiz olduğunu göstermiştir.

II. Dünya Savaşının hemen sonrasında realistler ile idealistler arasında yoğunlaşan tartışmalar genellikle realizmin lehine bir görünüm ortaya çıkardıysa da, idealizmin de tamamen yokolmadığını göstermiştir. Çok yıkıcı bir savaşın hemen ardından hala barışın sağlanabileceğine olan inanç, dış politikanın tamamen güç üzerine temellendirmek yerine, işbirlikçi ve etik standartlara göre formüle edilebileceği temeline dayanmıştır. Ayrıca etik politikalar izlemenin realistlerin iddia ettiği gibi ulusal çıkara aykırı olamayacağını öne sürerek, dünyada yeni bir düzen aranması gerekliliğini de savlayan idealistler, real politik uygulamasının hiç bitmeyen bir çatışma döngüsü yaratacağından yıkıcı olacağını belirtmişlerdir.³³ Ancak bütün idealist arayışlara karşın 20. yüzyılın ikinci yarısının ilk başları

realizmin kaçınılmaz ağırlığı ile şekillenmiş, özellikle çok sert ideolojik ve siyasal kutuplaşmaların olduğu bu dönemde realizm belki de o zamana kadar hiç olmadığı ölçüde taraflar bulmuştur. Bu durum kuşkusuz uluslararası ilişkiler alanında akademik araştırmaları önemli ölçüde yönlendirme yeteneğine sahip durumda olan ABD'ye, SSCB tarafından pompalanan alternatif ideoloji karşısında her yöntemin meşruiyetine inanarak verdiği mücadelenin teorik temellerini kurma yolunda elverişli bir zemin sağlamıştır.

Realizmin idealizme karşı yaklaşık kırk yıl süren liderliği, SSCB'nin çözülüşü ve dünya sisteminin ikili ideolojik bloklaşma formundan yepyeni bir sisteme doğru evrilmesi ile sonra ermiştir. 1980'li yılların ikinci yarısı yeni bir ivme kazanan idealizm anlayışı, kimi zaman neo-idealizm, kimi zaman neo-Wilsoniyen liberalizm ya da neo-liberalizm adı altında uluslararası ilişkiler disiplininin yeni tercihinin ortaya koymuştur. Bu anlayış şimdiye kadar ki idealizm anlayışlarından farklı olarak, çatışmaların sona erdirilmesi yolundaki dileklerin ve taleplerin ötesine gitmekte ve artık çatışmalara neden olabilecek şeylerin bittiğini, liberalizm ve demokrasinin, totaliter rejimlere karşı tarih boyunca süren mücadelesinin zaferle noktalandığını iddia etmektedir.³⁴ Yasal

siyasal düzenlerin dünya tarihinde yayılmasının sonuçta uluslararası çatışmaları yokedeceği iddiasındaki eski bir dünya görüşünü yeniden canlandırmak yoluyla popülarite kazanan Francis Fukuyama, liberal demokratik ilkelerin uluslararası düzene sokulmasının barışçı bir dünya için en iyi ortamı sağlayabileceğine inanmaktadır. Ona göre liberal

raside bittiği iddiası, batılı olmayan dünyanın modernleşme yolunda batının rotasını taklit ettiğini, yani modernleşme için batının kullandığı yolun evrensel kabul gördüğünü öne sürmesidir. İkinci olarak, Fukuyama'nın yaklaşımı gelişmenin, milli ve kültürel farklılıklardan bağımsız olarak tüm toplumlara, batının koruyucusu olduğu ahlaki doğrulara saygı gösterilmesini yükümlendirdir. Üçüncüsü ise, Fukuyama'nın insanlık tarihinde gelişmenin global çatışmaların yokedilmesi ve zaman içerisinde belirli yerel siyasal düzenler içerisinde evrilen yasallık prensiplerinin uluslararasına adaptasyonu ile ölçülebileceğini belirtmesidir.³⁶ Fukuyama'nın bu görüşlerinin uluslararası gündemde önemli bir popülarite kazandığı, ancak bilimselliğinin ise tartışılabilir olduğu inkar edilemez bir gerçektir. G.W. Hegel'in objektif gerçekliğe ve özgürlüğe ulaşan tek tarihi devlet-imparatorluk olarak gördüğü³⁷ German İmparatorluğu'na biçtiği, tarihin sonunu getirme görevini, onun ABD'ne vermiş olmasının ötesinde çok fazla bir ütöpik katkısı da bulunmayan Fukuyama'nın, uluslararası ilişkiler disiplini açısından önemli yönü idealizmin, bir ideolojik zaferle özdeşleştirilmiş versiyonunu bizlere sunmasıdır.

Sonuç yerine

İdealizm, uluslararası ilişkiler disiplini açısından diğer sosyal bilim alanlarında olduğundan farklı bir yere sahiptir. Savaşın kaçınılmaz olmadığı, çatışmaların işbirliği ve yardımlaşma çerçevesinde çözülebileceği gibi genel argümanlarının yanı sıra, toplumsal sistemlerin katı ve adil bir işbölümüne dayanmaları, sistemdeki tüm devletlerin cumhuriyetle yönetilmeleri, imparatorlukların azınlıklar esasına dayalı olarak parçalanmaları ya da tüm dünyanın batının kurumlarını model almaları gerektiği gibi tarihsel dönemlere özgü önerileri de olan idealizm düşüncesi, günümüz dünyasını tanımlamada önemli bir işlev yerine getirmektedir. Ancak bu işlev sanıldığı gibi bütün dünyada barışın yaygınlaştırılması ve herkes için daha iyi bir dünyanın yaratılması biçiminde ifade edilebilecek kadar masum değildir. İdealizm bugün, ABD'nin global stratejisinin bir parçası olarak teorik çalışmaları yönlendirmekte ve herkes için "demokrasi ve liberalizmin kazandığı zafer" anlamında, SSCB'nin çöküşünü bir başlangıç noktası olarak tayin etmektedir. Akademisyenleri de liberalizmin zaferinden öncesi ve sonrası gibi hatalı bir ayırım yapmaya yönelten bu varsayım, bilim çevrelerini de tek tipleştirme yoluna gitmekte ve bizatihi liberal akımın kendisi, liberal anlayışla ters düşmektedir. Bu anlamda idealizm objektif bir yaklaşım biçimi olmaktan uzaklaşmakta ve belirli bir amaca yönelik sübjektif bir hizmeti yerine getir-

İdealizm bugün, ABD'nin global stratejisinin bir parçası olarak teorik çalışmaları yönlendirmekte ve herkes için "demokrasi ve liberalizmin kazandığı zafer" anlamında, SSCB'nin çöküşünü bir başlangıç noktası olarak tayin etmektedir.

demokrasilerden oluşan böyle bir dünya bütün devletler karşılıklı olarak diğerinin meşruiyetinin tanınacağından savaş için çok daha az teşvik edici olacaktır.³⁵ Fukuyama'nın Batının yönetim biçiminin, siyasal ekonomisinin ve siyasal topluluğunun tüm insan ırkının nihayetinde ulaşacağı varış noktası olduğu olan inancı, uluslararası ilişkilerdeki ortodoks anlayışa en az üç farklı bakış getirmiştir. Birincisi onun siyasal ve ekonomik gelişmenin her zaman liberal kapitalist demok-

mehtedir. Ancak unutulmamalıdır ki, barış bir statü-kodur ve ancak galip taraflar açısından olumlu kazanımlar getirmektedir. Varolan barıştan memnun olmayanlar ise, kötü ya da uzlaşmaz olduklarından değil, kendi lehlerine oluşabilecek yeni bir barışı yaratmak için savaşa başvurumaktadırlar. Yani, özünde bütün düşünceler idealizm ve barış yanlısı olma eğilimini taşımaktadırlar; yeter ki, o idealizmin ve barışın tarifini kendileri yapma gücüne sahip olsunlar.

Dipnotlar:

1 Yapısalcı fonksiyonalistler olarak nitelenen ve toplumu uyum içinde, normlar değerler sistemine göre işleyen bir bütün olarak kabul ederek çatışmaya olumsuz olarak yaklaşan grubun temel temsilcileri arasında Talcott Parsons, Edward Tiryakiyan gibi isimleri saymak mümkündür. Buna karşın çatışma kuramcıları arasında -İbn Haldun, G.W. Hegel, Karl Marx gibi klasikler bir yana bırakılırsa -Ralf Dahrendorf, Wright Mills, Lewis Coser gibi isimler bulunmaktadır.

2 G. Kinloch, *Sociological Theory, Its Development and Major Paradigms*, New York, Mc Graw Hill, 1977., s. 215 ve George Ritzer, *Sociological Theory*, New York, Alfred A. Knopf, 1983, s. 24.

3 George Ritzer, *İbid.* s. 240.

4 Mete Tunçay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1, Eski ve Orta Çağlar*, Ankara, Teori Yayınları, 1985, s. 34.

5 *İbid.* s. 67.

6 Büyük Klasikler, *Eflatun 1*, Hürriyet Yayınları, 1973, Selahattin Hilav'ın girişinden, s. 14.

7 Kenneth W. Thompson, *Fathers of International Thought; The Legacy of Political Theory*, Louisiana State University, Baton Rouge, 1994, s. 28

8 Plato, *The Republic*, Harmondsworth, Penguin Books, 1972, s. 108.

9 *İbid.* s. 670-672.

10 Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, Ankara, Bilgi yayınevi, 1972, s. 208.

11 Andre Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, İstanbul, Say Yayınları, 1983, s. 107.

12 Charles W. Kegley and Eugene R. Wittkopf, *World Politics*, St. Martin's, New York, 1995, s. 36 ve 38.

13 Aristoteles, *Politika*, Çev: Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s. 15.

14 Kenneth Thompson, age., s.29.

15 Karl Reimund Popper, *Açık Toplum Düşmanları; Platon*, Cilt 1, Ankara, Sevinç Matbaası, 1967, s. 93.

16 Karl W. Deutsch, *Politics and Government; How People Decide Their Fate*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1974, s. 101.

17 "Extract of the Abbe de saint Pierre's Project for Perpetual Peace", Avrupa Federasyonu Aracılığıyla Daimi Barış, Londra, Constable, 1917, aktaran *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, ed. Howard Willi-

ams, Moorhead Wright ve Tony Evans, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 149.

18 Howard Williams, *International Relations in Political Theory*, Buckingham, Open University Press, 1993, s. 80.

19 Ernst Cassier, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev: Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 397.

20 Charles W. Kegley and Eugene Witkopf, age, s. 70.

21 Howard Williams, age., s. 84.

22 H. Reiss, *Kant's Political Writings*, Cambridge, Cambridge University Press s. 93-96 aktaran *ibid.*, s. 85.

23 Michael W. Doyle, "Liberalism and World Politics Revisited", Ed. Charles W. Kegley, *Controversies in International Relations Theory; Realism and the Neoliberal Challenge*, St. Martin's Press, New York, 1995, s. 95-96.

24 Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans, age., s. 191-192.

25 *İbid.*, s. 189-190 ve s. 179.

26 Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1994, s. 86.

27 *The Role of Theory in International Relations*, Ed. Horace V. Harrison, D. Van Nostrand Company Inc., London, 1964, s. 5.

28 Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994, s. 219.

29 Samuel Flag Bemis, *A Diplomatic History of the United States*, New York, Henry Holt, 1942, s. 625-626.

30 Henry Kissinger, age., s. 221.

31 Edward Hallett Carr, *The Twenty Years Crisis; 1919-1939*, London, Mac Millan Co, 1962, s. 62-64.

32 Martin Hollis and Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1991, s. 22.

33 John J. Rourke, *International Politics on the World Stage*, Connecticut, Dushkin Publishing Co., 1995, s. 156-157.

34 Francis Fukuyama, "The End of History", *The National Interest*, No. 16, Summer, 1989, s.3-18.

35 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, London, Mamish Hamilton, 1992, s.xx.

36 Scott Burchill, "Liberal Internationalism", *Theories of International Relations*. Ed. Scott Burchill and Andrew Linklater, et. al., London, Mac Millan Press, 1996, s.28-29.

37 George Wilhelm Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, Werke, Band 7, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1970, s. 511, çev: Kaan Öktem

Yönetilenler Yönetime Neden ve Nasıl İtaat Ederler?

İtaatin Etmenleri Üzerine Bir İnceleme

Dr. Ahmet KOTİL(*)

Giriş

Yönetilen yönetenlere veya yönetme niçin ve nasıl itaat ediyorlar? Bu makalede bu soruya yanıt aramaya çalışılacaktır. Hemen hemen bütün toplumlarda, özellikle devletli toplumlarda küçük bir azınlık ki buna yönetici sınıf denir, büyük çoğunluğu yönetir. Küçük bir azınlığın büyük çoğunluğu yönetiyor olması, demokratik formda olsun olmasın, şaşırtıcı bulunabilir. Çünkü yönetici azınlıkla yönetilen büyük çoğunluk arasında (veya yönetilen çoğunluğun bazı kesimleri arasında) çelişkiler doğacaktır, çıkar uyumsuzlukları olacaktır. Veya çoğunluk başkalarının değil, kendi kendince yönetilmek isteyecektir. Ama uygulamada, çelişkiler ne olursa olsun hemen her rejimde küçük bir azınlık büyük çoğunluğu yönetmektedir.

Küçük bir azınlığın yönetmesi öncelikle teknik bir sorundur. Yönetiş işlevleri herkesin bir arada yerine getirmesi olanaksızdır. Kendi kendini yönetim deneyleri ancak küçük gruplarda ve topluluklarda mümkün olabilmektedir. Bazı site-devletlerde görülen demokrasi uygulaması da hiçbir zaman tam olmamıştır.

Burada tartışılacak konu küçük bir azınlığın büyük çoğunluğu yönetmesinin doğruluğu ya da yanlışlığı değildir. Yalnızca yönetilenlerin yöneticilere itaat etmesini sağlayan mekanizmalar incelenecektir. Ve siyasal yönetime itaat konusu üzerinde yoğunlaşılacaktır.

Siyasal yönetimi de ülke yönetimi ve ona bağlı yönetsel birimler olarak anlıyorum. Göçebe bir toplumu yönetim göçebe aristokrasisi ve meclisinden, geleneksel toplumların kralları, krallık idareleri veya yerel iktidar sahibi soyluların, buradan modern toplumların merkezi devletine, seçimle gelmiş temsilciler yönetimlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar ülke yönetimi.

İtaat olgusunu siyasal yönetimden daha küçük birimler düzeyinde incelemek de olanaklıdır: aile, küçük gruplar, işyeri, toplumsal örgütlenmeler, vd.

Yazının konusu ülke yönetimi ya da siyasal yönetime itaattir. Küçük birimler düzeyinde itaat yazının kapsamına girmektedir.

Ayrıca itaatin psikolojik boyutları da çok önemlidir, ama bu yazının kapsamında yer almamaktadır.

Hemen hemen bütün toplumlarda, özellikle devletli toplumlarda küçük bir azınlık ki buna yönetici sınıf denir, büyük çoğunluğu yönetir.

Yönetim, iktidar, itaat

Siyaset bir yönetim ve iktidar olgusudur. Daha önce de belirtildiği gibi, herhangi bir toplumsal birimde değil, ülke düzeyinde yönetim ve iktidardır. Siyasal sistemin iki temel unsuru yönetenler veya yönetici aygıt ve yönetilenlerdir. Yönetim, kuralları koyan ve kararları alan bir yönetsel merkez ile bunları uygulayan aygıtlar/kurumlardan oluşur.

Yönetimde bulunanların yönetebilmeleri için, yönetilenler üzerinde iktidarlara olması gerekir. Bu iktidar emirlerini uygulatabilme, yani kararlara ve kurallara uyulmasını sağlatabilme iktidarıdır. Öte yandan, varlığını sürdürmek ve gelişmek için yönetilenlerden kaynak alabilmesi gerekir. Yönetimin iktidarının ikin-

(*) Dr., M.Ü. İkt. ve İdr. Bil. Fak. Çal. Ek. ve End. İlş. Bölümü Öğretim Üyesi

ci yönü maddi ve maddi-olmayan destekler ya da kaynaklar alabilme iktidarındır.

İktidarın zorunlu tamamlayıcısı yönetilenlerin itaatıdır. Yönetilenlerin iktidarı var diyebilmek için, yönetilenlerin itaat etmesi gerekir. Yönetimin kural ve kararlarına uymada itaat ve yönetime kaynak vermede itaat.

İtaatin nedenlerine genel bakış:

Max Weber'i izleyen Siyaset bilimi yöneticilere itaat konusunu genellikle meşruluk ve zor faktörleri açısından inceler. Yönetime itaat edilmektedir, çünkü meşrudur, ya da yönetilenlerce meşru sayılmaktadır. Yönetime itaat edilmektedir, çünkü zor kullanma araçlarına, hatta zor kullanma tekeline sahiptir.

Bu iki faktörün hangisinin daha önemli olduğu bir diğer tartışma konusudur. Topluma çatışmacı bakış açısı, genellikle zor faktörünün önemi üzerinde durur. Meşruiyeti sarsıla bile, bir çok yönetimin en azından bir süre daha ayakta kalması mümkün olabilmektedir. Bu da zorun önemini gösterir. Ancak meşruluğu itaatin temel nedeni olarak niteleyen bir yaklaşım da mevcuttur.

Ancak itaatin etmenleri meşruluk-zor ikileminin dışında da aranabilir. Bir bakış açısı işlevselliktir. Yönetim bazı işlevleri yerine getirir, bu nedenle kendisine itaat edilir. Bu bakış açısından ikinci yöne, işlevleri yerine getirmedeki başarısıdır. Yönetim işlevleri yerine getirmedeki başarısı itaati olumlu etkiler.

Bir diğer perspektif, yöneten-yönetilen ilişkilerinin de dengedir. İtaati sağlamada yönetenlerin çıkarları ile yönetilenlerin çıkarları arasında denge önemli bir faktördür. Yönetenler itaati sağlamak için, yönetilenlerin

çıkartlarını ve genel çıkarı dikkate almak zorundadırlar. Ve yönetenler kendi çıkarlarını veya amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırken yönetilenlerin tahammül sınırlarını aşmamalıdır. Yönetime karşı büyük tepkiler genellikle bu sınırların aşılması sonucunda doğar.

Konuya sosyalleştirme perspektifiyle de yaklaşılabilir. Yönetimin yönetime meşruluk ve destek sağliycı yönde sosyalleştirmesi ve yine aynı yönde oluşan toplumsal baskı da itaati sağlar ve güçlendirir.

Şimdiye kadar belirtilen itaat etmenleri (işlevsellik, işlevleri yerine getirmede başarı, yönetilenlerin çıkarlarının gözetilmesi ve tahammül sınırlarının aşıl-maması, yönetimin sosyalleştirmesi ve toplumsal baskı) aynı zamanda meşruluğun etmenleri ya da bileşenleridir. Ama meşruluktan farklı şeylerdir. Meşruluk hukuksal ve kültürel boyutları olan bir kavramdır. Hem hukuksal sistem hem de kültürel kod meşru yönetim biçimi, usullerinin belirler. Meşruluk ayrıca, yönetilenlerin yönetim hakkını veya yöneticilerin böyle bir hakkı olduğunu kabul etmesi halini (düşünsel ve davranışsal hal) ifade eder. Belirtilen etmenler hem doğrudan hem de meşruluğu güçlendirerek itaat yaratıcı etki yapar.

Bir başka faktör yönetilenlerin karşı çıkma ve yönetim kapasitesinin olmayışıdır. İki kapasite ayrı şeylerdir. Karşı çıkma kapasitesinin olmayışı esas olarak yönetimin zor tekeli, yönetilenlerin örgütsüzlüğü ile ilgilidir. Yönetim kapasitesinin olmayışı esas olarak yönetilenlerin örgütsüzlüğü ve eğitimsizliği ile ilgilidir.

İtaati sağlamadaki rolleri açısından, yöneticilerin özellikleri ve nitelikleri de konunun önemli bir yönüdür.

İşlevsellik ve başarı:

a) Yönetilenler yönetime niye itaat ediyorlar sorusuna verilecek ilk yanıt, yönetim toplumun yaşamı açısından bazı hayati işlevleri yerine getiriyor da ondan olacaktır. Ve bu hayati işlevleri yönetilenler tek tek ya da gruplar halinde gerçekleştiremeyeceklerdir de ondan.

Kişilerin kendi başlarına gerçekleştirmeyecekleri işler, bir merkezden yönlendirilen işbölümünün daha avantajlı olduğu durumlar, toplumu oluşturan kişiler ve gruplar arasında uyumu sağlamaya yönelik etkinlikler bu kapsamda belirtilebilir. Bir toplumu oluşturan kişiler çevre (doğal çevre ya da dış toplumlar) ile olan ilişkilerini yalnız başlarına yürütemezler. İlkel bir toplumun doğal afetlere karşı mücadele için işbirliğine ve yönetime, bir toplumun başka bir toplumla çatışması halinde komutanlığa ihtiyacı vardır. Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya ve refahını artırmaya yönelik ekonomik ve sosyal işlevlerin yerine getirilmesi de ortak yönetim ve işbölümü gerektirir.

Uyumu sağlamaya yönelik etkinlikler olmazsa, toplumda kargaşa çıkabilir. Bu etkinlikler arasında kural sistemi ve onun uygulanması, düzen sağlanması belirtilebilir. Sözleşme kurumları, insanların kendilerini yönetecek bir yapı oluşturmalarını toplumda uyum sağlama ve kargaşayı önleme gereğine bağlarlar.

Yönetimin yönetilenler açısından özellikle önem taşıyan iki işlevsel kapasitesi, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması ve toplumda uyum ve düzenin sağlanmasıdır.

Yönetimin yönetilenler açısından özellikle önem taşıyan iki işlevsel kapasitesi, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması ve toplumda uyum ve düzenin sağlanmasıdır.

lerini yerine getirme şekli ve kapasitesinden memnunsalar, yönetime daha kolay itaat ederler. Bu memnuniyet de büyük ölçüde, yönetim işlevlerini yerine getirmedeki başarısına bağlıdır. Ayrıca yönetimin işlevlerini yerine getirme şeklinin yönetilenlerin çıkar ve istekleriyle fazla çelişmemesi gerekir. Örneğin bir yönetim başka ülkelerle savaştan başarılı çıkarsa, ekonomiyi iyi yönetir ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilirse, içerde düzen ve güvenliği sağlamada başarılı ise, bu yönetime yönetilenlerin itaat etmesi daha kolay olacaktır.

Yönetilen ve genel çıkar tahammül sınırı:

a) Daha önce belirtildiği gibi yöneticiler itaati sağ-

lamak için, kendi çıkarları (veya temsil ettikleri egemen sınıf ve kategorilerin çıkarları) ile yönetilenlerin çıkarları arasında dengeyi gözetmek zorundadırlar.

Öte yandan, bütün toplumlarda yönetimlerin uyuması gereken bir "genel çıkar" ilkesi vardır. Bu ilke, yönetimin uzun vadede toplumun çıkarlarını dikkate alarak davranması, kısa vadede ise halkın çıkarlarını gözetmesi, en azından halkı fazla olumsuz etkileyecek uygulamalardan kaçınması, ekonomik-sosyal alanda olsun diğer alanlarda olsun adil davranması gibi unsurları içerir. Devletin ekonomik refah sağlamaya yönelik önlemleri ve sosyal politikası kamu yararı ve yönetilenlerin çıkarları bakımından hayati önem taşıyan konulardır.

Yönetim yönetilenlerin çıkarlarını bir bütün olarak gözetmek zorunda olduğu gibi, yönetilenler arasında dengeyi de dikkate almalıdır. Gerçi toplumda bir kesimin lehine önlemler o kesimin yönetimden memnuniyetini ve dolayısıyla itaatini artıracaktır. Ama çıkarları ve konumu olumsuz etkilenen kesimlerin yönetime itaati ise, olumsuz etkilenecektir.

b) Geleneksel toplumlarda olsun modern toplumlarda olsun yukarıda belirtilen unsurlarıyla genel çıkarın (veya çıkarla dengesinin) gözetilmemesi, toplumda huzursuzluklara neden olur, yönetimin meşruiyeti ve yönetilenlerin itaati zayıflar. Burada kritik öge, halkı (yönetilenleri) fazla olumsuz etkileyecek uygulamalardır. Bu uygulamalar yönetilenlerin tahammül sınırların aşarsa, itaat zayıflayacak, hatta isyanlar ve devrimler başlayacaktır.

Tahammül sınırları (ya da fazla olumsuzluğun sınırları) nerededir? Bir maddi sınır vardır: yönetilenlerin yaşamlarını idame ettiremeyecek duruma düşmeleleri. Esas sınır bunun dışında, iki ayrı faktör tarafından belirlenir: toplumun kültürel yapısının belirlediği sınır ve ortamın belirlediği sınır.

Birinci faktör konusunda şu söylenebilir: her toplumda ekonomik alanda olsun diğer alanlarda olsun kültürel bakımdan yönetimin aşmaması gereken bazı sınırlar vardır. Aşırı vergi, aşırı baskıcı uygulamalar, örfle çelişen bazı uygulamalar gibi. Bu sınırlar açıkça ifade edilmemiş olabilir, ama az-çok bilinir ve hissedilir. Geleneksel toplumlarda yönetimin genel çıkara aykırılığı izlenimi ki, bu izlenim yönetilenlerin çıkarları ile tahammül sınırlarını aşan düzeyde bir çelişme ve yönetimin işlevlerini yerine getiremiyor olmasıyla ilgilidir, halk isyanlarına, bazan hanedan değişimlerine yol açmıştır. Örneğin vergi düzeyinde aşırı artış, düzen ve asayişin sağlanamaması gibi etmenler hem

tahammül sınırlarının aşılmasına yol açarak hem de iktidar boşluğu yaratarak isyanların çıkmasında etkili oluyordu. Bu duruma Çin'de bazı hanedan değişimleri, Osmanlı'da 17. yüzyılı isyanları örnektir.

Sınırlar ortama göre de değişir. Koşulların kötü olduğu bir ortamda değil de, daha az kötü olduğu bir ortamda itaatsizlik artabilir, çünkü başka koşullar bu yönde etkili olmaktadır. Örneğin bazı devrimsel ortamlarda (Fransız Devrimi gibi), yönetilenlerin maddi koşullarının geçmişe göre daha az kötü olduğu ileri sürülmektedir. Yeni sosyo-ekonomik ve düşünsel koşullar eskiden tahammül edilen olumsuz koşullara artık tahammül edilmemesi sonucunu doğurabilir.

Meşruluk:

a) Başta da belirtildiği gibi, yönetime itaatin en önemli nedenlerinden biri meşruluktur. Hem sistem olarak yönetimin (rejim) hem de herhangi bir dönemde varolan yöneticilerin meşruluğu. Asıl önemli olan rejimin meşruluğudur. Yöneticilerin meşruluğunda aşınmanın rejim değişikliğine yol açması her zaman gerekmez. Rejimin meşruluğunda aşınma ise, rejimin değişikliğini gündeme getirir.

b) Meşruluk kavramı **bir hak ile bir kabulden** oluşur: Yöneticilerin yönetme hakkının olması ve bu hakkın yönetilenlerce kabul edilmesi.

Yönetilenler yönetimin ve yöneticilerin yönetme hakkı olduğunu düşündükleri için itaat etmektedirler. Yöneticilerin yönetme hakkı anayasal ve yasal sistemle, ve toplumun kültürel koduna (gelenekler, alışkanlıklar, vd.) dayanır. Anayasal-yasal sistemde, ülkenin yönetim şekli, yöneticilerin görev ve hakları, yöneticilerin sınırları ve yönetilenlerin görev ve hakları belirlenmiştir. Belirlenen rejimin yapısıdır. Ve bu yapı içinde, yöneticilerin nasıl iktidara geleceği, nasıl gideceği de (yönetim şeklini bir yönü) belirlenmiştir. Rejim ve dolayısıyla belirli bir andaki yöneticiler bu temelde meşrudurlar. Belirlenen kurallar açıkça belirtilmiş ve yazılı olabilirler (anayasal ve yasal metinler), açıkça belirtilmiş ve yazılı olmayabilirler, ama az çok bilinir ve hissedilirler, düşünsel ve davranışsal hallere dönüşmüşlerdir (kültür). Kültürle yasa arasında tam

bir çakışma olmayabilir, çok önemli bazı çelişkiler olabilir. Ayrıca kültür yasayı tamamlar, destekler.

Günümüzde demokratik rejimlerin yapısı anayasalarla belirlenmiştir. Dolayısıyla bu temelde, demokratik rejim ve o rejimin kurallarına göre iktidara gelmiş yöneticiler meşrudur ve yönetme hakkına sahiptirler. Ayrıca demokratik yönetim ve yöneticilerin meşrutiyeti toplumun kültürel koduna da onanır. Yurttaşlar bildiği, alışmış olduğu ve benimsemiş olduğu (yani açıkça ifade edilmemiş kültürel kodda yer aldığı) için, demokratik rejim meşrudur. Ve anayasal sistem değiştirilip demokratik rejime son verilmesi, eğer sözkonusu kültürel kod etkili olmaya devam ediyorsa pek mümkün olamaz veya en azından ara çözümlere başvurmak gerekir.

Yazılı anasayaların oluşmadığı eski çağlarda ise, monarşik rejimlerin meşrutiyeti dinsel ve soyluluk unsurlarının önemli olduğu kültürel koda ve bazı dini veya sivil metinlere dayanıyordu.

c) Yönetimin meşruluğunun diğer yönü, yönetilenlerin belirli bir şekilde yönetilmeyi (rejim) ve yöneticilerin yönetme hakkını kabul etmelidir.

Normal durumlarda kabul haliyle olmaktadır, çünkü halkın çoğunluğu anayasal sistemi ve kültürel kodu

benimsemektedir, veya en azından değiştirmeyi düşünmemektedir. Ancak ciddi kriz dönemlerinde, yönetme hakkı halk tarafından kabul edilmemeye başlanır. Bu durumda anayasası ve bazan kültürel koda uygun olsa da, meşruluk zayıflar, hatta ortadan kalkabilir.

Yönetilenlerin yönetme hakkını reddetmesi rejimi hedef alabileceği gibi, sadece o anki yöneticileri hedef alabilir. Yönetilenlerden gelen red üzerine, ya rejim veya yöneticiler değiştirilir. (red sadece yöneticileri hedef alıyorsa, rejim kalır, yöneticiler değişir), ya da meşruluk krizi aşılar (rejim hedef alınıyorsa, rejim genellikle yeniden düzenlenerek korunur veya yöneticiler feda edilip rejim kurtarılır; yöneticiler hedef alınıyorsa, bunlar bazı önlemler alarak ve düzenlemelere giderek durumlarını korurlar).

d) Genellikle iki yaygın meşruluk formülünden sözedilir. Geleneksel sistemlerde teokratik (dine dayanan, yöneticiler yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi) ve çoğu zaman aristokratik (soya dayanan) meşruluk formülü ve modern sistemlerde halkçı-ulusçu (yöneticiler halka, ulusa dayanıyor, onların temsilcisi) ve çoğu zaman demokratik (seçimle geliyorlar) meşruluk formülü.

Yönetim meşruluğunun temelleri bu unsurlarla eklenmiş olarak yönetim işlevleridir. Yönetim Tanrı'nın temsilcisidir ya da halkın temsilcisidir ve bu nedenle meşrudur, ama aynı zamanda bazı işlevleri vardır ve meşruiyetini ancak o işlevleri yerine getirdiği ölçüde korur. Ve o işlevleri yerine getirme hakkını (yani yönetme hakkını) da, Tanrı'nın ya da halkın temsilcisi olduğu için elde etmiştir. Bir başka deyişle, işlevler meşruiyet dolayımıyla da (işlevsellüğün verdiği meşruiyet) itaati sağlanmaktadır. Yönetisel işlevlerin yerine getirme hakkını veren de meşruiyettir.

e) Yönetilenlerin yönetimin ve yöneticilerin meşruiyetini kabul etmesinde, işlevlerine yerine getirilmesindeki başarı, genel çıkarın ve yönetilenlerin çıkarlarının gözetilmesi, yönetilenlerin tahammül sınırlarının aşılmaması da etkili olur. Bunlar meşruiyetin temelendirici değil, güçlendirici faktörleridir. Bir başka güçlendirici faktör de, yönetilenlerin yönetimi sosyalleştirilmesidir. Bu faktörler de meşruiyeti güçlendirerek itaati sağlamaktadırlar.

Sosyalleştirme

Yönetim doğrudan ya da dolaylı yollardan yönetilenlere yönelik sosyalleştirmesi de, yönetilenlerin itaatının sağlanmasına katkıda bulunur. Sosyalleştirme yoluyla yönetimin dayandığı kurallar topluma öğretilip, benimsetilir. Böyle bir benimsemeyle yönetim meşruluğu toplumca kabul edilmiş olur. Yönetimin gerekliliğine, yararlılığına, başarılılığına toplum inandırılmaya çalışılır. Buraya kadar belirtilenler, meşruluğu güçlendirme yoluyla itaati sağlayıcı sosyalleştirme olarak tanımlanabilir.

Bir de diğer şekillerde itaati sağlayıcı sosyalleştirmeden söz edilebilir. Yönetilenlerin yönetime karşı çıkmaları fikrinin aşılması böyle bir sosyalleştirmedir.

Öte yandan itaat bilinç düzeyinde aşılandığı gibi, bilinç-dışı düzeyde de yönetilenlerin davranış kalıplarının itaatkâr nitelikte olması sağlanır. Bourdieu bilinçli düşüncelerden çok, habitus terimiyle adlandırdığı bilinçsiz düşünce ve davranış kalıplarının toplumsal yeniden-üretim için daha önemli olduklarını vurgular. Ayrıca bir çok sosyolog baskının içselleştirilmesinin önemi üzerinde durmuştur. Burada zor ögesi ile sosyalleştirmenin eklemelenmesi söz konusudur. Keza, yine itaat sağlayıcı etmen olarak, meşruluğun içselleştirilmesinden de sözedilebilir. Örneğin yönetim Tanrı'dan kaynaklandığına ilişkin geleneksel toplumda güçlü bir inanç oluşunca, insanlar içlerine sinmiş bu inanç nedeniyle, bir çok olumsuzluk olsa bile yönetime karşı çıkmazlar. İçselleştirmenin etkisi görüntü düzeyi ile derin düzey arasında farkta da kendini gösterebilir. Örneğin bir rejimin meşruluğu fikrini içselleştirmiş bir kişi, görünüşte rejime karşı eleştirel olsa bile, kritik evrelerde rejime karşı çıkmayacaktır.

Sosyalleştirme araçlar din (ve dinsel kurum), eğitim, kitle iletişim araçları, çeşitli toplumsal örgütlenmeler ve sosyal organizasyon birimleri, siyasal örgütlenmeler, ideolojilerdir. Yönetimin totaliter olsun olmasın bu araçlar ve alanlar üzerinde genellikle, doğrudan ya da dolaylı olarak güçlü bir etkisi, hatta kontrolü vardır. Bu araçlar sistemin, rejimin ve yönetimin meşruluğuna inancı güçlendirirler. Bu yoldan ve başka yollardan itaatın sağlanmasına katkıda bulunurlar.

Ancak ters yönde etkiler de söz konusu olabilir. Varolan sisteme ya da yöneticilere karşı akımların,

ideolojilerin etkisi meşruluğu ve itaatı güçlendirici değil, zayıflatıcı yöndedir. Çoğu zaman toplumdaki karşı-elitler bir süre sonra ideolojik aygıtlarda ya da sosyalleştirme aygıtlarında etkili olmaya başlarlar. Dolayısıyla yönetimde veya yönetim sisteminde değişme önce karşı elitlerin karşı bir sosyalleştirme yapmasıyla başlar.

Sistemlerin ve rejimlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için açık ya da kapalı bir biçimde yapılan sosyalleştirme çok önemlidir. Yönetim meşruiyetini güçlendirmeye ve itaatı sağlamaya yönelik sosyalleştirme, zayıfsa, veya karşı yönde (yönetimin meşruiyetini zayıflatan, yönetime itaatı aşındıran, yeni meşruiyet formülleri getiren) sosyalleştirme güçlü ise, yönetimin meşruiyeti ve yönetime itaat zayıflar, rejim veya yönetim krizine dönüşebilir.

Zor, zor tekeli

a) Yönetilenlerin yönetime itaat etmesinde zor faktörü önemli role sahiptir. Yönetimin **resmen** meşru zor tekeline sahip olması ve **fiiliyatta** yönetimin zor kullanma kapasitesinin başka odaklara göre çok daha güçlü olması itaatı sağlar, kolaylaştırır.

b) Zor kullanım olanaklarının toplum içinde dağılımı geleneksel toplumlarda olsun modern toplumlarda olsun çok eşitsizdir. Sadece kabile tipi bir örgütlenmenin egemen olduğu ilkel toplumlarda zor kullanma olanakları (özellikle silah sahipliği) toplumun tümüne ya da büyük bölümüne yayılmıştır. İçlerde düzen ve güvenlik sağlayan aygıtlar (polis, ordu...), dış savunmayı gerçekleştiren aygıtlar (ordu...) cezalandırıcı aygıtlar (yargı...) yönetime bağlıdır, yönetimin kontrolündedir.

Ama topluma yayılmış zor kullanım olanakları

yok değildir. Bazı ülkelerde silah sahipliğinin serbest olması, genel olarak halkta silah olması, sivil toplum içindeki örgütlenmeler ve bunların zor kullanım olanakları, yine toplum içinde bizzat zor kullanım temelinde oluşmuş örgütlenmeler (çete tipi), nihayet en basit düzeyde çıplak kullanım olanakları belirtilebilir.

c) Ancak zor kullanma kriterleri açısından yönetimin bazı avantajları vardır. Genellikle yönetimin elindeki zor kullanım olanakları çok daha fazladır: Hem silah miktarı modern ve güçlü silahlara sahiplik hem merkezi ve örgütlü zor kullanım aygıtlarına sahiplik bakımından. Ancak zor kullanım olanaklarının yönetim elinde daha az merkezleştiği, topluma daha fazla yayıldığı ülkeler ve ortamlar da vardır. Özellikle merkezi iktidarın zayıfladığı durumlarda böyledir.

Yönetim ikinci avantajı genellikle meşru zor kullanım tekeline sahip olmasıdır. Zor kullanma tekeli yönetime bağlı ordu, polis, cezalandırıcı aygıtta (yargı), dolaylı olarak başka devlet aygıtlarındadır. Yönetim **bağlı** aygıtlar dışında, halktan kimselerin zor kullanması genellikle meşru değildir ve yargı aygıtınca **cezalandırılabilir**. Ancak toplumsal baskının oluşturduğu baskı ve cezalandırma kapasitesi az değildir, bazı ülkelerde özellikle güçlüdür (jüri usulü, istenmeyen kişilere yönelik toplumsal baskı örnekleri), ama bu toplumsal baskı çoğu zaman mevcut sistem ve yönetim lehine işler.

Öte yandan, merkezi iktidarın zayıfladığı durumlarda meşru zor tekeli de zayıflar. Başka iktidar odaklarının zor kullanması meşrulaşır, veya pek meşru olmadan da devreye girebilir.

Yönetim ile zor kullanım aygıtları ilişkisinde bir başka sorun, bu aygıtların yönetim merkezinden özerkleşme, hatta yönetim merkezini ele geçirme eğiliminin olmasıdır. Böyle bir durum genellikle istikrarsız bir yapıya tekabül eder, iktidarın zor kullanım dışındaki diğer kaynaklarının zayıflığından kaynaklanır. Az gelişmiş ülkelerde ve otoriter rejimlerde bu eğilim güçlüdür.

d) Yönetimin zor kullanma olanakları nasıl tasnif edilebilir?

1 - En büyük bileşen yönetime bağlı silahlı ve zor kullanma yetkisi olan kurumlardır. Polis, ordu gibi güvenlik ve

düzen örgütleri. Bu kurumların müdahalesi ve müdahalesinden çekinilmesi itaat sağlamada önemli bir unsurdur.

2 - Cezalandırma hakkına sahip olan yargı ve ona bağlı ceza kuruluşları (hapisaneler..) Ceza korkusu itaat sağlamada önemli bir etmendir.

3 - Yerel yönetimlerde bağlı benzer kuruluşlar.

4 - Yönetimle bağlantılı para-militer kuruluşlar.

Bu dört unsur yönetimin elindeki temel zor olanaklarıdır. Çoğu tekel konumundadır. Zor kapasiteyle fiilen zor kullanmanın yanı sıra, zor kullanma hakları ve bundan kaynaklanan tehdit (açık veya potansiyel) olanaklarına dayanır.

Bunların dışındaki zor kullanım olanakları (yine yönetime ait olanlar) nelerdir? Devlete bağlı çeşitli kuruluşların zor kullanım olanakları vardır, ama sınırlı ölçüde. Sosyalleştirme kurumu olarak eğitim özellikle dolaylı zor kullanım olanakları önemlidir. Ama geçmişte dolaysız (açık) zor kullanım olanakları da önemli bir düzeyde idi. Eğitim ve diğer sosyalleştirme kurumlarının, bizzat üretim sürecinin dolaylı zor olanakları toplumda bedensel düzenin oluşumunda belirleyici olmaktadır: bedenin disipline edilmesi ve tabi

kılınması. Böyle bir kalıplandırma düşünsel düzeyde de sözkonusudur.

Dinsel kurumun zor kullanma olanakları geçmişte yüksek bir düzeyde idi. Ortaçağ'da hem İslam dünyasında hem de Hırsitiyan dünyasında dinsel kurumun zor kullanma ve cezalandırma olanakları (dinsel mahkemeler gibi) büyüktü.

Dinsel kurumdan kaynaklanan dolaylı zor, toplumsal baskının bir unsuru olarak güçlü etki olanağından sahiptir. Örneğin toplumdan dışlayıcı cezalar belirtilebilir. Modern laik devletin gelişmesi ile, dinsel kurumun dolaysız ve dolaylı zor kullanım kapasitesi zayıflamıştır, ama tamamen ortadan kalkmıştır.

Siyasal yönetimlerin ekonomik zor kullanma olanağından da söz edilebilir. Bu olanak yönetimde olduğu gibi, ekonomik bakımdan güçlü sınıflarda da vardır. Yönetilenlerin itaatini sağlamak, karşı çıkışını

önlemek için bu olanaklara başvurulabilir. İşten çıkarma, mülküne ve maddi olanaklarına el koyma gibi daha doğrudan ekonomik zor olanaklarının yanı sıra, daha dolaylı ekonomik zor olanakları da vardır. Yönetilenlerin bizzat yaşamlarını sürdürme olanağını sınırlandırdığı için, bu tür siyasal-ekonomik zor araçları bazan çok etkili olabilir.

Ancak bütün eşitsiz ekonomik ilişkilerde zor ögesi yok mudur? Bir kişinin yaşamak için işgücünü satmak durumunda olması zor ögesini kendiliğinden içerir. Çünkü koşulları kabul etmediği takdirde aç kalabilir. Ama bu zor, ekonomik süreçleri kendiliğinden yarattığı bir zordur. Siyasal yönetimin (o anki iktidar partisi dar anlamında değil, genel olarak ülkenin yönetsel aygıtı ve düzeni anlamında) ekonomik zoru, kendiliğinden oluşmuş ekonomik zor olanağından daha farklı bir şeydir.

Şiddetin bir düzeyi de simgesel şiddettir. Simgesel şiddet hemen her şeyde vardır, denilebilir. Bu bakımdan önemli olan simgesel şiddetin dozudur. Törenselleştirme yapıları, özellikle kitle iletişim araçlarının simgesel şiddet kapasitesi yüksektir. Beyin yıkama düzeyine varan bir sosyalleştirme simgesel şiddetin ileri bir düzeyidir. Bu bakımdan totaliter sistemler kadar, kitle iletişim araçlarının şartlandırıcı etkisinin yüksek bir düzeye vardığı modern kapitalist sistemler de eleştirilmiştir (örneğin Frankfurt Okulu'ndan kaynaklanan manipülasyon kapitalizmit ezi).

e) Bir diğer soru zor kullanımının ne zaman gerçekleştiğine ilişkindir. Burada doğrudan zor kullanımını inceleyeceğiz. Sosyalleştirici dolaylı zor, simgesel zor, ekonomik zor gibi dolaylı zor kullanım biçimleri daha farklıdır.

Dolaysız ya da doğrudan zor gelişti güzel kullanılmaz. Zor kullanımı yasalara veya yasa gücünde olan yönetenlerin iradesine (geleneksel toplumlarda) karşı çıkılması haline kullanılır. Yönetilenlerin sistemi tehdit edici nitelikte bir karşı çıkışı, isyanı halinde kullanılır. Bu iki durumun dışında zor kullanımı daha azdır veya üstü kapalı şekildedir.

Birinci durum rutin yönetim süreciyle ilgilidir. İkinci durum genellikle meşruluk krizi ile ilgilidir. Meşruluk krizi ve yönetimin itaat sağlanmasında etkili faktörlerde (işlevlerde başarı, genel çıkarı ve yönetilenlerin çıkarların gözetme, yönetilenlerin tahammül sınırlarını aşmama, sosyalleştirme) ki bu faktörler meşruluğu da güçlendirici etki yaparlar, gerileme olması zor faktörünü devreye sokar. Yönetim itaati sağlamak için zora başvurmak veya zor faktörüne ağırlık vermek zorunda kalır.

Ancak bütün eşitsiz ekonomik ilişkilerde zor ögesi yok mudur? Bir kişinin yaşamak için işgücünü satmak durumunda olması zor ögesini kendiliğinden içerir. Çünkü koşulları kabul etmediği takdirde aç kalabilir.

Dolayısıyla meşruluk aşınsa, sosyalleştirme zayıflasa ve memnuniyetsizlik başlasa bile, zor olanağı nedeniyle yönetim başta kalmaya devam edebilir. Yönetilenler, karşı duramayacakları zor kullanma olanaklarına sahip olduğu için yöneticilere karşı çıkamaz. Ayrıca hiçbir zaman yönetilenler bir blok haline yönetime karşı çıkamazlar. Yönetime yakın olanlar, ortada olanlar ve yönetime karşı çıkanlar şeklinde bir bölünme olur. Sadece meşruluk krizi döneminde üçüncü grup büyük ve çoğunluk olur.

Ancak bazı hallerde yönetilenler, yönetimi devirecek yeterli zor olanaklarına kavuşabilirler. Bunda yönetime karşı muhalefetin desteğinin güçlü olması ve ortam etkilidir. Yönetimin zor kullanım aygıtından kopmalar ve isyana katılmalar belirleyici rol oynar. Bu durum, genellikle sistem veya rejim değişikliği durumunda söz konusu olur, ama bazan aynı rejim içindeki iktidar değişikliği de şiddet yoluyla olur.

Bir diğer sorun, yönteminin sadece zora dayanarak, aşınmış bir meşruiyetle ne kadar başta kalacağına ilişkindir. Sadece zora dayanarak uzun süre başta kalınmaz. Toplumun bir bölümünün desteği, kalabalık bir bölümünün pasifliği, yani karşıt hareketlere katılmaması gerekir. Ancak yine de istisnaların olabileceğini kabul etmek gerekir. Bir başka mekanizma, yönetimin zor kullanarak karşı çıkışları bastırması, sonra meşruiyetini yeniden güçlendirici önlemler almasıdır.

Toplumsal baskı

Yönetilenlerin yönetime itaatinde toplumsal baskı ve cezanın rolü de çok önemlidir. Toplumsal baskı sosyalleştirme ile zorun kavşağında yer alır. Toplumdan kaynaklanan (devlet aygıtından değil) sosyalleştirme ve zor olanaklarını kapsar. Bunlar genellikle yönetim ve sistem lehine işler, ama her zaman değil...

Meşruluğun temellerinden biri kültürel koddu. Her toplumun bir kültürel kodu vardır ve bu kod düşünsel yapıyı, davranış kalıplarını biçimlendirir. Bu kod toplumun siyasal yapısına ilişkin inanç ve değerleri de kapsar: Yönetimin kimler olacağı ve belirlenmesi, yönetim şekli, yönetimin yetkileri ve sınırları, yönetilenlerin hakları ve görevleri, vd. Kültürel kod yasal, ana-

yasal sistemle aynı olmayabilir, ama sistemin, rejimin yaşayabilmesi için birbirine yakın ve uyumlu olmaları gerekir. Bu nedenle, varolan kültürel kod sistemi, rejimi, yönetimi koruyucu niteliktedir. Ama yönetimle ve rejimle kalıcı bazı çelişkileri olan topluluklar olabilir, bunların kültürel kodları anayasal, yasal sistemle çelişir, ama yine de zorun dışında bazı uzlaşım noktalarının varlığı gereklidir.

Bütün toplumlarda kültürel koda uyumlasını sosyalleştirmenin yanısıra, toplumsal baskı ve ceza sistemi de sağlar. Yönetilenler içinde bazılarının belirtilen konularda kurallara uymaması toplumsal baskı ile engellenir. Uyulmaması halinde, kişi kınanır, yanıtlanır veya fiilen cezalandırılır. Bu toplumsal baskı zor ögesini, özellikle simgesel zor ögesini içerir. Açıktan şiddete, daha az yaygın olmakla birlikte, dönüşebilir.

Meşruluk krizi durumunda toplumsal baskı ters yönde işlemeye başlar. Toplum içinde yönetime karşı olanlar ağır basmaya başlar, yönetime karşı değil yönetime işbirliği edenler cezalandırılır. Devrim süreçlerinde bu mekanizma işlemiştir.

Yönetilenlerin karşı çıkma ve yönetim kapasitesinin olmayışı

a) Yönetimin meşruluğu aşınınca ve itaatı sağlayan diğer unsurlar zayıflayınca, itaat sağlamada zor faktörünün öneminin arttığını belirtmiştim. Zor faktörünün yanısıra, yönetilenlerin karşı çıkma kapasitesinin ve yönetim kapasitesinin olmayışı ve böyle bir durumda, meşruiyeti zayıflamış yönetimin ayakta kalmasını sağlayabilir.

b) Yönetilenlerin karşı çıkma kapasitesinin olmayışı bir kere, zor kullanım tekeli ile ilgilidir. Zor kul-

lanım araçları yönetimin elinde toplanır. Ayrıca ekonomik zor olanağı da yönetilenlerin karşı çıkma kapasitesini olumsuz yönde etkiler. Bu konulara "zor ve zor tekeli" ile ilgili bölümde değinildi.

c) Bir diğer etmen sosyalleştirme sürecinde yönetilenlere yönetime itaat edilmesi gerektiğinin öğretilmiş olmasıdır. Dolayısıyla yönetilenlerin sistemde ciddi bir meşruiyet krizi göstermeden itaat alışkanlığının etkisinden kurtulmaları zordur.

d) Bir başka etmen ise, en az meşru görülen bir yönetimin bile bir miktar halk desteği olacağı gerçeğidir. Yönetilenler içinde yönetime karşı çıkanlar olacağı gibi, çıkarları veya kültürleri, düşünsel yapıları nedeniyle ve başka nedenlerle, yönetimi destekleyenler olacaktır. Destekleyenlere karşı çıkanlar arasındaki güç dengesi, karşı çıkış kapasitesini etkileyecektir.

e) Gaetano Mosca, yönetici sınıfın gücünün örgütlü olmasından geldiğini belirtir. Örgütlü, birbirine benzer ve kendi içinde anlaşmış yönetici azınlık, yönetilen çoğunluğa bu sayede egemen olabilir. Yönetici sınıf örgütlü iken, yönetilen çoğunluk dağınık ve atomize bir haldedir. Yönetimden memnun olmasalar, hatta yönetimin meşruluğundan kuşku duysalar bile yönetilenlerin veya yönetilenlerin bir bölümünün bir araya gelip yönetime karşı çıkmaları pek mümkün olamaz. Bunun için, yönetime muhalif örgütlü siyasal hareketlerin varlığı ve yönetilenleri örgütleyebilmesi gerekir. Modern toplumlarda rejimin ve/veya yöneticilerin değiştirilmesi genellikle örgütlü siyasal hareketler vasıtasıyla olmaktadır. Bu hareketlerin olmadığı veya zayıf olduğu yerlerde, yönetilenlerin karşı çıkma kapasitesi de azalır.

Ancak yönetilenler ne kadar dağınık ve örgütsüz olsalar da, yoğun bir meşruiyet krizi varsa ve yönetim uygulamalarıyla yönetilenlerin tahammül sınırlarını aşıyorsa, yönetilenlerin patlamalar ve isyanlar yoluyla yönetime karşı çıkmaları söz konusu olabilir.

f) Yönetilenlerin yönetme kapasitesinin olmayışı itaati açıklayan bir diğer konudur. Elit teorileri yönetici sınıfın kapalı bir kategori oluşturduğu ve yönetimle ilgili bilgi ve becerilerin aile, eğitim ve diğer yollardan bu kategorin tekeline girdiği üzerinde durulur.

Geleneksel toplumlarda yönetilenlerin çoğu okur-yazar dahi değildir. Modern toplumlarda eğitim düzeyi yükselmiştir, ama yönetici sınıfa göre yönetilen çoğunluğun eğitim düzeyi epeyce geridir. Yönetilenler içinde karşı-elit oluşumu ile, yönetme kapasitesi bir grup meydana gelir. Bunların yönetimi ele geçirmesi mümkün olabilmektedir. Örneğin İngiliz, Fransız devrimleri, Amerikan Bağımsızlık Savaşı aristokrasiye ve yabancı işgale karşı, burjuva bir karşı-elitin gelişmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla yönetilenlerin bir blok halinde değil, yönetsel becerilerine sahip olabilecek kadar eğitilmiş ve örgütlü bir karşı-elit yönetiminde karşı çıkması ve itaat etmemesi,

giderek yönetimi değiştirmesi söz konusu olmaktadır.

Yöneticilerin özellikleri, nitelikleri

a) Yönetilenlerin itaat etmesinde yöneticilerin nitelikleri de önemli bir faktördür. Yöneticiler soy yoluyla (krallık, aristokratik sistemler), devşirme yoluyla (Doğu despotizmi denilen

sistemlerde krala bağlı, dışardan devşirilmiş kul veya içerden devlet memuru statüsündeki yöneticiler), zenginlik yoluyla (geleneksel sistemlerde çoğunlukla soy yoluyla eklenmiş olarak, kapitalist sistemlerde kapitalist sınıfın yönetimi ve yönetici mevkilere ulaşmada açık veya kapalı zenginlik sınırı), seçim yoluyla (demokratik sistemlerde), seçim dışında kitle hareketleri desteğiyle (modern mobilizasyon politikaları), eğitim ve yetenekler sayesinde (bürokratik sistem), bürokratik kurumlardaki yönetsel konumlar sayesinde (ordu-askeri rejim dahil) yönetime (siyasi veya idari yönetsel konumlara) gelirler.

b) Yöneticilere itaati sağlayan birinci etmen, yönetime geliş şekillerinin meşruluğudur, yani toplumun anayasal ve yasal sistemince ve/veya kültürünce belirlenmiş, onanmış, doğru ve olağan sayılan yöntemler olmalarıdır.

İkinci etmen yöneticinin belirlenmiş kurallar (yasal ve kültürel) göre yönetmesidir. Üçüncü etmen yöneticinin yönetsel kapasitelere sahip olmasıdır. Alanıyla ilgili uzmanca bilgiye sahip olma yönetsel bir kapasitedir. Mahiyeti ve yönetilen kitle üzerinde itaat ve saygı sağlayıcı kapasite bir başkasıdır. Yönetim sistemlerinin, rejiminlerin krizleri durumunda, genel-

likle yöneticilerin yönetsel kapasitelerinde düşüş olur ve kural-dışı uygulamalar artar.

İtaat sağlamada önemli bir diğer etmen, yöneticilerin kişisel olumlu ve üstün nitelikleridir. Üstün nitelikleri olan veya olduğu düşünülen büyük adamların, kahramanların, dehaların yönetimi gereği yaygın bir popüler sabittir. Bunlar genellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkarlar ve geniş bir kitlesel destek kazanırlar. Nitelikleri arasında kitleyi etkileyen, büyüleyen ve peşlerinden sürükleyen karizmaları önemli bir öğedir.

İtaate meşruluk ve zorun göreceli konumları

a) Diğer faktörlerden soyutlarsak, yönetilenlerin itaati meşruluk ve zor öğelerinin bileşkesi olarak görülür. Zaten diğer faktörlerden bir çoğu da bu iki faktör dolayısıyla etkili olur. Bu iki öğe veya faktörün oluşturduğu bileşke içinde hangisinin egemen olduğu ve eklemelenme biçimleri üzerinde durulması gereken konudur. Bu konuya "meşruluk" ve "zor" bölümlerinde değinildi.

Siyasal sistemleri itaati sağlamada meşruluğun daha önemli olduğu veya zorun daha önemli olduğu sistemler olarak sınıflandırılabilir. Aynı sistem içinde dönemler de. Bir sistemin krizinde meşruluk krizi en önemli bileşenlerden biridir. Dolayısıyla krizdeki sistemlerde itaati sağlamada zorun önemi artar.

b) Meşruluk ve zorun göreceli önemleri açısından ilkel, geleneksel ve modern toplumların durumu nasıldır? İlkel toplumda zor kullanma araçlarının ilkelliği ve topluluk içinde yayılmışlığı nedeniyle, yönetime itaati sağlamada meşruluğun daha önemli olduğu ileri sürülebilir. Geleneksel toplumda başka ülkeleri ele geçirmiş kralıklar, imparatorluklar formu yaygındır. Yabancı toplumlar ve köleler üzerinde egemenlik kurmada zor faktörü daha önemlidir. Ancak devletin kendi ulusu içinde meşruluk faktörünün önemi artar. Ayrıca meşruluk formülünün kutsalla bağlantısı (teokratik meşruluk), meşruluğun önemini daha da artırır. Bu toplumların ekonomik yaşamın-

da doğal koşullara bağımlılık doğüstü güçlere ve kutsalla bağlantısı artırır. Ama devletin kendi toplumu içinde olsun ele geçirdiği ülkelerde olsun ters yönde bir mekanizma da işler. Bu toplumlarda üretim düzeyi düşük olduğu için, genel bir yoksulluk ortamı vardır. Dolayısıyla yönetilenlerin memnuniyetsizliği daha sık ortaya çıkabilecek ve itaati sağlamadaki sorun önemini artacaktır.

Modern toplumlarda genellikle iki tip yönetim biçimi ayırdedilir; demokratik ve otoriter-totaliter. Modern toplumlarda demokratik meşruiyet formülü evrensel bir geçerlilik kazanmıştır. Toplumların yaşam koşullarında da düzelme olmuştur (en azından gelişmiş toplumlarda). Bu iki nedenle, meşruluğun önemi artmıştır.

Ancak modern otoriter sistemlerde zorun göreceli önemi artar. Ama bunların da kendise özgü meşruluk formülleri vardır. Ayrıca demokratik meşruluğu da genellikle yadsımazlar, ona sahip çıkarlar.

Sonuç

Bu yazıda "yönetilenlerin yönetenlere veya yönetime niçin ve nasıl itaat ettikleri?" sorusuna yanıt aranıldı. İtaatin etmenleri ve mekanizmaları karmaşık bir model şeklinde değil, sıralayıcı-tasnif edici bir bakış açısıyla incelendi. Ancak sadece etmenler sıralanmak-

la yetinilmedi, etmenler arasındaki bağlantılar kapsayıcı şekilde olmasa da konulmaya çalışıldı.

İtaatin etmenleri incelenirken genellikle iki faktör üzerinde durulur: meşruluk ve zor. Esasen diğer faktörlerin bir çoğu bu iki faktör, özellikle meşruluk faktörü dolayısıyla etkili olurlar. Ancak itaat olgusunun anlaşılması için diğer faktörlerin veya bakış açılarının da incelenmesi gerekir. Bakış açısı deniliyor, çünkü her bir faktör diğer faktörlerden unsurlarında içeren bir bütündür (meşruluk örneğin belirgin biçimde olduğu gibi) ve bu bütünü bakış açısı olarak düşünmek daha uygundur.

İtaatin etmenleri ve mekanizmaları belirtildiği üzere, yönetimin işlevsellikleri ve işlevleri yerine getirmedeki başarısı bakış açısıyla incelenebilir. Yöneticilerin çıkarları ile yönetilenlerin çıkarları arasındaki denge, bu denge içinde yönetilenlerin tahammül sınırları ve genel çıkar mantığı bir diğer bakış açısıdır. Bir hak ve bir kabulden oluşan meşruluk itaati açıklamada stratejik değişkendir. Ama meşruluk kadar önemli bir faktör zor ve zor tekeldir. Sosyalleştirme mekanizmaları ve toplumsal baskı meşruluk ve zor faktörlerinin devletsel düzeyin ötesindeki tamamlayıcılarıdır. Bir diğer bakış açısı yönetilenlerin durumu, bir başkası

yöneticilerin durumu ile ilgidir. Yönetilenlerin karşı çıkma ve yönetme kapasitesinin olmayışı itaati zorunlu hale getirilebilir. Yöneticilerin özellikleri ve nitelikleri ise itaati güçlendirebilir veya zayıflatır.

Bütün sayılan faktörler itaat için gereklidir. Ama itaati sağlamak için her birinin yüksek bir

dozda (veya düzeyde) olması gerekmez. Bazı faktörlerin zayıflamış olması itaati tamamen ortadan kaldırmaz. Sonuç'un başında da belirtildiği gibi, itaati tam olarak açıklayabilmek için faktörlerin oluşturduğu bileşimin karmaşık analizi gerekir. Hem statik olarak hem de dinamik olarak.

Ayrıca farklı toplum tipleri ve siyasal rejim tiplerinde, farklı tarihsel dönemlerde itaat olgusunun yapısını ayrı ayrı incelemek gerekir. Bu konulara kısa da olsa değinildi. İlkel, geleneksel, modern toplum ayırı-

mı yapılarak ve modern toplum içinde demokratik ve otoriter ayırımı yapılarak.

İtaat olgusu, itaatin yapısı konjonktüre göre de değişmektedir. Genel ya da özel düzeyde yapısal bir itaat analizi kadar, konjontürel itaat analizi de yapılabilir.

Kaynakça:

Louis Althusser: Ideologie et Appareils Ideologiques d'Etat, in Positions, Paris 1976.

Bertrand Badie, Pierre Birnbaum: Sociologie de l'Etat, Paris 1979

Leonard Binder, vd.: Orises and Sequences in Political Development, (Özellikle Lucian Pye'in meşruluk krizi üzerine yazısı)

Pierre Bourdieu, JC Passeron: L'Ma Reproduction, Paris 1970 (Cot ve Mounier'den)

Jean-Pierre Cot, J-P. Mounier: Pour une Sociologie Politique, Paris 1974.

Esat Çam: Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 1995.

Maurice Duverger: Institutions Politiques Oroit Constitutionnel, Paris 1993.

Michel Foucault: Surveill et punir, Paris 1975.

Münci Kapani: Politika Bilimine Giriş, Ankara 1989.

Ahmet Taner Kışlalı: Siyaset Bilime, Ankara 1990.

Patrick de Laubier: Introduction à la Sociologie Politique, Paris 1983.

Ernesto Laclau: Politics and Ideology in Marxist Theory. Capitalism, Fascism, Populism, Londra 1977.

Jacques Lagroye: Sociologie Politique, Paris 1991.

Nicos Poulantzas: Etat, Pouvoir et Socialisme, Paris 1978.

Guy Pocher: L'Action Sociale; L'Organisation Sociale; Le Changement Social (üç ayrı kitap), Paris 1968.

Roger-Gerard Schwartzberg: Sociologie Politiqua, Paris 1974

Theda Skocpol: Etats et revolutions sociales. France, Russie, Chine, Paris 1979.

Göran Tharborn: The Travail of Latin american Democracy (1979), çevirisi: Dünya Sorunları Dizisi 3, Alan Yay, İstanbul 1987.

Göran Tharborn: What does the ruling class do when it rules, Londra 1979.

İlter Turan: Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, İstanbul 1977.

Gelişmenin Ekonomi Politikliği (*)

Fikret BAŞKAYA (**)

Eğer, ekonomi-politik kapitalizmin eleştirisi ise, o zaman kalkınmanın ekonomi politikliği de, kalkınmanın eleştirisi olarak anlaşılabilir. Konuşmayı, üç soruya cevap biçiminde sürdürmek istiyorum. Bu konu, şu bakımdan önemli, bir kere sorunu açıkça ortaya koymak yani anlaşılabilirliğini sağlamak bakımından bir yararı olabilir.

Şimdi, üç grup sorudan birincisi şunlar: Kalkınma kavramı ne zaman neden gündeme geldi? Hangi kavram veya kavramların mirasçısıdır veya devamıdır, hangi kavramın yerini almıştır? Kavramdan ne anlaşılıyor veya anlaşılması gerekir? Ya da ne anlaşıl-maması gerekir?

İkinci grup sorular: Kalkınmacı retoriğin ve kalkınmacılığın ortaya çıktığı dönem nasıl bir dönemdi? Bu dönemin belirleyici unsurları nelerdir?

Üçüncü grup sorular: Retoriğin ve kalkınmacılığın gündemden çıkması, gündemden düşmesi nasıl açıklanacak? Bugün neden 1950'li, 1960'lı, hatta 1970'li yıllardaki gibi, kalkınmadan söz edilmiyor da, başka şeylerden söz ediliyor.

Bu sorulardan cevap olarak, şunlar söylenebilir. Kalkınma kavramı, uygarlaşma, batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma gibi kavramların mirasçısıdır. Dünyanın bu tarafından, yani çevresinden bakıldığında da bu kavramlar, sömürgeciliğin, emperyalizmin ideolojik araçları konumundadırlar. Bir bakıma, uygarlık götürme, uygarlaştırma, modernleştirme proble-

matığı, zamanla uygarlaştırıldığı, modernleştirildiği vb. söylenen toplumlar tarafından da içselleştiriliyor. Daha doğrusu o toplumların yönetici azınlıkları tarafından içselleştiriliyor. Yani, kavramlar "uygarlaştırıcılar", "modernleştiriciler" tarafından bir süre kullanıldıktan sonra da öbür kesim, yani muhataplar da bunu içselleştiriyor, kendileri kullanmaya başlıyor. Tabii, bütün kiteler değil ama, belirli bir azınlık -en azından- içselleştiriyor.

Başlangıçta uygarlaşacaksınız, modernleşeceksiniz denilen toplumlar, bir eşikten sonra, bu kavramları kendileri kullanır duruma geliyorlar. Tabii, bu kavramları sıkça kullanan çevreler, ortaya çıkan yeni süreçten ve ilişkilerden daha açık bir ifadeyle de kapitalist yayılmadan çıkar sağlıyorlar. Bu kesimlerin çıkarı, toplumun tamamının çıkarı olarak algılandığı için, olup bitenlerin tartışılmasına da pek izin verilmiyor.

Şimdi, modernleşiyoruz, uygarlaşıyoruz denirken, gerçekten birileri modernleşiyor ve uygarlaşıyor; tabi, ileri ki bir dönemde de kalkınıyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra klasik sömürgecilik tasfiye sürecine girerken, daha önce sömürgeci yöneticilerin yaptığı işi, onların misyonunu, bu sefer "kalkınma kavramı" üstlenecekti. Hintli iktisatçı Rajini Kotari, "Sömürgeciliğin bıraktığı yerden kalkınma nöbeti devraldı" diyor. Batılılaşmanın, uygarlaşmanın, modernleşmenin, çağdaşlaşmanın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki anahtar sözcüğü veya retoriği kalkınma oldu. Bu dönemdeki kapitalistleşmenin veya kapi-

(*) *TMMOB'un Gelişme Stratejileri* atelye çalışmasında yapılan bu konuşmanın dergimizde yayınlamasına olumlu bakan sayın Fikret Başkaya'ya ve TMMOB'tan sevgili Ayfer Eğilmez'e teşekkür ederiz.

(**) Doç.Dr. Özgür Üniversite - Türkiye ve Ortadoğu Formu Vakfı

talist yayılmanın adı artık kalkınmadır. Neyin kalkınma olduğuna gelince; benimsenen basit formül de şu oldu: Kalkınma eşittir, gayri safi milli hasıla artışı. Eğer bir ekonomide yeterli gayri safi milli hasıla artışı sağlanıyorsa, o ekonomi kalkınıyor demektir. Demek ki, kabul kabaca budur. Yani, kalkınma bütünüyle büyümeyle özdeş sayılıyor! Oysa, bilindiği gibi, büyüme, bir kantitarif artışı ifade eder. Yani, maddi mallar veya enerji dolaşımında, kullanımındaki bir artışı büyüme olarak almak mümkün. Yani, bu ekonomideki fiziki unsurlarla daha çok ilgili bir kavramdır büyüme. Oysa, kalkınmanın kalitatif bir değişime denk gelmesi gerekiyor. Bunun gerekirse ne olduğunu ileride açabiliriz.

Bu bakımdan, mesela eskiden 1 milyon ton pamuk üreten bir ekonomi, bunu 10 milyon ton çıkardığında kantitatif olarak müthiş bir sıçrama yapmış, büyümüş sayılıyor. Yani, büyüyen bir ekonomi, sonuçta daha büyümüş olur; ama bu, eskiye göre ne ekonominin ne de toplumda yaşayanların daha iyi bir duruma geldiklerin anlamına gelmez. Yani, büyüme olduğu zaman daha büyükle karşılaşıyorsunuz; ama, kalkınma olduğu zaman daha iyi birşeyle karşılaşmanız gerekiyor. Buradan, kalkınma olmaksızın büyümenin olabileceği sonucunu çıkarabiliriz ve çıkarıyoruz. Tabi, bunun tersi de geçerlidir; öyle çok fazla büyüme olmadan, ciddi büyüme oranlarına ulaşmadan da o toplumdaki insanların durumunu iyileştirmek pekala mümkündür. Yani, kalkınma, hem büyüme ile özdeş sayılıyor hem de büyümenin içeriği tartışılmıyor. Neyin büyüdüğü tartışmanın dışında tutuluyor. Deniyor ki: Eğer gayri safi milli hasıla artışı varsa, kalkınma da vardır. Yani, bu gayri safi milli hasılanın içinde neler olduğu tartışma konusu yapılmaz. Mesela, bunlar 5

yıldızlı oteller olabilir, hapishane inşaatında 50 kat artış olabilir, işkence aleti üretiminde 1000 kat artış olabilir, kumarhane sayısındaki artış dahi çok önemli bir büyüme göstergesidir. Yani, hiçbir ayırım yapılmıyor. Şimdi, bir sağlık ocağı yapmakla, bir hastane yapmakla, devlet başkanına çok lüks bir havaalanı yapmak arasında hiçbir ayırım yapılmıyor. Dolayısıyla kavramın kendisi baştan sakattır...

Bu bakımdan, üçüncü dünyadaki büyüme, o ülkelerin ayrıcalıklarının, emperyalist çıkar çevrelerinin ve emperyalist ülkelerin tüketicilerinin ihtiyacını karşılayan bir büyümeden ibarettir. Dolayısıyla gerçek anlamda bir kalkınma söz konusu değildir. Bir ekonomide oldukça yüksek gayri safi milli hasıla gerçekleştirilir; fakat, bu, o toplum çoğunluğunun, yani insanların çoğunluğunun refah düzeyinin daha iyiye gittiği anlamına gelmeyebilir.

Tabi, burada kalkınmışlık, kalkınmamışlık da bir mukayese ögesi olarak ortaya çıkıyor. Kalkınmış olanlar var veya öyle kabul edilenler var... Ha, o zaman onların durumundan hareketle kendi durumumuzun bir tasvirini yapıyorsunuz. Onda neler varsa onları alt alta yazıyorsunuz, bunların sizde karşılığı yoksa demek ki o eksikleri tamamlamanız gerekiyor. Yani, bir mukayese ögesi olarak ortaya çıkıyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki durumu esas alarak, bu tarafın gelişmemişliğine hükmediyor. O zaman da ona ulaşmak için o eksikliklerin tamamlanması gerekiyor. Eksikler giderildiği ölçüde kalkınma da gerçekleşmiş sayılıyor.

Netice itibarıyla onlarda olup da siz de eksik olanı tamamlayacaksınız; böylece kalkınacaksınız. Tabi, en temel kriter de, kişi başına düşen gayri safi milli

hasıla olduğuna göre, o seviyeye yaklaştığınız ölçüde de gelişmiş bir ülke veya toplum veya ekonomi olacaksınız.

Şimdi burada önemli sorun şudur: Bir kere - benim notlarımda hep tırnak içinde geçiyor- kalkınmış olanlar - eğer onların kalkınmış varsayıyorsak- neden, nasıl, hangi tarihsel kontekste ve hangi uluslararası ilişkiler ortamında kalkınmış-

adidas®

Türk Futbolunun Markası

oto p

Sınıfındaki en az yakıt tüketimi... Ses izolasyonu ve antivibrasyon... Ergonomik iç tasarım ve kontrol paneli... Aerodinamik ile estetiğin uyumlu birleşimi... Anti-roll barlar... Bağımsız, elektrikli, hidrolik direksiyon pompası...

Saxo 1.4i SX - 75 HP, 0-100 km/h hızlanma 11,2 sn, 5 ileri vites, 3 veya 5 kapılı kaporta seçenekleri, hidrolik direksiyon, merkezi kilit, elektrikli ön camlar, renkli camlar, aktif gergili ön emniyet kemerleri, kapı içi darbe emici paneller standart. Sürücü ve ön yolcu hava yastıkları opsiyonel.

Bayraktar

ADAPAZARI Yıldız Kardeşler (0264) 276 50 46 - (0532) 236 62 99 • ANKARA Metropol (0312) 231 89 56 • ANKARA Otosay (0312) 278 27 71 - 72 • ANKARA Oto Paris (0312) 342 12 70 - 71 • ANTALYA Ya-Ka (0242) 323 26 08 • BALIKESİR Hafak (0266) 241 26 86 - 241 13 75 • BURSA Gözdeleler (0224) 261 06 42 - 44 • ESKİŞEHİR Odak (0222) 220 09 59 • İSTANBUL/AKSARAY Yurtseverler (0212) 523 84 65 • İSTANBUL/BAKIRKÖY Boğaziçi (0212) 572 25 44 • İSTANBUL/DİĞOR Erşanlı Citroën Plaza (0216) 441 33 33 • İSTANBUL/ESENTEPE Erşanlı (0212) 266 30 73 • İSTANBUL/BAHÇELİEVLER Kemal G. (0212) 505 16 05 - 06 • İSTANBUL/BEŞİKTAŞ Rekar (0212) 260 08 06 • İSTANBUL/KADIKÖY Büyük Servis (0216) 337 16 03 • İZMİR Egetrak (0232) 421 17 6

Ortve

Saxo

CITROËN

«O t o m o b i l i m»

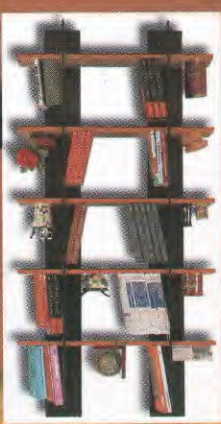
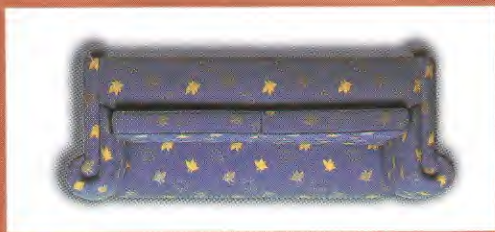
421 53 78 • İZMİT H.Hakla Cesur (0262) 321 40 64 - 321 56 36 • KARAMAN Bozgöl (0338) 214 40 14 • KAYSERİ Gülsuylar (0352) 222 68 68 • KÜTAHYA/TAVAŞANLI Yakut (0274) 614 20 08 • MERSİN Merzeler (0324) 232 34 12 - 231 16 00 • ORDU Ünal Oto (0452) 225 31 11 • SAMSUN Karsam (0362) 437 65 51 • TRAKYA BÖLGESİ/KEŞAN Çekirmez (0284) 714 34 02 • EDİRNE Çekirmez Oto (0284) 235 25 64 • TRABZON Kofçulu (0462) 325 21 15 - 55 • UŞAK Çağdaş Pamukçu (0276) 227 45 52 - 227 36 71

TÜRKİYE GENEL DİSTRİBÜTÖRÜ

Baylas OTOMOTİV A.Ş.

Tel: (0212) 211 78 99 - 211 79 44 Fax: (0212) 211 24 51 e-mail: baylas@arti.net.tr

Mobil yada Cagdaslik

TELSET
 ®

Bu ve Ofis Mobilyasında Çagdasliqın Adı

MERKEZ: Sanayi Mah. Sancaklı Cad. No:13 Güngören / İSTANBUL - TÜRKİYE Tel : (0212) 556 59 77 • 556 12 14 • 643 31 50 • 643 31 51 Fax : (0212) 643 31 51
 İstanbul - Ç. O. Posta Mah. Yeni Aynalıbaşı No: 2 K. 1 / 202 İstanbul Tel: (0212) 483 26 69 E-Posta: (0212) 483 26 69 37

lardır? Kalkındıkları dönemdeki uluslararası ilişkilerin mahiyeti nedir? Tabi ki, bu tartışılmadığı sürece, buraya kadar söylediklerimiz tamamıyla bir zırvadan öteye gidemez...

Bu önemli sorun tartışılmıyor ve tartışıldığı zaman da belirleyici, yapıcı unsurlar tahlilin dışına atılıyor.

Şimdi, ikinci grup sorulara geçiyorum. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin, klasik biçimi tasfiye edilince, bir sürü tınak içinde devlet ortaya çıktı. Tabii, daha önce de böyle devletler vardı; işte Türkiye gibi Arjantin, Brezilya vb. devletler vardı.

Yeni ortaya çıkan bu devletlerin yönetici elitleri, Batı modeline uygun bir ulus-devlet oluşturabileceklerini, kalkınabileceklerini, batıyı yakalayabileceklerini, bunun mümkün ve gerekli olduğunu düşünüyorlardı ve böyle bir hareket noktasından yola çıkıldı. Demek ki bu yeni ortaya çıkan, sömürgeciliğin klasik biçiminin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan yeni devletlerde bir yanılsama var, yani Batı'yı yakalayabilecekleri, yakalamaları gerektiği, bunun mümkün olduğuna dair. O halde, böyle bir yanılsama yaratan nedir, hangi nedenlerle böyle bir yanılsama ortaya çıkmıştır? Fakat, madem ki ulus devletten söz ediyoruz, kısaca ulus-devletle ilgili birkaç noktaya değinmek istiyorum. Ulus-devletin üç temel ögesinden söz edilebilir.

Biricisi, devlet, bir milli burjuvazinin hegemonyası altında oluşuyor, bu öyle bir burjuvazi ki, kendi kendine ekonominin genişletilmiş yeniden üretimini sağlayabiliyor, bunu gerçekleştirebiliyor. Yani, otocentre bir genişletme, büyüme, kalkınma -ne derseniz- sağlayabiliyor. Birinci özelliği bu ulus-devletin. Tabi, ürün pazarını, mal pazarını, sermaye pazarını, emek pazarını bütünleştirebiliyor. Yani, otocentre dediğimiz bir ekonomik yapıyı oluşturabiliyor, kendi ayakları üzerinde durabilen bir ekonomi söz konusu. Ama, dışarı karşı, kendi yakın çevresine karşı saldırgan, yakın çevresini biçimleştiriyor-biçimsizleştiriyor daha ileride, uzak çevresini biçimsizleştiriyor. Böyle bir dinamığa sahip.

Bu ulus-devletin ikinci özelliği, tabi bizim buradaki problematik açısından önemli olmayan ikinci özelliği şu; bir dil ve kültür ortaklığı temeli üzerinde oturuyor. Fakat, ekseri sanıldığı gibi, varolan bir dil ve kültür ortaklığı üzerine hiçbir zaman oturmuyor, daha çok devlet bu ortaklığı yaratıyor. Kendisini daha çok biçimlendiriyor, yaratıyor. Yani, önceden bir kültür ve dil ortaklığı var da onun üzerine bir elbise gibi oturan bir devlet değil, bizatihi o kültür ortaklığını,

dil ortaklığını devletin kendisi süreç içerisinde oluşturuyor. Sanıyorum bunun da en tipik örneği, Fransa'da bizatihi -ki bu modelin de en tipik örneği Fransa olduğuna göre, bunu çok açıkça görebilirsiniz.

Şimdi, üçüncü unsur; böyle bir ulus-devlet -burada bizim tasvirini ettiğimiz ulus-devlet- ulusal para, maliye, işte vergiler, harcamalar, gümrükler üzerinde gerçek ve etkin bir denetim sağlayabiliyor. Şimdi, eğer söylediğim bu üç unsur varsa, orada bir ulus-devlet vardır.

Oysa, üçüncü dünyadaki duruma baktığınız zaman böyle bir devlet yok, bir hayalet devlet söz konusu.

Zira, sözü edilen unsurlar orada diyalektik bir şekilde bütünleşmiş olmuyor. Dolayısıyla böyle bir gölge devlet, içi boş bir midye kabuğu gibi bir devlet var üçüncü dünyaya baktığımız zaman biz bunu söylüyoruz ama, adam günde on kere İstiklâl

Marşı söylüyor, bir sürü tören yapıyor o ayrı bir hikaye, onunda işlevini hepimiz gayet iyi bilirsiniz. Yani, tipik bir ulus-devlet yok bu taraflarda, niçin olamayacağını vakit olursa, öğleden sonra tartışabiliriz.

O zaman ne oldu da üçüncü dünyanın yeni bağımsızlığa kavuşan bölgelerinde yaşayan insanlarda böyle bir yanılsama ortaya çıktı? Müsadenizle bunlara kısaca değinmek istiyorum. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kapitalist dünyanın hegemonik gücü, Amerika Birleşik Devletleri'ydi ve Amerika Birleşik Devletleri, gerçekten tartışmasız bir hegemonik güç olarak sahneye çıktı. Öte yandan, Sovyet sisteminin genişlemesiyle iki kutuplu bir dünya ve bir soğuk savaş ortamı söz konusuydu, böylesi bir uluslararası çerçevede hegemonik güç olan Amerika Birleşik Devletleri, "containment liberalism" denilen, Türkçe'ye "çevreleme liberalizmi" olarak çevirebileceğimiz bir strateji izlemek durumunda kaldı.

Bu strateji, yani "çevreleme liberalizmi", komünizmin yayılmasına set çekmek, Sovyet Bloku'nu çöktürmek ve yeni bağımsızlığa kavuşan dünyadaki devletleri kapitalist dünya sistemi içinde tutmak gibi bir temel, global amaç taşıyordu. Tabi, bu daha o zaman-

Yeni ortaya çıkan devletlerin yönetici elitleri, Batı modeline uygun bir ulus-devlet oluşturabileceklerini, kalkınabileceklerini, batıyı yakalayabileceklerini, bunun mümkün ve gerekli olduğunu düşünüyorlardı

lar çok net olmayan, ne tarafa meyledeceği biraz da tartışmalı ve problemik görünen ülkeleri de emperyalizm tarafına çekmek, stratejinin önemli unsurlarından bir tanesiydi. İşte bunu yapabilmeleri için bu ülkelerin veya bunların kapitalist dünya sistemi içinde, emperyalist blok içinde kalabilmeleri için de, bu ülkelerin belirli oranda "büyümeleri" gerekiyordu. Belirli bir iktisadi büyüme gerekiyordu. Eğer bu olmazsa, sefalet, yoksulluk derinleşirse, zaten ortada çekim merkezi halinde gelmiş bir Sovyet sistemi var, böyle bir risk var, dolayısıyla bir riskleri önlemek için bunlarda asgari bir büyümenin gerekliliğine dair genel bir kanı vardı Amerika'daki bu stratejiyi belirleyen çevreler arasında. Bu yaklaşımın sonucu olarak da, üçüncü dünyada, kalkınmacı bir retoriğin geçerli olmasına göz yumuldu, kerhen de olsa böyle bir retoriğin desteklenmesi gündeme geldi.

İşte bildiğiniz gibi, kapitalist planlama, korumacılık, kamu iktisadi teşebbüsleri alanının genişlemesi ya da yer yer birçok çok uluslu şirketlerin -mesela petrol şirketlerinin vs. millileştirilmesine bile fazla ses çıkarılmadı. Tüm bunlar tamamen, söylediğim stratejinin bir gereği olarak ortaya çıktı. Tabi, bu alanda bildiğiniz gibi, dünya Bankası anahtar bir rol oynadı, yani bu çevreleme liberalizminde bu ülkelerin asgari büyümlerin sağlamak üzere -işte altyapı yatırımları vb. Dünya Bankası bayağı anahtar bir işleve koşuldu. Yani, devletin ekonomiye müdahale etmesine karşı çıkıl-

madığı gibi, teşvik edildi yer yer. Biliyorsunuz, KİT'lerin kurulması için Dünya Bankası kredi açıyordu, işletme kredisi veriyordu vb. ki bu 1980'e kadar aşağı yukarı devam etti. Fakat, devletin ekonomiye müdahalesi, sadece bu çevreleme liberalizminin üçüncü dünyaya yönelik stratejisinin bu gereği değildi tabii. Devletin ekonomiye yoğun müdahalesi, batı için de söz konusuydu. Şu nedenden dolayı; bildiğiniz gibi, 1929 krizinden sonra, emperyalist odakları bir korku sarmıştı. Eğer, aşırı üretim krizleri talep yönünden dengelenemez ise, Sovyetler Birliği'nin çekim merkezi olduğu bir dünyada. Batı'da işçi hareketinin oldukça güçlü olduğu koşullarda, kapitalist sistem kendini tehlikede görüyordu ve bu korkudur ki, devlet müdahalelerinin yolunu açtı. Biliyorsunuz, biraz önce de söylendi, işte Amerika Birleşik Devletleri'nde 1930'larda NewDeal State dediğimiz durum ortaya çıktı. Bu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Neo-New-Deal State olarak devam etti.

Elbette bu söylediğim unsurlardan bir tanesidir. Yani, talep yönünden bir müdahaleyle krizlerin etkisini azaltmak, bence ciddi bir strateji olarak ortaya çıkıyordu; fakat, işçi sınıfının dayatması bununla birleşince bu model çıktı ortaya. İşte refah devleti dediğimiz model... Bu, batıdaki refah devletinin üçüncü dünyadaki simetrisi de, "kalkınmacı devlet" oldu. Kapitalizm tarihinin en uzun ve en yüksek büyüme sürecine girdiği bir dönem söz konusu oldu 1945'ten sonra.

Fransız iktisatçısı, Ja'que Rueff bu dönem için "parlak 30 yıl" diyor. Ve dünyanın her yerinde yüksek büyüme oranları gerçekleşti. Yani, kapitalizmin en uzun, en sorumsuz, en yüksek genişleme dönemiydi (1945-1974 dönemi). Tabi, bu genel bir tespit mesela Amerika'da dalga 1940 yılında dönmüştü, ama biz kabaca İkinci Dünya Savaşı sonrasını alabiliyoruz ve sanıyorum bu o kadar büyük bir sorun da yaratmıyor.

Hem batıda hem de merkezi planlı ekonomilerde durum fena görünmüyordu hem de üçüncü dünyada da bayağı yüksek büyüme oranları gerçekleşti. Şimdi, tarihsel bir örnek de var, üçüncü dünya yöneticilerinin böyle bir şeyin gerçekliğine inanmalarını gerektiren bir örnek de İngiltere'nin arkasından ikinci derece ülkelerin kapitalizme geçmeleri ve burada devlet müdahalesinin az

çok kullanılması. İkincisi de, merkezi planlı ülkelerde, devlet müdahalesinin etkinliği üçüncü dünyada batıyı yakalama, devlet müdahaleleriyle birşeyler yapma istediğini ön plana çıkardı ve bunu bir gerekçe olarak dayattı. Dolayısıyla üçüncü dünyaya da baktığımız zaman, böyle bir yanılsamayı besleyecek bir tablo çıkmıştı ortaya. Yani, büyüme oranları oldukça yüksekti. Mesela, şimdi size Latin Amerika'dan sadece birkaç rakam vermek istiyorum; Latin Amerika'da, 1950 ile 1980 aralığında gayri safi milli hasıla ortalama yüzde 5.5, sanayi üretimi yüzde 7 arttı, kentleşme oranı yüzde 45'ten yüzde 70'e yükseldi. Çocuk ölüm oranları gerilerken, sermaye birikimi oranı üretimin yüzde 23'ü düzeyine çıktı. Yaşam uzunluğu yüzde 15-20 oranında arttı. Sosyal hizmetler alanında kayda değer iyileşmeler gerçekleşti, yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus 1960'da yüzde 51'den 1980'de yüzde 33'e geriledi. Tabii her yerde bu kadar olmasa da belki bazen bundan daha iyi olan yerler de vardı, böyle bir eğitim üçüncü dünya ülkelerinde az çok geçerliydi.

Başta söyledim bunlar büyüme rakamlarıdır. Mesela, kentleşme rakamı burada çok olumlu gibi görünüyor; dikkat ederseniz, 45'ten 70'e çıkıyor. Fakat, bu

aslında gerçek anlamda bir kentleşme değildir. Burada bir marjinalizasyon süreci yaşandı ve şimdi de onun sıkıntıları yaşanıyor, işte 20 milyona yaklaşan Meksiko City'nin nüfusu, işte Kahire'nin nüfusu vb. Bütün bu söylediğim olumlu unsurların diyalektiği, kal-

kıncımacı bir retoriğin üçüncü dünyada egemen olmasını sağladı. Tabi oradaki devlet batıdaki anlamda bir ulus-devlet değildi, hiçbir zaman da olamadı, olması da mümkün değildi. Çünkü, dayandıkları ekonomik temel zayıftı, kendi kendilerini genişletilmiş bir biçimde yeniden üretebilme kapasiteleri yoktu. Yani ulus-devlet yoktu sözün kısası. Ama onun bir çeşit kopyası vardı. Yani ekonominin yönünü tayin edecek bir devlet biçimi, yapısı ortaya çıkamamıştı, dışa dönük dışarıdaki gelişmelerden her an yara alabilir bir ekonomik yapı söz konusuydu, bir çeşit hayalet devlet söz konusu idi. Tabi, bunun da en temel nedeni, teknoloji üretmekle ilgilidir. Zira genişletilmiş yeniden üretimin en belirleyici unsuru teknoloji üretebilmektir. Oysa, bu ekonomiler teknoloji üretme yeteneğini orta-

ya koyamıyorlardı. Dolayısıyla genişletilmiş yeniden üretimleri, batıdaki ulus-devlet anlamında imkansızdı ve dış belirleyiciler son derece de belirleyicidir.

Şimdi, üçüncü dünyada da bu söylediğim sürece uyum sağlayan, onu etkiyelen oluşumlar ortaya çıktı. İşte **Bandung Konferansı**'yla başlayan, Bağlantısızlar Hareketi'yle devam eden, 77'ler Grubu'yla süren, daha sonra "yeni bir uluslararası ekonomik düzen" tartışmasıyla gündeme gelen bir kalkıncı retorik, bu şekilde kendini dayattı. Şimdi, işler böyle giderken, biraz unutulmuş, ama unutulması yanlış olan birşey oldu, kapitalizm tekrar krize girdi, bu yapısal bir krizin başlangıcını haber veriyordu. Bildiğiniz 1974-1975 krizi patlak verdi ve kriz önceki dönemde geçerli olan bütün yaklaşımları, kabullendi stratejileri eksiksiz hale getirdi. Amerika Birleşik Devletleri çevreler liberalizminden elini çekti, onun yerine, zaman içinde, tabi bir günde değil ama, "küresel püskürtme stratejisi"ni benimsedi. ABD'deki muhafazakâr çevreler, çevreleme liberalizmine çok sert eleştiriler getirdiler. Dediler ki; "bu hiçbir şeye yaramadı, komünizmin yayılmasını, güçlenmesini engelleyemediği gibi, sonuçta Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik rekabet gücünü zayıflattı ve tabi, yeni muhafazakâr dalga, ideolojik alanı işgal etti, müthiş bir hegemonya kurdu. Bildiğiniz gibi, kapitalizmin krizi dünya ticaretinde, üretimde, kâr oranlarında, verimlilik vb. önemli tıkanıklar yarattı.

Söz konusu dönemde birçok ülke borçlandı, daha önceki stratejide borçlanmayı zorlanmayı zorunlu kılıyordu, ama, petrol fiyatları yüzünden borç yüklü aşırı ölçüde arttı. Bu borçlanma, üçüncü dünyadaki ekonomik politikaların yönlendirilmesi bakımından emperyalist ülkelere Para Fonu ve Dünya Bankası aracılığıyla önemli bir koz verdi ve onları bir strateji değişimine zorladı. Yani, artık kalkıncı retoriğin hiçbir değeri olmadığına önemli olanın kapitalizme, pazara uyum sağlamak olduğuna, bunun da ancak dışa dönük modellerle, dışa açılma ile mümkün olacağına dair yeni bir arayış egemen oldu. Tabi, söz konusu ülkelerin büyük bir borç yükü altına girmeleri, borç batağına düşmeleri emperyalistlerin önerdiği stratejiyi kolaylıkla benimsemelerini sağladı. Yalnız, bunu söylerken, bir dış dayatmayı hep ön plana çıkarıyoruz. Bu yanlıştır, oradaki egemen sınıflar yani üçüncü dünyanın yönetici azınlıklarının çıkarı da, zaten, böyle bir tercihten yana olduğu için strateji değişimi kolay oldu. Yoksa silah zoruyla dışa açılın, borçlarınızı düzenli ödeyecek bir strateji izleyin denmiş değil. Bu arada kapitalizm de küreselleşme denilen "yeni" bir alt evreye girdi. Yani, bu şu demek; artık kapitalizm yeni girdiği alt

Amerika Birleşik Devletleri çevreler liberalizminden elini çekti, onun yerine, zaman içinde, tabi bir günde değil ama, "küresel püskürtme stratejisi"ni benimsedi.

evrede, küreselleşmenin belirleyici unsurları çokuluslu transnasyonel şirketlerdir. Bunlar hiçbir yerde hiçbir engelle karşılaşmak istemiyor. Dolayısıyla, daha önceki refah devleti ve kalkınmacı devlet retorik gözden düştü ve üçüncü dünyadaki yönetimlerde yeniden kompradorlaşma tercih edildi. Şimdi artık kalkınmadan falan kimsenin bahsettiği yok. Öyle

bir problematik de yok, tabi öyle bir kaygı ve istek de yok. Şimdi, bütün mesele nasıl uyum sağlarız, nasıl yolumuzu buluruz, küreselleşme harika bir şeydir vb. ideolojik bombardıman bunu vaat ediyor... Tabi ki, bu küreselleşme, daha önce varolan kutuplaşmaya yeni veçheler kazandırdı; çünkü sermaye şimdi en ucuz olduğu yerde üretip, en pahalı olduğu yerde satmak gibi bir imkana kavuştu. Tabi, haberleşme teknolojisinde, ulaşım teknolojisinde, üretim teknolojisindeki gelişmeler böyle birşeye imkan verdi. Yani, kutuplaşma yeni bir veçhe kazandı.

Bu saldırıyı kolaylaştıran bir ilave faktör, Sovyet sisteminin 1980'lerin sonunda çökmesi oldu. Sol alternatifin gündemden çıktığı bir döneme girildi ve üçüncü dünyada da herşey yerli yerine oturdu. Oradaki egemen sınıflar, kendi sınıfsal çıkarlarının bilincine vardılar, öyle kalkınma gibi maceraların peşine düşmenin saçma olduğuna karar verdiler, çokuluslu şirketlerin eteğine yapışarak varlıklarının sürdürmeye temel tercih durumuna getirdiler. Şimdi, tabi kalkınmadan söz edilmiyor, fakat kapitalizmin genişlemesi ve yayılması, bu taraftan bir kalkınma kriteri olarak algılanabilir...

Artık bugün, hemen hemen bütün dünyanın kapitalistleri birleşmiş durumda. Bence bütün ülkelerin işçilerinin, emekçilerinin, proleterlerinin işsizliğinin, yoksullarının birleşmesi için de koşullar hiçbir dönemde olmadığı kadar gelişmiş durumda. Mesela 1848'de bu laflar söylendiğinde objektif koşullar bugünkü kadar oluşmamıştı, ama bugün artık tartışmasız oluşmuş durumdadır. Yani bir hesaplaşmanın maddi koşulları da oluşmuş durumdadır.

Küreselleşme emek-sermaye ilişkisini emek aleyhine bozan bir süreç. Yani, gelir konsantrasyonunu derinleştiriyor, işsizliği artırıyor, üretici finans ve ran-

tiye sermayeleri ön plana çıkıyor. Devlet de "refah devleti" ve "ulusal kalkınmacı devlet" döneminin işlevlerinden uzalkaşıyor, o işlevler bir bir aşınıyor ve devlet bir çeşit zabıta örgütü haline geliyor. Şunun için; şimdi, bu modelde artık bir kalkınma kaygısı olmadığına göre, bu süreç açları, işsizleri, yoksulları artıracığına göre ve oralandaki siyasi rejimlerde açlıkla mücadele edilemeyeceğine göre artık devlet açlarla mücadele edecek demektir. Dolayısıyla bir zabıta örgütünün şiddet unsurunun güçlendirilmesi gerekiyor. Nitekim bunu daha şimdiden yaşıyoruz. Yani, adamlar artık açlıkla değil, açlarla mücadele edeceklerdir. Dolayısıyla bizim çok hızlı atağa kalkmamız gerekiyor. Çünkü, sadece sosyal felaketler ortaya çıkmıyor, ekolojik felaketler de uygarlığı çok tehlikeli bir eşığe getirmiş bulunuyor.

Şimdi, burada yapılması gereken şu; bir kere, bu küreselleşme çağının, kapitalizmin bu "yeni" alt evresinde yaratılan ideolojik hegemonyanın kırılması lazım. Yani, bunu kırmamız lazım. Bu da bir karşı hegemonya oluşturmakla mümkündür ve bu bizim elimizdedir, irademiz dahilindedir. Tabi, Sovyet sisteminin çökmesi sosyalizme ve geleceğe dönük umudu da aşındırmıştır, o umudu yeniden inşa etmemiz lazım. Çünkü, bunun anahtarı bütün zenginlikleri yaratanların elindedir. Ama, tüm zenginlikleri yaratanlar, bugün hiçbir dönemde olmadığı kadar sistemin dışına itilmektedir, itilmiştirler, dışlanmaktadırlar. Üstelik bugün "yeryüzünün lanetli" sadece dünyanın bu tarafından değil, artık emperyalist metropollerde de var. Ve sayıları da hızla artıyor. Fransa'daki Aralık eylemleri, küreselleşme saldırısına ilk itirazdır ve sanıyorum bu itirazlar yaygınlaşacaktır. Demek ki sıcak bir döneme girme olasılığı yüksektir ve bizim de böyle bir sıcak döneme hazırlıklı olmamız gerekiyor.

Gelişme Kavramı Üzerine

Zeki KARTAL (*)

Gelişme Kavramı

Gelişme teorileri genellikle "azgelişmiş ülkelerde", batının gelişmiş ülkeleriyle bu ülkeler arasındaki "gelişme" mesafesini telafi etmek isteyen "gelişme" modellerinin başarı veya başarısızlığının koşullarını irdelemektedir. Bununla amaçlanan sanayi ülkeleriyle "azgelişmiş ülkeler" arasındaki farklı gelişme seviyelerini açıklamaya çalışmaktır.

"Gelişmişliğin" veya "azgelişmişliğin" nedenleri veya sonuçları üzerine tartışmaya girmeden önce, "gelişme" kavramı nedir? bu kavramdan ne anlaşılıyor? gibi soruların yanıtlanmasında fayda var.

1. Gelişme kavramının genel görünümü

"Gelişme" kavramının tarihsel olarak genel geçer evrensel bir tanımını yapmak mümkün değil. Fakat böyle bir tanımla yapmak nafîle diye de, "gelişmeye" ilişkin bir kavram arayışından da vazgeçemiyoruz ve mümkün olan bir tanım yapmaya çalışıyoruz. Bu mümkün olan tanım ise zamansal ve mekânsal şartlar ile tecrübelerle bağlı birçok özelliklerin ürünü olması gerekir. Bu kavram tanımlamaları bizim tasavvur ettiğimiz "gelişmenin" birer türevleri oluyor (Bkz.: Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hig): 56).

"Gelişme" tabirinin kökeni İngiliz kullanım dilinde aranmalı. "Development" sözcüğünün anlamı sadece "gelişme" değil aynı zamanda bir yöreyi kullanıma açmak veya faydalanılabilir hale getirmektir. Yani ke-

lime özel bir ekonomik yan anlama sahip. İstinat edilen fiil İngilizce'de gerek nesneli gerekse de nesnesiz olarak kullanılabilir. Fiilin partizipinden (sıfat fiil) iki anlamından hangisinden türetildiği anlaşılmıyor. Yalnızca öznesi belli olmayan bir eylemin sonucunu veriyor (Bkz.: Enzensberger, in: Enzensberger, 1967: 158 ve devamı).

"Gelişme" kavramı öyle enflasyonist bir şekilde kullanılıyor ki, kavram artık hemen hemen ifade yeteneğini yitirmiş durumda. Günümüzde "gelişme" herkesin ağzında her tarafa çekilen lastikli bir kelime haline geldi. Öyle bulanıklaştırıldı ki, ne anlama geldiği anlaşılmıyor. Kim bu kavramı kullanıyorsa, ne için kullandığını adlandırmıyor. Fakat diğer taraftan ken-

disi için bu kelimeyle Dünya'nın tüm iyi niyetlerini talep ediyor. Zira bunun bir içeriği yok, fakat bir işlevi var: Yüksek bir evolucionun gerçekleştirilmesi adına her türlü müdahaleye bir kutsallık bahsediyor (Bkz. Sachs, in: epd-Entwicklungspolitik, 1989).

"Gelişmenin" uluslararası ödemeler dengesi-

ne göre ölçülebilirliğinden bu yana (doğaldır ki burada kapitalin akumülasyonunun kültürel değerlere ilişkin maliyetleri görmezlikten geliniyor) bir ulusun gelişmesi, yarışma olarak anlaşıldı. Bu yarışmada akumülasyon sürecinin başını çeken uluslarla aradaki fark kapatılacaktı (Bkz. Furtado, 1984: 64).

"Gelişme" ideologları gelişme sürecinin ekonomik (temel ihtiyaçların giderilmesi veya yaşamı garanti altına alma), sosyal (yaşam biçimine veya yaşamın kültürel şekillenmesine ilişkin) ve ekolojik (çevrenin korunması) elementleri arasındaki birleşme imkânlarına ilişkin yönlendirici politik ve teorik "gelişme" üzerine

"Gelişme" ideologları gelişme sürecinin ekonomik (temel ihtiyaçların giderilmesi veya yaşamı garanti altına alma), sosyal (yaşam biçimine veya yaşamın kültürel şekillenmesine ilişkin) ve ekolojik (çevrenin korunması) elementleri arasındaki birleşme imkânlarına ilişkin yönlendirici politik ve teorik "gelişme" üzerine soruları pek dikkate almıyorlar

(*) Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İngilizce İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi

soruları pek dikkate almıyorlar (Bkz. Bruckmeier, 1994: 44).

İktisat bilimlerinde "gelişme" sorunlarına ilişkin formüle etmeler sömürgecilik sonrası döneminde Avrupa tarihinin dolayısıyla kapitalist gelişme yolunun evrenselleştirilmesiyle oluşuyor. Sanayileşme, üretimi artırmanın; işbölümünün son biçimi ve kapalı kendi kendine yeterli ekonominin (Subsistenzwirtschaft) aşılması olarak görüldü. Bunun yanında iktisat bilimi kendi kendine yeterliliği yoksulluk ve azgelişmişlikle eşdeğer olarak gördü. (Bkz. Weizsäcker, 1990: 117).

Azgelişmişlik insan kapitalinin, know how'un, teknolojinin ve sermayenin yetersizliğinin bir sonucu olarak görülüyor. Kısacası yoksulluk eksik zenginlik olarak görülüyor

Böylece "gelişme" / "azgelişme" aynı şeyin iki farklı ifadesi gibi görünüyor: Azgelişmişlik insan kapitalinin, *know how*'un, teknolojinin ve sermayenin yetersizliğinin bir sonucu olarak görülüyor. Kısacası yoksulluk eksik zenginlik olarak görülüyor (Bkz. Bruckmeier, 1994: 45).

Kökenleri sosyal evluasyonizmin pozitivist ideolojisinde ve bununla ilintili olarak 19. yüzyılın sosyolojik evluasyonu teorisinde olan tek boyutlu evluasyon modeli, ekonomik analizin temel prensibi oldu. Burada bir soyutlama yapıldı ve bu soyutlamada.

Avrupa'daki sanayileşmenin tarihsel, sosyo-kültürel ve kurumsal boyutları, çerçeveleri görmezlikten gelindi. Bu soyutlama teorik farklılıklardan bağımsız olarak tüm ekonomik gelişme konzepleri ortaya çıkıyor. "Gelişme" "azgelişmiş ülkelerde" sanayi sivilizasyonunun on-

lara nakit olarak anlaşıldı. Bu sivilizasyon - kendisini, onu üreten değerlerden ve kurumlardan bir kopuş olarak ortaya koyuyor (Bkz. Furtado, 1984: 37).

Avrupa toplumlarında yüzyıllarca süren sosyal - kurumlar sisteminin uzun dönemleri kapsayan oluşum ve biçimleniş süreçlerinin toplumsal koşullarını düşünmeden, "gelişmenin" modernleşme ve sanayileşme anlamında mümkün olması gerekir diye düşünülüyor. Avrupa'da sanayileşme kapitalist gelişme sürecinin bir parçasıydı. Bu süreç 16. yüzyılda başlayıp tek tek ülkelerde farklı zamanlarda ceryan etti. O kendisini 300 yıllık bir kapitalist gelişmenin ekono-

mik, politik ve sosyal sonuçlarının üzerine bina etti. Özellikle de kendisini devletin, pazarın ve sivil toplumun işbölümlü düzenini kodlayan modern toplumsal kurumlar sisteminin üzerine yapılandırdı.

"Gelişme" kavramı ana başlığı altında teorik olarak açıklanan üç önemli süreç büyüme, sanayileşme ve modernleşmedir. Bunun içinde basit olarak toplumsal gelişim sürecinin üç boyutunun - ekonomik teknik ve kültürel boyutlarının - ayırımına varılıyor. (Bkz. Bruckmeier, 1994: 44). "Gelişmeye" ilişkin her türlü kavram belirli zaman ve mekâna, bireysel ve kolektif değerlere bağlı olan normatif bir kavramdır. Çünkü o kendisini statik bir durumla değil, bilakis hedeflenen bir amaçla ilişkilendiriyor (Bkz. Nohlen / Nuscheller, in: Nohlen / Nuscheller (Ha.), 1993: 56). "Gelişme" kavramı pratikte ıslah etmekle eş anlamlıdır (Bkz. Seers, in: Senghaas (Hg.), 1974: 40). Ve bu anlamda "gelişme" kavramı Brandt - Raporu'na göre arzu edilen sosyal ve ekonomik ilerlemedir. Ve bunun üzerine, arzu edildiğine dair sürekli farklı düşünceler ve anlayışlar var olacaktır (Bkz. Brandt-Bericht, 1980-64). Buradan hareketle akla hemen şu soru geliyor. Neyin arzu edildiğini kim belirliyor? Dolayısıyla neye göre belirleniyor? Şimdiye kadar teoride bu konularda farklı ihtimaller önerildi. 1) Eğer herkes kendi değerler sistemine göre karar verseydi, bu Seers'in düşüncesine göre anlamlı olmazdı, çünkü bu durum memurların ve diğer aktörlerin kendi keyfiyetlerine göre hareket edebilecekleri bir yetki anlamına gelirdi. (Bkz. Seers, in: Senghaas (Hg.), 1974: 41). 2) Diğer sıkça uygulanan bir eğilim ise gelişmiş sanayi ülkelerinin ana görüntülerinden arzu edilen değerlerin türetilmesidir. Bu genellikle "modernizm" kavramı altında irdeleniyor ve yapılıyor. 3) Tinbergen'in temsil ettiği

düşünce ise, hükümetlerin değerleri belirlemesi gerektiğidir. "Az gelişmiş ülkelerin" çoğunluğu bir gelişme planına sahiptir. Bu plan önüne hedefler ve öncelikler koyar. Ve politik taşıyıcı grupların düzene ilişkin politik tasavvurlarını "gelişme" politikaları için alınan önlemlerle hayata geçirmeye çalışır.

Rosenstein-Rodan önerisine göre (1969) bu programın enine boyuna analizi ile bizzat seçilen gelişme hedeflerini keşfetmek akla yatkın gözüktüyor. Ona göre bu programlar batılı veya doğulu metropellerin planlama bürolarında veya akademik fildişi kulelerinde oluşmadılar. Öneri bunun dışında ütöpik hedefleri yapılabilirliğin zeminine çekmeye uygun gözüktüyor.

Bu bağımsız hedef belirlemenin görünüşüne aslında aldanılmamalı. "Gelişme" planları sıkça yabancı uzmanların ölçü koyuculuğunda ve genel ekonominin veya sektörel ekonominin ekspertizlerinin nüfuzu altında veya uluslararası kredi kurumlarının ıslah etme koşullarına göre oluşuyor. İçeri kanalizine ilişkin değerlendirme işlemleriyle yalnızca elitlerin çelişkili gelişme ideolojilerine bağlı olarak bir iz bulunabiliyor. Veya sırf açıklanan "gelişme" hedeflerinin zorunluluk karakteri tanınabiliyor. Bu hedefler de, sıkça plan oluşturmanın; tamamlanmanın grift yollarında kaybolup gidiyor. Gerçi "gelişme" planları hükümet eden elitlere içeriye ve dışarıya bir giriş bileti gibi hizmet ediyor, fakat çok nadir bağlayıcı bir hareket klavuzluğu oluşturuyor. Parazit ve avantacı kesimler devlet sınıfları olarak kendi menfaatlerini planlamaya taşıyabilirken, nüfusun büyük bir kısmı hemen hemen menfaatlerini beyan edemiyorlar. İktidar ve sınıf yapısının sosyolojik bir analizi yapılmadan, metodik ve hatta paylaştırılmış da olsa plan ve hedef analizleri verimli olamazlar. Bu biçimde gözükten "gelişme" kavramı vitrinlik oluyor, çünkü elitlerin hanesine asilzade bir ammemenfaati ideali yazdırıyor. Bu da onların somut kendi menfaatlerini saklıyor. Bu kavram kısacası elitlerin "gelişme" politikalarına ilişkin eylemliliklerinin dolayısıyla eylemsizliklerinin ve onlar tarafından propagandası yapılan değer ölçülerini taşıyorlar (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen/Nuscheler (Hg.), 1993: 63).

4) Yukarıdaki önerilerinin dışında yapılan bir başka öneri de, uluslararası örgütler tarafından açıklanan hedeflerin yönelimlerine dikkat çekmektir: Eğer uluslararası örgütler veya konferanslar müzakerelerde bulunurlarsa hükümetlerin diplomatları delegeler olarak bir araya gelirler, politik tavizler üzerine pazarlıklar yaparlar veya ya küçük ortak paydalarda anlaşılır ya da çoğunluğun hiç kimseyi bağlamayan büyük hedefler üzerine aldığı kararları tanırırlar. Devletlerin delegeleri

arasındaki görüşmeler ve formüle etmeler üzerine olsun, paragraflar veya diplomatik prestij kazanma üzerine olsun yapılan pazarlıklar aslında meseleden esas muzdarip olanların oldukça uzağında neticeleniyor. "Gelişme" diplomasisi elitlerin süpermodern konferans merkezlerinde, yoksulluktan oldukça uzak yerlerde yaptıkları bir uğraş oluyor (Bkz. age.: 64).

5) Teorik ve toplumsal olarak kabul gören hedeflere meyletmek daha anlamlı gözüktüyor. Zira tüm uzmanlık sınırlarını ve ideolojileri aşan bir aklı selim ve sağduyu var. Bu da "gelişmenin" en kötü yoksulluk ve mahrumiyet görüntülerinin herşeyden önce açlık ve hastalıkların ortadan kaldırılmasıyla başlamak zorunda olduğudur.

Mesele sadece insanın yaşamsal varlığını en az seviyede devam ettirmek olunca, "gelişme" kavramı üzerine üretilen tüm akademik düşünceler epeyce gereksiz kalıyor. Çünkü mesele artık "gelişme" değildir. Bilakis sadece ve sadece hayatta kalabil-

"Gelişme" planları sıkça yabancı uzmanların ölçü koyuculuğunda ve genel ekonominin veya sektörel ekonominin ekspertizlerinin nüfuzu altında veya uluslararası kredi kurumlarının ıslah etme koşullarına göre oluşuyor.

mek ve yaşayabilmektir. Durum böyle olunca "gelişme" sade ve basit bir şekilde yaşam şartlarının insan onuruna yakışan bir şekilde ıslah edilmesi anlamına gelir (Bkz. age.: 57). Bu pozisyon bizleri başka bir bağlamda irdelenmesi gereken "temel ihtiyaçlar" sorununa götürür. Bunun dışında sorulması elzem olan, "gelişmenin" hangi diğer amaç ve hedeflere doğru yöneltilmesi gerektiğidir. Eğer "temel ihtiyaçlar" tatmin edilirse. İlk önce zaruri "temel ihtiyaçlar" giderildiğinde, insanlarda başka şeylerle ilgilenebilmeleri beklebilir. Örneğin, kendi yaşamsal menfaatlerini şiddet ve teröre başvurmadan ifade etmelerinden tut da insan hak ve özgürlüklerine ve kültürel ilgi menfaatlerine kadar.

Yukarıdaki ihtimallerin herbirisi kendi içlerinde büyük rizikolar taşıyorlar. Bundan dolayıdır ki, "gelişme" kavramı oluşturmanın metodunu, hedef ve amaçlarını belirlemenin araçların hiç de o kadar sorunsuz değildir (Bkz. age.: 58).

"Gelişme" kavramının tarihsel görünümü

"Gelişme" kavramı fikirler tarihinde ilerleme dü-

şüncesiyle ilintilidir. "Gelişme" kavramı Avrupa toplumlarındaki burjuva devrimlerinin ana ideolojisi olan ve zamanını kapitalizmin gelişme döneminde bulan ilerleme düşüncesinin yerini alıyor. "İlerleme" düşüncesinin, kapitalizmin birinci dünya savaşından sonraki kesitindeki uzantısı ise 19. yüzyıldaki sanayi devrimi ile başlayan teknik ilerleme tahayyülünün toplumun yüksek bir evreye doğru gelişmesinin yani toplumsal ilerlemenin motoru olarak ortaya çıkmasıdır (Bkz. Bruckmeier, 1994: 43).

19. yüzyılın ortalarından bu yana muhafazakârlar "tradisyon" kavramını tekellerine aldılar. Bu kavram dogmatik bir şekilde düzen namusluluk, ağırbaşlılık, erdemlilik, aile vs. ile eş anlamlı olarak kullanıldı. Liberaller "tradisyon" kavramının muhafazakârların mülkiyetinde olduğunu çabuk görüp bu kavramı gelecekte yurtlandırıdılar ve bundan sonra da "ilerleme" kavramından bahsettiler (Bkz. Monsaváis, C., nach Ossorio/Bülow, 1997: 4). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da "ilerleme" inancı kendisini her tarafta kabul ettirdi. Tradisyonlar artık yalnızca dökümantasyonları yapılması gereken ve kaybolma görüntüsü veren değerler olarak birilerini ilgilendiriyorlar. Yeni oluşan tradisyonlar (68 kuşağındaki gibi) kültür olarak gösteriliyor (Bkz. age.: 5).

Aydınlanma felsefesi keşifler ve buluşlar çağının-
daki doğa bilimlerin neticelerine bakarak insan akıl ve idrak kabiliyetinin ilerlemesi sonucuna vardılar. Bu İngiltere'de 16. yüzyıldan, Fransa'da 17/18. yüzyıllardan ve Almanya'da da 18. yüzyıldan itibaren din ve si-

yasi reşitsizliğin eleştirisi olarak kendini gösterdi. Aydınlanmacılarda ortak olan şey ilerleme ve bilime olan imandı. (Rationalismus). "Gelişme" kelimesinin ilk kullanımı 17. yüzyıla kadar gider (Bkz. Geiger / Mansilla, 1983). Leibnitz'de "evolution", "développement" ve "enveloppe-ment" gibi kavramların yön tayin edici anlamı var. Örneğin, sermayenin önünü açmak; varlığı bilinen fakat henüz gizli olan veya sarılı, bağlı olan bir şey açmak gibi (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hg.), 1993: 58).

Aydınlanmacılar için tarihsel ilerleme reşitsizlikten reşit olmaya veya çocukluktan olgunluğa

doğru bir evrilmedir. Onlar için insan doğumla değil eğitimle meydana gelir. Ve en önemli olan kritikleri feodalizme ve absolütizme olan kritikleridir.

Aktarılan anlamıyla "gelişme" 18. yüzyıldan bu yana kullanılmaktadır. Olayın soyut duruma aktarılması, tasavvur, düşünce, ispat hatta bilmece gibi kavramları geliştirme imkânları veriyor. Bu şu demek oluyor: Analiz etmek ve aydınlatmak (Bkz. Brunner/Conze/Kosselleck (Hg.) 1975: 200).

"Gelişme" kavramı bununla ya bütünselliği olan bir hadisenin kendi zaman dilimlerindeki farklılıklarını gösteren bir fiiliyatı, fakat aynı zamanda bu eylemliliğin sonuçlarını da anlatıyor (Bkz. age).

Şimdi de aşağıda Avrupa fikir hayatını şekillendiren tarihi kişiliklerin "gelişme" kavramına bakış açılarını birkaç cümleyle kabaca aktarmaya çalışalım.

Bir taşlama romanı olan *Candide*'de (1759) Voltaire (1694-1778) Dünya tarihinin gelişmesini insanlığı "ilerleme" ve eğitim için yaptığı mücadele olarak görür. "Tarihin Filozofisi" terimi Voltaire'e aittir. "Gelişme" kavramı onda, insanlığın politik, hukuksal ve toplumsal özgürlüğünü sebepsiz ve gereksiz taahhütlerden kurtarmaktır (Bkz. nach Ossorio/Bülow, 1997: 5).

Rousseau (1712-1778): Ona göre, kültürün ilerlemesi örf ve adetlerin kaybolmasını veya yozlaşmasını beraberinde getiriyor. Yanılgı ve önyargı bilimsel yalızlama yoluyla tabiatın sesini boğdu. Eğitimin görevi doğal gelişmeyi sağlamaktır (Emile veya eğitim üzeri-

ne). "Tabiata Dönüş" parolasının arkasında saklı olan sosyal adaletsizliklerdir -contrat social- (Bkz. age.).

18. yüzyılın sonlarına doğru Herder "gelişme" kavramını doğa ve din bilimleri açısından yorumladı, mamafih açık bir tanım sunamadı. Herder'in Dünya tarihini tarihsel felsefe açısından açıklama uğraşının çıkış noktası tamamen birbiriyle bağıntılı bir doğa organizmasının tasavvurudur. Tarihsel gelişme ona göre doğal gelişmenin yalnızca bir devamıdır. İkisi de tanrı tarafından yaratılmış evrenin tek gelişiminin yalnızca varyasyonlarıdır (Bkz. Brunner / Conze / Kosseleck (Hg.), 1975: 205). Her millet her sanat ve bilim gibi kendi gelişmelerinde büyümenin, yükselmenin ve düşmenin periyodlarına sahiptir (Bkz. Herder, nach: Brunner / Conze / Kosseleck (Hg.), 1975: 204). İnsanların ve buna dahil olarak kültürlerinin ve tarihlerinin doğadan ayrılmazlığı ve her türlü gelişmenin tanrının elinde bulunması tasavvuru Herder'in tarih anlayışının içeriğini, sürekli tanrının insanları gelenek ve organik güçlerden aktarılan bir eğitimle mükemmel ve kusursuz insanlığa doğru yöneltmesinden, alması anlamına geliyor (Bkz. age.: 205).

18. ve 19. yüzyıllarda bir şekilde bilim ve ilerleme itikadı yerleşti. Bu dönemde "gelişme" kavramının en önemli bileşenlerinden birisi de iyimserliktir (Optimismus). Yani toplum ve birey kendi güçleriyle sürekli iyi ve güzel bir dünya yaratabilirler (Bkz. Geiger / Mansilla, 1983: 33 ve devamı).

Sonuç itibarıyla "gelişme" hareket, süreç değişim ve kurtuluş demektir (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hg.), 1993: 58).

Darwing'de ise toplumsal gelişme ile doğadaki gelişme birbirlerini tamamlıyorlar: "Gelişme" fikri 19. yüzyılda özellikle Charles Darwin tarafından şekillendirildi. O canlıların biyolojik değişimi gerçekliğinin ve kalıtımının öğretisiyle 19. yüzyılın ikinci yarısında felsefi düşüncenin belirli bir arka planını oluşturdu. "Gelişme" öğretisinin Darwin'in verdiği kalıp içinde hazırlanışı ve ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına doğru sosyal bilimlerdeki en önemli olay olarak ifade edildi. "Gelişme"nin tüm bilmeceleri çözebilen sihirli bir kavram olduğuna inanıldı. Darwin'in öğretisinin etkili olmasının nedeni şuradan ileri geliyor: O başkaları gibi "gelişmenin" sırf genel mekanizmalarını sıralamakla kalmadı, bilakis gelişmenin gerçek yasa me-

kanizmalarının tasavvurunu çok açık bir şekilde olanaklı kıldı. "Gelişme" düşüncesi bu öğretinin etkisiyle doğa ve sosyal bilimleri hakimiyeti altına aldı. Ve esasen buradan hareketle de bu iki bilim dalı birbirlerine yaklaştılar (Bkz. Störig, 1961: 48 ve devamı). "Gelişme" kavramı 18. yüzyılın ortalarında biyolojik ve antropolojik alandan çıkarak politik ve toplumsal dünyanın içine girdi, ve tarihsel felsefi bir anlam kazandı. Bu anlamı da bundan itibaren sürekli bir değişime bağımlı kıldı.

Sosyolojinin babası sayılan Comte (1789-1857)'de "gelişme", yasal zorunluluklara göre hareket eden toplumsal ilerlemedir. Ona göre toplumun tarihi, ilerlemenin tarihidir (Bkz. nach Ossorio/Bülow, 1997: 6).

Spencer'de "gelişme" kavramı Comte'a ve Saint Simon'a dayandırılacak öncelikle doğaya bağlı olarak anlamını buldu. Bu yorumda insanın işlevi deyim yerindeyse sadece az çok zorunlu olan doğal bir süreç gösterdiği reaksiyon olanağına indirgenmiştir. "Gelişme" hareket halindeki maddenin bir yorumudur.

Madde kendi seyri esnasında belirsiz illiyet bağısız bir homojenlikten belirli, iliyet bağı olan bir hetorejenliğe geçiştir. Ve bu sarf edilen hareket eş zamanlı bir değişikliğe uğruyor (Bkz. Spencer, nach Durant, 1947: 344).

Kant'ın (1724-1804) "ilerleme" düşüncesinde aydınlanma, insanların kendi suçu olan reşit olmama durumundan çıkıştır. Kant'a göre tüm mahlukların doğaları, tam ve belli bir amaca uygun olarak gelişmeleri için önceden belirlenmiştir. Ancak insanlar kendi eylemlilikleriyle "gelişmeyi" gerçekleştirmek mecburiyetindedirler (Bkz. Weyand, in: Ritter (Hg.) 1972. Bu öğretici cümle kendini güncel "gelişme" tartışmalarına taşıyor. Bu tartışmalardan çıkartılan sonuç ise; "gelişme" geliştirilmek anlamına gelemmez, bilakis yalnızca fiili olarak gelişen anlamına gelir (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (hg.), 1993: 58).

Schelling ve Hegel ise artık Dünya'yı tarihsel olarak doğa örneğemesiyle yorumlanıyor. Bilakis aklın ve sağ duyunun gerçekleşmesi olarak yorumluyor (Bkz. Geiger / Mansilla, 1983: 34).

Schelling'e göre gerçekte oluşan her şey mutlak bir aklın gelişmesidir (Bkz. Schelling, age.) Hegel'in

"Gelişme" kavramı 18. yüzyılın ortalarında biyolojik ve antropolojik alandan çıkarak politik ve toplumsal dünyanın içine girdi, ve tarihsel felsefi bir anlam kazandı.

(1770-1831) diyalektik üzerine ifadeleri, ilerlemenin sadece düşüncenin bir prensibi olmadığı, aslında Dünya'nın oluşumunun bir prensibi olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre, tüm dünya tarihi aklın kendine olan güveninin oluşmasıdır. Hegel'e göre tarih özgürlüğün bilincinde ilerleyendir. "Gelişme" de doğada sakin bir oluşum iken, akıl ve sağduyu da ise bizzat kendisine karşı sert ve sonsuz bir mücadeledir (Bkz. Hegel, nach Brunner / Conze / Kosselleck (Hg.), 1975: 219).

"Gelişme" kavramının doğa tarihli ve biyolojik köken ve yorumundan vazgeçiş, Marks'ta (1818-1913) en yüksek aşamasını yaşadı. Marx, tarihi sınıflar mücadelesinin tarihi olarak ilan etti (Bkz. Marx Engels, 1848). Marks'ta "gelişme" ve devrim birbirlerini dışlamıyor, aksine birbirlerine hizmet ediyorlar. Çünkü ona göre her türlü tarihsel gelişme sınıf çelişkisine dayanıyor. Buradan hareketle tarihe planlı, kontrollü ve gelişenli bir müdahale olanaklıdır. Yani Marks için tarih her zaman yapılabilirdi. Böylece "gelişme" kavramı bilinçli politik eylemin alanına girdi ve artık teorik düşünceyle sınırlı kalmadı (Bkz. Brunner / Conze / Kosselleck, 1975: 224). İnsanlığın kurtuluşu tarihin amacı olarak *Komünist Manifesto*'da bildiri olarak formüle edildi. Burada "tarihi misyon" nispeten mekanik bir "ilerleme" kavramı olarak ortaya çıkıyor.

Şimdiye kadar adı geçen yazarlar "gelişme" kavra-

mını özneye istinat ederek (reflexiv) kullanırlarken, bu kavram "emperalizmi" haklı göstermeyi kendisine ödev edinmiş diğer yazarlar tarafından objekt isteyen ve amaçlayan (transitiv) bir kavram olarak da kullanılıyor. Buradaki anlam 1945'ten sonra modernizm teorileri tarafından benimsendi, daha da geliştirildi ve yapısal evrenselciliğin (Talcott Parsons) içine döküldü. Buna göre batılı olmayan toplumlara Batının ekonomik, politik ve kültürel yaşam biçiminin aktarılması ile bu toplumları geliştirmek başka bir deyimle "medenileştirmek" gerekir. Bu "kültür emperyalizmi" ne kadar güzel giydirilmiş ve ne kadar güzel düşünmek istemiş olsa da "ilkel toplumların" kültürel horgörülüşlüğünü sömürgeciliğin yerine geçirdi. O bu toplumlardan yabancı yardımı olmaksızın herhangi bir gelişme kabiliyeti beklemedi. (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hg.), 1993: 58).

Aynı zamanda "ilerleme" inancı Nazi hükümdarlığının dehşeti tarafından sarsıldı. Adorno ve Horkheimer bu durumu "barbarlığa geri dönüş" diye formüle ettiler (Bkz. *Negative Dialektik, Dialektik der Aufklärung*).

İlk önce kapital, personel ve konw how transferleriyle "gelişmeyi" dışarıdan harekete geçirmeye çalışan gelişme stratejilerinin iflası sonucu "gelişmenin" hayal olduğunun bilincine varılması gelişmenin eski an-

lamını, yani öz yetenekleri açmak ve genişletmeyi, yeniden canlandırdı. "Selfreliance"nin ilk düşünürleri kendi fikirlerindeki Kant'ın izlerinin ve etkisinin bilincinde olmamayı severler, fakat onun "gelişme" anlayışına kıymet biçerler (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hg.), 1993: 58).

"Gelişme" kavramının kendi tarihsel seyri içerisinde Avrupa'da aldığı şekil ve bıraktığı izler geçmişte kalmadı. Bunlar günümüzde de "gelişmeye" ilişkin politik bilinci bazı yönlerde etkilemeye devam ediyorlar.

Böylece birçok "az gelişmiş ülkelerde" durum ve şartlar bir sonuç olarak değerlendirildi. Sonuçta - Hegel'ci anlamda - oralarda atılan "gelişme" tohumları açıldı, serpildi ve yeşermeye başladı (Bkz. Geiger / Mansilla, 1983 - 36). "Gelişmeyle" anlatılmak istenilen şey, kendiliğinden hep var olardı (Bkz. Hegel, in: Glekner, 1955: 355). Eski batılı "gelişme" kavramlarının gereklerini "az gelişmiş ülkelere" aktarmak, bu durumda açık bir ideolojik fonksiyon kazandı (bkz. Geiger / Mansilla, 1983: 37).

Geniş anlamda "gelişme" kavramları

"Gelişme" teorisyenlerinin ilklerinin "gelişmeyi" iktisadi büyümeyle eş tutmaya yönelik güçlü eğilimleri vardı. Manfred Mols Alman "gelişme" siyaset bilimcilerinin büyük bir çoğunluğunu kendi araştırma konularının uzmanlık alanını gözden kaybedip, özellikle "gelişme" kavramının ekonomileştirilmesine teslim olduklarını söylemektedir. Böylece onları amatörce basit bilimin alanına doğru çark etmekte suçlamaktadır. Bu, çok açık bir şekilde yalnızca az bir akademisyen ve siyasetçiyi dışarıda tutan disiplin suçlaması, bazı yaralara parmak basıyor. Fakat araştırmalara subjektif bakış açısı ve seçici bir yaklaşım, disiplinin hasta durumunu teşvik ediyor.

Mols siyaset bilimlerinin uzmanlık sınırlarını öyle dar çiziyor ve siyaset kavramını öyle çok kısaltıyor ki, çok önemli politik öğeler-iktidar yapısının bileşeni olarak sosyal guruplar ve politik kültürün bileşeni olarak kültür gibi-dışarıda tutuluyor. (Bkz. Nuscheler/in: Nuscheler, 1986: XI).

UNESCO (Birleşmiş Milletler'in eğitim, bilim ve kültür ile ilgili teşkilatı) ise "gelişmeyi" herşeyi kapsayan bir süreç olarak tanımladı. Bu süreç toplumun refahını, kültürünün gelişmesini ve toplumun bizzat kendi gelişmesine aktif olarak katılımını sağlamasıydı. Bu ise, yaşamın bu değerlere istinad ettiği birbirinden çok farklı toplumlarda, akla dayalı toplumsal ve

insanlık değerleri olmadan tasavvur edilemiyor. Buna ilaveten ayrıca bu değerlerin anlamı kuvvetlendirilmek zorundadır. (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hg.), 1993: 60).

"Gelişme" kavramını içeren bütünselliği, bir karakteristikler demetiyle belirlemeye teşebbüs etmek, çok kere denendi.

Karakteristikler ekonomik azgelişmişliğin nedenlerine geçerli bir cevap veremeden ve vermesi de gerekmezken, evrensel iddiası olan "gelişmiş ülke" kavramı üzerine örtü çekmeye yardım ediyor. Bunlar bilimsel analizlerin araçları olarak işlev görüyorlar, belirli gerçekleri gösteriyorlar ve "az gelişmiş ülkelerin "gelişme" politikalarının her alanındaki sorunlara ilişkin bir fikir veriyorlar. Bunların, büyük bir illiyet bağına tekabül ettiklerinden dolayı, uygulanmasında her zaman gerçeklerin bilincinde olunması gerekir (Bkz. Ringer, in: Besters / Boesch (Hg.), 1966: 19).

En tanınmış Kriter-Katalogları (Almanya'da buna örnek olarak Ringer ve Hemmer gösterilebilir) öncelikle hemen hemen yetersiz kapital oluşumunun belirleyiciliğinde mutabık kaldığını belirtiyorlar (Bkz. Nohlen / Nuscheler, in: Nohlen / Nuscheler (Hg.), 1993: 33).

1. Anahtar gösterge olarak kişi başına düşen düşük gelir.
2. Yüksek tüketim payı (yani besin maddelerinin ve basit tüketim maddelerinin paylarının yüksek olması).
3. Düşük tasarruf ve yatırım payı.
4. Düşük kapital donanımı ve iş üretkenliği, özellikle tarımda.

Bu merkezi problem olarak gösterilen kapital kıtlığına parmak basmaması gereken göstergeler, diğer bir dizi yapısal özellikler ile tamamlandılar (Bkz. age.).

1. Tarım payının yüksek olması (Yani nüfusun bü-

**UNESCO "gelişmeyi"
herşeyi kapsayan bir
süreç olarak tanımladı.
Bu süreç toplumun
refahını, kültürünün
gelişmesini ve toplumun
bizzat kendi gelişmesine
aktif olarak katılımını
sağlamasıydı.**

yük bir bölümünün kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için, tarım sektöründe istihdam edilmesi.)

2. Genellikle 'az' olan tarımsal ve madensel hammaddelerin düşük bir sanayi ve imal derecesi olması.

3. Yüksek oranda açık ve gizli işsizlik.

4. Toprağın ve yeraltı madenlerinin eksik kullanıma açılması ve yararlanılması; bazı ülkelerde toprağın sınırlı verim gücü ve su kıtlığı veya iklime dayalı olumsuzluklar nedeniyle ekolojik dezavantajın olması.

5. Üretimi artırmak ve mahalli pazarlarda satabilmek için pazar ve kredi kurumlarının yetersizliği.

6. Dünya pazarına bağlanmış ihracat bölgelerin dışında yetersiz bir altyapının olması (enerji ve ulaşım vs. gibi).

Tüm toplumun temel ihtiyaçlarına ve katılımına konsantre olmuş bir "gelişme" kavramını, Dudley Seers formüle etti: Eğer bir ülkenin gelişmişlik durumu değerlendirilecekse, demek ki o zaman sorulması gerekiyor: Yoksullukla arası nasıl? İşsizlikle arası nasıl? Eşitsizlikle arası nasıl? Eğer bu üç unsur çok küçüldü ise o zaman söz konusu olan ülke hiç şüphesiz bir "gelişme" katetmiştir. Eğer bu merkezi sorunlardan bir veya ikisi veya hepsi büyümüşse, kişi başına düşen gelir ikiye katlansa bile bu sonucu "gelişme" olarak göstermek büyük bir cesaretilik olurdu. Doğal olarak bu gelecek içinde aynen geçerli. Yoksulluğu, işsizliği ve sosyal eşitsizliği azaltmak için önlem ve hazırlıklar içermeyen bir plan, çok zor "gelişme" planı olarak tanımlanabilir. (Bkz. Seers, in: Senghaas (Hg.) 1974 43). Seers'e göre insani koşulların gerçekleştirilmesi, doğal olarak kendisini ekonomik olarak ifade etmeyen bir çok şeyi de gerekli kılıyor. Bunlara dahil olanlar: Uygun bir eğitim seviyesi, konuşma özgürlüğü, ülke hükümetinin kararları ağırlıkla başka devletlerin düşünceleri tarafından belirlenmemesi anlamında ekonomik ve siyasi olarak bağımsız bir ulusun vatan-daşı olmak gibi unsurlardır (bkz. age.: 44).

Eğitim politikasının hedeflerinin "gelişme" için anlamı, yetersiz beslenme; işsizlik ve sosyal eşitsizlik, kadar büyüyor.

"Gelişmenin" daha sonraki bir aşamasında cinsel şiddet kodlarından; gürültü teröründen ve çevre kirliliğinden kurtuluş baş hedef oluyor. Elbette ve hedef-

ler ekonomik öncelikleri ortadan kaldıramıyorlar. En azından çocuklarının büyük bir bölümünde beslenme yetersizliği görülen gerçekten yoksul ülkelerde, bir hükümet eğitim sistemini düzeltmekle, siyasi düzeni yerleştirmekle veya makine gürültülerini kısmakla ülkesinin artık geliştiğini çok zor iddia edebilir, eğer aynı zamanda açlık, işsizlik ve sosyal eşitsizlik çok büyük olsa idi, çoğalsa idi veya azalmasa idi, diyor Seers (Bkz. Seers, in: Senghaas (Hg.), 1974: 44 ve devamı, ve Seers, in: Nohlen/Nuscheler (Hg.), 1974).

"Gelişme" sürecinin üç önemli hedefini Michael P. Todaro formüle ediyor. Bu Dag Hammarskjöld-Raporu'nda (1975) temellendirilen "gelişme" kavramına çok yaklaşıyor.

Az gelişmişlik insan kapitalinin, know how'un, teknolojinin ve sermayenin yetersizliğinin bir sonucu olarak görülüyor. Kısacası yoksulluk eksik zenginlik olarak görülüyor

1. Temel ihtiyaç maddelerinin giderilmesi.

2. İnsan onurunun korunması.

3. İçsel ve dışsal yabancı belirlemesinden kurtuluş (özgürlüğün veya emansipitenin asıl anlamı, yoz-

laşmış maddi, yaşam koşullarından ve doğa, cehalet, diğer insanlar, yoksulluk, kurumlar, dogmatik fikirler yoluyla oluşan sosyal yabancı belirlemelerinden kurtuluş oluyor. Beraberce dış zorlamaları en aza indirerek özgürlük, toplum ve onun bireyleri için farklı seçim olanakları içeriyor (Bkz. Ossorio / Bülow, 1997: 10).

Bu yazıda "gelişmişlik" veya "az gelişmişlik" üzerine yapılan tartışmalarda "gelişme" kavramıyla nasıl muamele yapılması konusuna kolaylık getirmesi amacıyla, kavram üç aspektiyle birlikte ele alındı. Kavramı anlamak kadar onu çeşitli faktörler bakımından -ekonomik, ekolojik, politik ve kültürel - sorguya çekilmekte günümüzde önemli gözüküyor.

Kaynakça:

Brandt-Bericht: 1980 *Das Überleben Sichern. Gemeinsame Interessen der Industrie-und Entwicklungsländer*, Köln.

Bruckmeier, K.: 1994 *Strategien globaler Umweltpolitik, "Umwelt und Entwicklung" in den Nord-Süd-Beziehungen*, Münster.

Brunner, O./Conze, W./Kosselleck, R. (Hg.): 1975 *Geschichtliche Grundbegriffe*, 2. Bd., Stuttgart.

Enzensberger, H.M.: 1967 Europäische Peripherie, in: Enzensberger, H.M. *Deutschland. Deutschland unter anderem*, Frankfurt/a.M.

Furtado, c.: 1984 *Akkumulation und Entwicklung. Zur Logik des industriellen Zivilisationsprozesses*, Frankfurt/a.M.

Geiger, W/Mansilla, H.C.F.: 1983 *Unterentwicklung*, Frankfurt/a.M.

Hemmer, H.R.: 1988 *Wirtschaftsprobleme der Entwicklungsländer*, 2. Aufl., München.

Hegel, G.W.F. 1955 *Sämtliche Werke*, Hg. von Glockner, H., 8. Bd., Stuttgart.

Marx, K/Engels, F.: 1848 *Manifest der Kommunistischen Partei*.

Mols, M.: 1986 *Politikwissenschaft und Entwicklungsländerforschung in der Bundesrepublik Deutschland*, in: Nuscheler, F. (Hg.), *Politikwissenschaftliche Entwicklungsländerforschung*, Darmstadt.

Nohlen, G./Nuscheler, F.: 1993 *Was heißt Entwicklung*, in: Nohlen, G./Nuscheler, F. (Hg.), *Handbuch der Dritten Welt*, 1. Bd., *Grundprobleme, Theorien und Strategien*, Bonn.

Nuscheler, F.: 1986 *Politikwissenschaftliche Entwicklungsländerforschung*, Darmstadt.

Ossorio, C./Bülow von, W.: 1997 *Entwicklungstheorien und-Strategien*, Universität Oldenburg.

Ringer, K.: 1966 *Zur Begriffsbestimmung der Entwicklungsländer*, in: Besters, H./Boesch, E.E. (Hg.), *Entwicklungspolitik. Handbuch und Lexikon*, Stuttgart.

Sachs, W.: 1989 *Zur Archäologie der Entwicklungs-Idea*, in: *epd-Entwicklungspolitik*.

Seers, D.: 1974 Was heißt "Entwicklung"? in: Senghas, D. (Hg.), *Peripherer Kapitalismus. Analysen über Abhängigkeit und Unterentwicklung*, Frankfurt/a.M.

Durant, W.: 1947 *Die großen Denker*, Zürich.

Störig, H.J.: 1961. *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart.

Weizsäcker von, E.U.: 1990 *Erdpolitik, Ökologische Realpolitik an der Schwelle zum Jahrhundert der Umwelt*, Darmstadt.

Weyand, K.: 1972 *Entwicklung*, in: Ritter, K. (Hg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, 2. Bd., Darmstadt.

LÜTFEN NOT EDİNİZİ!..

CEMİYETİMİZİN ÜYELERİYLE ARASINDAKİ KÖPRÜYÜ DAHA SAĞLAM KURABİLMESİ İÇİN ÇEVRENİZDEKİ ÜYE VE MEZUNLARIMIZLA İLGİLİ HER TÜR HABERİ VE ADRES DEĞİŞİKLİKLERİNİZİ LÜTFEN BİZE İLETİNİZ. İKTİSAT DERGİSİ ABONE ÜCRETİNİZİ, ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 235 73 43

YAŞARBANK Eminönü Şb. Hes. No: 6200416-6, AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102
VAKIFBANK Taksim Şb. Hes. No: 200630 8, İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783
SÜMERBANK Beyoğlu Şb. Hes. No: 0342 0039 0992 0012 053

KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE

Türkiye'de Sanayi Toplumuna Geçiş Sürecinde Örgütsel Değişim ve Çalışma Ortamında İletişim

Serdar KAYPAKOĞLU (*)

Tüm insan topluluklarının kendilerini yeniden üretebilmeleri, üyelerini toplumsallaştırabilmeleri, mal ve hizmet üretebilmeleri ve bunları mübadele edebilmeleri, kolektif aktörleri harekete geçirebilmeleri için, kaynaklarını ve üzerinde yaşadıkları alanı yönetebilmelerine imkân verecek olan çeşitli örgütler oluşturdıkları; kamusal ya da özel kendi aralarında iyi kötü eklemlenmiş bu örgüt ağının toplumun temelini teşkil ettiği ifade edilmektedir¹. Diğer yandan çalışma şartlarının bireysel ve kolektif davranışlar üzerindeki etkisinin çok belirgin olduğunu² söyleyen R. Sainsaulieu değer yargılarının oluşumunda, kişinin daha önce kazandığı değerler ve düşünce kategorilerini kullandığını; kültüre yapılan bu göndermenin ne değerler sisteminin karmaşıklığı, ne de kendi bilgisi ve temel düşünce kategorilerinin sınırları bilinmeden, kişi tarafından bilinçsizce yapıldığını söyleyerek, er veya geç, değer yargısının herhangi bir ilişkide, bir başkasının dünyayı kendi istekleri doğrultusunda düzenleme eğilimi ile karşılaşacağını ve işyerinde kişinin kimliğinin, kendi mantığını dayatmayı sağlayabilen sosyal-profesyonel konumu ile bağlantılı olarak ulaştığı araçlarla derinden etkilendiğini³ belirtmektedir. Bu anlamda tüm toplumların çeşitli düzeylerde belirli örgütler oluşturdıkları ve bu örgütlerdeki çalışma ortamında kişinin tutum, davranış ve değerleri değişebileceği gibi kişinin çalışma ortamındaki konumu ile bağlantılı olarak diğer kişileri ya da ilişkileri etkileyebileceği söylenebilir.

Örgüt, yetki ve sorumluluk hiyerarşisi ve iş ve işlevlerin bölünmesi yoluyla ortak bir amacın gerçek-

leştirilmesi için belirli sayıda insanın faaliyetlerinin rasyonel bir koordinasyonu⁴ olarak tanımlanabilir. Buna paralel olarak ekonomik alandaki örgütsel birimler olarak tanımlanabilecek işletmelere, yeni ürün ve yeni teknolojilerin girişinin örgütte çarpıcı bir etkisinin olabileceği belirtilerek istikrarlı ve statik örgütlerin varlığı söz konusu olabilse bile herhangi bir örgütte değişimin kaçınılmaz olduğu⁵ ifade edilmektedir. Diğer yandan işletmelerdeki yapılanmaların toplumdaki diğer örgütlenmelerdeki ilişkilere belirgin etkileri olduğu/olabileceği söylenebilir. Bu anlamda da işletmelerdeki yapılanma ve çalışma ortamlarındaki iletişim önem kazanmaktadır.

Catherine Ballé büyük örgütlerin ortaya çıkmasının çeşitli ülkelerdeki ekonomik gelişmelere bağlı olarak, örgütlerdeki büyüme açısından üç dönemin söz konusu olabileceğini ifade ederek, XIX. yüzyıl ekonomik büyüme ile büyük işletmelerin ortaya çıkma olgusunun çakıştığını, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kamu idarelerinin müdahalelerinin engellenmesi ve ticari, endüstriyel ve finans gruplarının uluslararasılaşmasıyla birlikte bu dönemde büyük işletmelerin ortaya çıkmasındaki çarpıcı hızlanma gözlemlendiğini, 1973 sonrası ortaya çıkan ekonomik kriz döneminin ise küçük birimlerin rehabilitasyonu konusundaki görüşlerin tartışıldığı bir dönem olarak ortaya çıktığını⁶ söylemektedir.

Fransa'da 1886 yılında işletmelerin yüzde 86'sında 10'dan az kişi çalışmakta olduğu, 1906 ve 1931 yılları arasında 500 kişiden fazla çalışanı olan birimlerin oranı yüzde 12'den yüzde 22'ye çıktığı, savaş sonrasında ve 60'lı yıllarda uluslararası rekabete karşı durabilmek için endüstriyel yoğunlaşma (concentration) arttığı, 1983 yılında 500'den fazla çalışanı olan işletmeler

(*) Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

Fransa'da toplam istihdamın yüzde 52'sini, toplam sanayi yatırımlarının yüzde 48'ini oluşturduğu ifade edilerek, kamu alanında da benzer bir gelişmenin söz konusu olduğu, 1845'lere doğru 135 bin görevli 1900'lu yıllarda 500 bine ulaştığı, günümüzde ise Fransa'da 2 milyon 600 bin memur bulunduğu belirtilmektedir. ABD açısından bakıldığında, dünyadaki en büyük 10 sanayi grubunun 8'i Amerikandır. 1985 yılında General Motors'da yaklaşık 750 bin, IBM'de 400 bin, Ford'da 384 bin, ATT'de 365 bin kişi çalışmaktadır. Yine de bazı uzmanlara göre ABD'de küçük işletmelerin iş yaratma, verimlilik ve yenilik gibi alanlarda giderek daha belirgin bir rol üstlenmektedir. Diğer bir deyişle uzun süre geleneksel toplumun bir kalıntısı gibi görülen küçük işletmelere günümüzde farklı roller

üstlendirilmesi söz konusu olmaktadır⁷. Buna paralel olarak birçok uluslararası firmanın sermaye ihraç etmeksizin üretimlerini değişik ülkelerde gerçekleştirdikleri; ABD kundura üreticisi Nike firmasının üretiminin yüzde yüzünü yabancı ülkelerde fason imalat yapan bağımsız firmalara yaptırdığı, Nike'ın

1994'de 9 bin kişi istihdam etmesine karşın fason imalat yapan işyerlerinde 75 bin kişinin çalıştığı; benzer biçimde İsveç mefruşat ve mobilya firması Ikea'nın da üretimini 70 ülkede 2 bin 300 kadar firmaya yaptırdığı belirtilmektedir.⁸ H. Ansel Post-Fordist esnek üretim organizasyonunun uygulanması sonucu üretimde desantralizasyonun ortaya çıktığı, üretimin bazı bölümlerinin taşeronlara devredilerek küçük işletmelerin önem kazandığı ve küçük işletmelerin performanslarına bakıldığında bunların son teknolojileri çok amaçlı bir şekilde kullanarak değişik mallar/modeller ürettiklerini ve dünya pazarlarına girebildiklerini belirtiyor⁹. Bununla birlikte bu gelişmenin Türkiye'deki yaygın biçimde geri teknoloji ile iç pazar için üretim yapan küçük işletmelerle bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Diğer yandan 1970'li yılların sonlarında, petrol krizinin büyük sanayi kuruluşlarını üretim maliyetlerini düşürmek için faaliyetlerini küçük birimler biçiminde organize ederek, merkezi örgütlenmeden uzaklaşan bir yapılanmaya sevkettiği belirtilmektedir¹⁰. Bu anlamda küçük işletmelerin kazandığı önemin 70'li yılların sonlarında belirginleştiği, ancak ulusal ekonomilerin dış rekabete açılması ve üretimde artan otomasyon ile bu sürecin artarak süregeldiği söylenebilir. İtalya örneğini veren A. De Vincenti otomasyonun gi-

derek artması ile işsizlik tehdidinin ve küçük birimlerin yaygınlaşmasının sendikaların gücünü büyük ölçüde azalttığını ve onları sağlık ve çalışma şartları üzerindeki mücadelelerini frenlemeye zorladığını zira radikalizm ile işin kaybedilmemesi gibi temel talebin birbiriyle uyuşmadığını ifade etmektedir¹¹. Gerçekte bu olgunun tüm gelişmiş ülkeler için geçerli olduğu söylenebilir. M. Bolle de Bal sendikalizmin sanayileşmenin başlarında vahşi kapitalizm uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıktığını, sendikalizmin patron karşısında izole çalışanların birliğini ve kolektif katılım stratejilerini öne çıkardıklarını, işverenlerin işe insan ilişkilerini (bireysel görüşmeleri) savunduklarını; post modern olarak tanımlanan günümüz toplumunun ise çok çeşitli bölünmeler ortaya çıkarak sendika-

lizme meydan okuduğunu belirtmektedir¹².

1970'li yılların sonlarında, petrol krizinin büyük sanayi kuruluşlarını üretim maliyetlerini düşürmek için faaliyetlerini küçük birimler biçiminde organize ederek, merkezi örgütlenmeden uzaklaşan bir yapılanmaya sevkettiği belirtilmektedir

Türkiye'de tarım sektörü hariç kayıtlı üye sayısı olarak küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ'lerin) sayısının 3.5-4 milyon olarak belirtilmekte¹³. 1-9 arası çalışanı olan mikro işletmelerin ayrılmadığı, 1-50 arası işçi olan işlet-

melerin küçük ve 50-150 arası çalışanı olanlar ise orta boy işletme olarak sınıflandırıldığı, diğer yandan zirai işletmeler hariç olmak üzere tüm işletmeler içinde küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ'lerin) oranının Türkiye'de yüzde 99.8 olduğu¹⁴ ifade edilmektedir. Ancak imalat sanayiinde özel küçük sanayi işletmelerin toplam işletmelerin yüzde 94.6'sını ve toplam çalışanların yüzde 35.9'unu içinde barındırmasına karşın, yarattıkları katma değer toplamın ancak yüzde 13'ünü oluşturması (1985)¹⁵, Türkiye'deki KOBİ'lerin Batı'da örnekleri görülen son teknolojiyi kullanan küçük işletmelerden yapı olarak çok farklı olduğu söylenebilir. Türkiye'de imalat sanayiinde bulunan küçük işletmelerinde küçük aile işletmelerinin yoğun olduğu ve bunların yüksek maliyet, düşük kalite, geri teknoloji ve düşük kapasite kullanımı koşullarında ve esas olarak iç pazara yönelik çalıştıkları ifade edilmektedir¹⁶. Diğer yandan tarımda da benzer bir yapı söz konusudur, 100 dekarın altındaki toprak mülkiyetinin küçük üreticiliğin sınırı olarak kabul edildiği ve Türkiye'de (1990) tarımsal işletmelerin yüzde 85'i, arazinin ise yüzde 42'sinin küçük üreticiliğin denetiminde olduğu belirtilmektedir.¹⁷ Buna paralel olarak Türkiye'de küçük işletmelerin yoğunluğunun sendikal hareketin gelişmesini de engellediği ancak hızlı nüfus

artışı ve yetersiz yatırımların dolayısıyla işsizliğin yaygınlığının buna katkıda bulunduğu diğer yandan sendikaların güçlenmelerini engelleyici birçok düzenlemelerin varlığının 1980 sonrası dış rekabete açılmayı ucuz işgücüne dayandıran temel politikaların bir sonucu olduğu dolayısıyla günümüzde Türkiye'deki gelişmelerle Batı'daki gelişmelerin, nedenler açısından, hemen hemen hiç benzerlik taşımadığı söylenebilir.

Türkiye'deki küçük işletmelerin verimliliklerindeki sınırlılıkların yanı sıra bu işletmelerdeki yönetim anlayışı ve çalışma ortamındaki iletişimin de farklılık gösterdiği ve bu yapılanmanın toplumdaki diğer örgütlenmelere de yansıdığı belirtilebilir. Bu çalışmada Osmanlı'dan günümüze tarımda ve imalat sanayinde örgütsel yapı ve örgüt içi iletişimi Batı'daki değişimleri de dikkate alarak (zira bu değişimler -bir biçimde- özellikle sonuçları açısından Türkiye'de de yansıdığı söylenebilir) irdelemeye çalışacağız.

Sanayi devrimi sonrası örgütsel değişim ve iletişim

Sanayi devriminin ilk iki yüzyılı boyunca istihdamın odağının çiftliklerden fabrikalara kaydığı, günümüzde ise fabrikalardan bürolara doğru bir kaymanın söz konusu olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Bu yüzyılın başlarından itibaren imalatla, seri üretim, uzmanlaşmış

olan ama bunu izleyen yarım yüzyılda, pratik özel ve kamu örgütlerinde geliştirilen bir bilgi yöntemliliği ve anlayışı olduğunu ve Taylorizmin ABD otomobil endüstrisinin 1920'lerde ve 1930'ların başındaki gözetimci üretiminin yansıttığı ekonomik başarısının (1929'a kadar Fransa'nın 211 bin, İngiltere'nin 182 bin ve Almanya'nın 117 bin adetlik üretimine karşı ABD'nin motorlu araç üretimi 2.9 milyonun üzerindeydi), onun özel olduğu kadar kamu kurumlarının idaresinde de, kapitalist toplumlar kadar devlet-sosyalizmi toplumlarında da etkisinin temellerini attığını²¹ belirtmektedir.

R. Sainsaulieu atölyedeki çalışma şartlarının genel olarak çok zorlayıcı ve kişiyi işi karşısında izole edici olduğunu ifade ederek²² genel olarak monoton ve dayatılan çalışmanın koşullandığı fabrikadaki dayanışmanın, köklerinin çalışanlar arasındaki duygusal özdeşleşme deneyimine dayanan kendiliğinden bir arkadaşlık biçimini aldığını,²³ büro çalışmasının tarihinde ise kariyer ve sosyal terfi gibi iki düşüncenin öne çıktığını ve bunun kurallara uymak şartı ile mümkün olduğunu fakat diğer yandan bu mesleki oluşumun girişimi engelleyen, gelenekçi, prestij rekabeti ve kıskançlıkla ilerleme yarışını sürdüren bir insan tipini ortaya çıkardığını belirterek memurun temel görevinin müşteriye cevap vermek veya kurallar ışığında işini yapmak ve müşteriler tarafından beklenen hizmeti

makine aksamı ve vasıfsız ya da yarı-vasıflı emek aracılığı ile homojen kitlesel piyasalar için standart mallar yapan fabrikaları içeren yenilikleri devreye sokulduğu, Henry Ford'un öncülüğünü yaptığı Fordizm olarak adlandırılan seri üretim sistemlerinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir¹⁹. H. Winwright üretim alanında Fordizmin, XIX. yüzyıl sonunun endüstriyel gelişimindeki zanaat temelli kalıplarından belirgin bir uzaklaşmayı getirdiğini,²⁰ bu üretim ve tüketim özelliklerinin altında yatanın, en sistematik biçimde 1890'lar ve 1900'lere F.W. Taylor tarafından ortaya konulmuş

sunmak değil, işleri şekil şartlarına uydurmanın başarı olarak kabul edildiğini ve sürekli düzenlemelere uyma arayışı içindeki memurun kişiliğinin görenekçi, katı, mızımsız ve hızlı uyum yeteneğinden uzak olacağını ifade etmektedir²⁴. Ancak bu belirlemelerin Fordizm dönemindeki atölye ve büro çalışması için geçerli olduğu söylenebilir. G. Bajoit çalışmanın "akılcı" olarak tanımlanan örgütlenmesinin nitelik ve uzmanlık gerektiren işleri genelleştirerek meslekleri yok ettiğini ve çalışanları türdeleştirdiğini fakat daha sonra teknolojik gelişmeye bağlı olarak örgütlenme biçimindeki gelişmenin, çalışanların statülerinde ve niteliklerinde büyük bir farklılaşma getirdiğini ve bu heterojenliğin de işçi hareketinin çöküşünde önemli bir etken oluşturduğunu ifade etmektedir²⁵. Günümüzde kontrol odalarında bilgisayarların karşısında iletişimin telefon, faks vd. gibi araçlarla gerçekleştirildiği ve iletişim araçlarındaki gelişmelerle

evlerde çalışmanın da mümkün olduğu; bu gelişmelerin ise, çalışma ortamında kişilerarası iletişimi kesintiye uğrattığı, çalışmada yalnızlık, tecrit edilmiş olma duygusuna yol açtığı belirtilerek iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin paradoksal olarak iletişimi öldürdüğü, teknoloji geliştikçe insan ilişkilerinin zayıfladığı ifade edilmektedir.²⁶ Diğer yandan 1980'li yıllarla birlikte üretimde bilgisayar kullanımı ve robotların kullanımının yaygınlaştığı ve buna paralel olarak da kullanıcıların uymak zorunda oldukları yönergeler ve kullanım talimatlarının en küçük ayrıntıya kadar işin gereklerini tanımladıkları²⁷ gözlemlenmekte dolayısıyla bu gelişmelerin de çalışma ortamında iletişimi önemli ölçüde kesintiye uğrattığı söylenebilir.

Günümüzde yeni imalat biçimlerini anlatmak için kullanılan kavramın esnek amaçlı makine aksamı ve büyük ölçüde vasıflı işçi kullanılarak, tikel ve değişen piyasalar için mal üretimini içeren "esnek uzmanlaşma" olduğu²⁸ belirtilmektedir. J.-P. Lehnisch XIX. yüzyıl sonlarından itibaren çeşitli değişikliklere uğramasına karşın uygulanan sanayi işletmesi modelinin (Taylorizmin) sadece sanayi değil hizmetler ve kamu yönetimine de girdiğini ve bu sistemin insanların niteliksiz oldukları düşüncesine dayandığını ve bunun sonucunda sistemin iletişim kurma ihtiyacı hissedilme-

den işlediğini²⁹ ancak Taylor tarzı işletmenin özellikle köylü kökenli insanların sanayiye entegrasyonunu işbölümü yoluyla sağladığından ekonomiye önemli katkısı olduğunu,³⁰ günümüzde profesyonel yaşam boyunca ürünlerin ve tekniklerin gelişimine uyum sağlanabilmesi için belirli bir nitelik gerektiği, bunun sonucunda personelin giderek daha nitelikli olduğunu ve işletmenin kolektif projelerinin sonuçlandırılabilmesi için ekiplerin dayanışma içerisinde olması, motive edilmesi ve sorumluluk üstlenmeleri gerektiğini ve işletme içi iletişimin temel bir rol üstlendiğini belirtiyor³¹. Ancak geliştirilmesi zorunlu iletişimin

büyük ölçüde iletişim araçları kanalıyla yapıldığı ve insan ilişkilerinin öneminin azaldığı ya da sadece belirli bir ekip düzeyinde gerçekleştiği söylenebilir. Bilgisayarların girişi ile görevlerin parçalanmasından aşırı ölçüde bütünlendirilmiş, etkileşim gücü yüksek süreçlere geçildiği; işçinin yetki, bilgi

ve gücünün artık çalışma malzemelerine, makineyi ve aletleri kullanma yeteneğine çalışma temposunun denetimine yönelik olmadığı, işçinin üretkenlik sürecinin yönetim sistemine yönelik bir sistem olduğu ve işçinin esas olarak simgeleri ve göstergeleri çözerek çalıştığı, dönüşen malzemeyi ellemediği, dokunmadığı ve çoğu kez kapalı devre bir televizyondan izlemek dışında görmediği ifade edilmektedir.³² Diğer yandan Post-Fordizmin emek ilişkileri üzerindeki etkisinin iki gruba ayrılabilceği belirtilmektedir; birincisi işsizlik ve taşeron, geçici ve part-time çalışma gibi düzensiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ile işçi sınıfı içindeki farklılaşma ve kutuplaşmanın derinleşmesi; ikincisi ise üretimin ve emek ilişkilerinin desantralizasyonu ve buna bağlı olarak da sendikaların temel etkinlik alanının desantralizasyonu yani etkinlik alanının işyerine kaydırılması.³³ Ancak sendikaların temel etkinlik alanının işyerlerine kaydırılması eğiliminin, sendikaların genel olarak etkisizleşmesi ile eşanlamlı olduğu söylenebilir. M. Bolle de Balle özellikle Amerikan post-modern büyük firmaların insan yoğunluğu içinde kendilerini kaybolmuş hisseden bireylerin bağlanma (aidiyet) ihtiyaçlarını iyi kavradıklarını, buna bağlı olarak bireylerin aile, sosyal yaşam, yerel ve özellikle sendikal dış bağlılıklarını azaltmak ve firma bağlılığını geliştirmek yani bireyin sosyal, kültürel kökenin-

Post-Fordizmin emek ilişkileri üzerindeki etkisinin iki gruba ayrılabilceği belirtilmektedir; birincisi işsizlik ve taşeron, geçici ve part-time çalışma gibi düzensiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ile işçi sınıfı içindeki farklılaşma ve kutuplaşmanın derinleşmesi; ikincisi ise sendikaların etkinlik alanının işyerine kaydırılması.

den kopararak işletmeye daha iyi entegre etmek gibi psikososyal stratejiler izlediklerini belirtmektedir.³⁴

Buna paralel olarak teknolojinin gelişmesi anahtar sektörlerde görece daha az insan kullanıldığı ve sendikal geleneği ve siyasi bağlılığı olmayan teknisyenlerin ve memurların oranının ise çok yüksek olduğu söylenmekte³⁵ ve buna bağlı olarak örneğin ABD'de son yıllarda yeni yaratılan 13-15 milyon istihdamın genellikle geçici olan, kötü ücretli, kalifiye olma ve mesleki ilerleme imkânı olmayan gece bekçileri, temizlikçi erkek ve kadınlar, erkek ve kadın hizmetçiler, fast-food çalışanları, seyyar satıcılar, eve teslim görevlileri vs. gibi kişisel hizmetler sektörüne ait istihdam olduğu, 1851 ile 1911 arasında "kişisel köleler ve hizmetçiler" in Britanya faal nüfusunun yüzde 14'ünü teşkil ettiği, masaj ve gevşeme salonları, terapi grupları, psikolojik danışma grupları gibi kişiden kişiye hizmetlerin günümüzde özellikle ABD'de faal nüfusun yüzde 14'den fazlasını oluşturduğu³⁶ belirtilmektedir.

Diğer yandan Avrupa ülkelerinin birçoğunda örneğin Almanya (işsizlik yüzdesi 1974-1980 ortalaması olarak yüzde 3,4'den 1996'da yüzde 9,7'ye), Avusturya (yüzde 1,8'den yüzde 4,8'e), Fransa (yüzde 4,8'den yüzde 11,8'e), İtalya (yüzde 5,1'den yüzde 11,5'e), İsveç (yüzde 1,9'dan yüzde 7,3'e) ve Norveç (yüzde 1,8'den yüzde 4,2'ye) gibi ülkelerde işsizlik oranları önemli bir artış göstermektedir³⁷. U. Briefs Almanya'nın 1950'lerin sonu ve 1970'lerin başı arasın-

da tam istihdam ile tanıştığını, 1980'lerin başına kadar işsizliğin düzeltilebilir bir olgu olduğunu ancak Doğu Almanya ile birleşme sonrası işsizliğin gerçekte çeşitli bölgelerde yüzde 25 ile yüzde 40 arasında değiştiğini ve nüfusun önemli bir bölümü için temel endişe kaynağı olan ve olmaya devam edecek olan işsizlik sorunları karşısında geniş bir kesim ve özellikle de gençler için Alman sendikacılığının direnmekten vazgeçmiş ve güçsüz görünmeye başladığını ifade ediyor³⁸. Diğer yandan Doğu Almanya ile birleşmenin Almanya için işsizliği daha çarpıcı bir duruma getirdiği söylenebilirse de gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde işsizliğin arttığı gözlemlenebildiği ve bu durumun uluslararası ticaretin giderek serbestleşmesiyle paralellik gösterdiği söylenebilir. Bir başka ifade ile ülkeler ya uluslararası rekabete dayanabilmek için üretimde ileri teknolojiyi kullanacaklar ve işsizlik söz konusu olacak ya da ileri teknolojiyi kullanmayacaklar ve bunun sonucunda uluslararası rekabete dayanamayan firmalar yok olacak ve yine işsizlik konusu olacaktır gibi bir ikilemin ortaya çıktığı söylenebilir. A. Gorz ileri teknolojinin yarattığı işsizliğe çözüm olarak gelir kaybı olmaksızın çalışma sürelerinin adım adım ve kitlesel olarak azaltılması, herkesin daha iyi yaşayabilmesi ve yaşamını çalışarak kazanabilmesi için herkesin daha az çalışması gerektiğini ifade etmektedir.³⁹ Buna karşın işsizliğin azaltılması için iş sürelerinin düşürülmesine karşı birçok engelin bulunduğu; öncelikle birçok uzmanlık gerektiren işin aynı işyerinde bir kişi tarafından yapılması gerektiği ayrıca çalışma sü-

releri düşürüldüğünde işin sürdürülebilmesi için aynı oranda başka insanlara da iş verilmesi gerektiği ancak belirli bir büyüklükte olmayan firmaların bunu yapamayacakları ifade edilmektedir.⁴⁰ Yine de gelir kaybı olmaksızın iş sürelerinin kısaltılmasına karşı en ciddi engelin, teknolojik gelişmeyi motive eden uluslararası rekabetin amansız bir şekilde sürdürülmesi olduğu söylenebilir. Kısaca iletişim teknolojilerinin gelişmesine ve bireyin diğer sosyal aidiyetlerinden koparılıp, çalıştığı firmaya yönelik aidiyetinin oluşmasına/güçlen-

mesine ağırlık verilmesine karşın paradoksal olarak çalışılan ortamlarda kişilerarası iletişimin azalmakta olduğu diğer yandan günümüzde genel olarak teknolojinin hızlı bir biçimde gelişmesine ve üretimin giderek artmasına karşın sorunların da giderek yoğunlaştığı ve en azından şimdiye dek bir çözüm üretilmediği söylenebilir.

Osmanlı'dan günümüze tarımda değişemeyen yapılanma

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyılda tımar düzeninin çözülüşünün büyük işletmelerin yaygınlaşmasına sebep olmadığı, XIX. yüzyılda Anadolu tarımında küçük ve orta mülkiyetin yanı sıra büyük toprak mülkiyeti de görüldüğü ancak bunların ücretli işçiler kullanan kapitalist işletmeler olmadıkları, ortakçılık yolu ile köylü hanelerine kiralayarak işletildikleri belirtilerek,⁴¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında hakim eğilimin miras yoluyla toprakların parçalanması ve mülk topraklarının ufulanması biçiminde olduğu, 1920'li yıllarda ortakçılıkla işletilen büyük mülklerin ve ücretli işçi kullanan az sayıda kapitalist çiftliğin varlığına karşın küçük köylü işletmelerin mutlak olarak hakim olduğu ifade edilmektedir.⁴² Dış pazarlarla ilişkinin hızla artmış olduğu XIX. yüzyılda, ayan hareketinin başarısız kalması, toplumun temel yapısının, bir önceki yüzyıla göre klasik dönemine daha fazla yaklaşmış olması demektir. Büyük çiftliklerin sayısı XVI. yüzyıla göre belki daha fazla idi, ama bunlar milyonlarca küçük işletme arasında boğulmuşlardı. Daha da önemlisi, toprakların çitlenerek az sayıda elde toplanmamış olması, ücretli işçiliği veya boğaz tokluğuna çalışmayı kabul edecek mülksüzleşmiş bir köylülüğün mevcut olmaması demektir.⁴³ Dolayısıyla, kapitalist tarıma ve plantasyonlara elverişli şartlar yoktu. Köylünün elinden toprağı alınamadığı veya yeni topraklar üzerinde üretim yapılabildiği sürece, hem ücretli işçi hem de ortakçı kıtlığı olacak, dolayısıyla tarımda büyük ölçekli üretim de pek görülmeyecekti.⁴⁴ Küçük köylülüğün hakimiyeti, pazarlanabilir artık ürünün hacmini olduğu gibi, üretimin geçimlik ürünlerden ihraç ürünlerine geçiş hızını da sınırlıyordu. İhraç ürünlerinin fiyatı görece olarak daha yüksek olsa bile, geçimlik üretim yapan köylüleri pazara dönük üretime yöneltmek kolay değildi. Üretimleri hava koşullarındaki yıllık değişimlere bağlı olan ve bu nedenle de kıt kanaat geçinen köylülerin doğal tepkisi riskten kaçınma biçiminde olacaktı. Bu nedenle, köylünün ürettiği ihraç ürünlerinin hacmi artsa bile, bu ancak yavaş bir süreç içinde gerçekleşebilirdi. Riskten kaçınan çok sayıda üretici geçimlik üretimden tek ürüne

dayalı ticari üretime geçişi çok yavaş gerçekleştirebilir.⁴⁵ Cumhuriyet ile birlikte tarımda kapitalist gelişimlerin söz konusu olduğu, pek çok köylerin kendi kendine yeter ekonomik niteliklerinden kurtularak pazar için üretime yöneldikleri ve bunun sonucunda toprakların büyük işletmelerin elinde toplandığı, 1912'de 11-50 dönüm toprağına sahip işletmeler toplam işletmelerin yüzde 40'ını oluştururken 1970'lerde bu oran yüzde 27'ye düştüğü, traktör ile işlenen toprakların tüm işlenebilir topraklara oranı 40 kat büyüdüğü, 1965 ile 1972 arasında tarımda kullanılan yapay gübre 4 kat arttığı⁴⁶ görülmektedir. Ancak 1990'lı yıllarda da tarım sektöründe işletme olarak nitelenen birimlerin kendi toprağını işleyen köylüler olduğu ve temel karakteristiği küçük üreticilik olan köylülüğün tüm ağırlığı ile ortada durduğu, 1990 yılında aktif nüfusta tarımın payının İngiltere'de yüzde 1.2, Almanya'da yüzde 3.4, Fransa'da yüzde 6.4 olması-na karşın Türkiye'de bu oranın 1985 yılında yüzde 57 olduğu, bunun ise örneğin Fransa'nın yüz yıl önceki durumuna

Riskten kaçınan çok sayıda üretici geçimlik üretimden tek ürüne dayalı ticari üretime geçişi çok yavaş gerçekleştirebilir.

(1856-yüzde 52.9) benzediği⁴⁷ ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak 12 AT ülkesinin tarımdaki verimlilik ortalaması 13 943 ECU iken Türkiye'de 1393 ECU düzeyinde olduğu⁴⁸ ve Türkiye'de tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdam içindeki oranı 1990-1995 ortalaması yüzde 46.6 olduğu⁴⁹ belirtilmektedir. Güneydoğu Anadolu'da ise çiftçi ailelerinin yüzde 38'inin topraksız (bu oran Urfa'da yüzde 48, Diyarbakır'da yüzde 45); ailelerin yüzde 5'i toprakların yüzde 65'ine sahip iken, yüzde 70 toprakların yüzde 10'u ile geçindiği görülmekte⁵⁰ ancak pazar için üretime elverişli bu yapının bölgedeki tarım alanlarının verimsizliği sonucu kapitalistleşmeye geçemediği söylenebilir. Diğer yandan GAP yatırımlarıyla birlikte bölgede pazar için üretimin artacağı, büyük toprakların kapitalist çiftlikler olarak kullanılacağı, yani bölgenin ekonomik ve sosyal yapılarda önemli değişiklikler olacağı belirtilmektedir.⁵¹ Bir başka ifade ile Güneydoğu Anadolu'da toprakların az sayıda ailelerin ellerinde toplanmış olmasına karşın, bölgenin özelliklerinden dolayı pazar için üretim yapan kapitalist işletmeler durumuna ancak GAP ile birlikte girmeye başladığı gözlemlenmektedir. Kısaca tarımda küçük üreticiliğin egemen olduğu yapı Osmanlı'dan günümüze süregeldiği ve

küçük işletmelerin ağırlığını sürdürmesinin tarımdaki verimliliğin de görelî olarak düşük kalmasına neden olduğu söylenebilir. H. Mendras en küçük teknik değişikliğin sosyal önemini tamamen olmasa da belli belirsiz bilincinde olan köylülerin her yenilik karşısında tereddüte düştüklerini XVIII. yüzyıldaki tarım devriminin, ulusal üretimin ve kendi üretiminin artmasına duyarlı olmayan küçük köylülüğün gelenekselliğine karşı, büyük çiftçiler tarafından yapıldığını belirtmektedir.⁵² Bu anlamda Türkiye'de toplumun önemli bir bölümünü oluşturan küçük üreticilerin, özellikle çok partili rejime geçiş ile birlikte siyasal iktidarlar tarafından sosyal problemlere neden olmaktan kaçınmak amacıyla (ya da iktidarlarını sürdürmek için varolan yapıyı korumaları nedeniyle), varlıklarını günümüze dek sürmesinin, tarımsal üretimdeki kısırlığın da sürmesi anlamına geldiği söylenebilir.

Geçim ekonomilerinde köylülerin esas olarak ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri, küçük bir artığı, satmak için değil beklenmedik durumlara hazırlıklı olmak için bir kenarda tuttukları, ne iktisadi verimlilikle, ne kâr oranı ile ne ihracat veya uzmanlaşma ile ilgilendikleri; zamanlarının hesabını yapmadıkları ve komşuları ile rekabet etmedikleri belirtilmektedir.⁵³ Diğer yandan kendi tüketimi için değil pazar için ürettiği andan itibaren herşeyin değiştiği, artık hesap yapılmasının öğrenilmesi gerektiği; toprağın verimliliğinin, farklı ekimler için gereken zamanın, aletlerin maliyetinin, tohumlar, yakıt vs. ve bir saatlik çalışma ile elde edilebilecek verimin yani gelirin hesaplanması zorunlu olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴ Geleneksel çiftçinin yaşantısında zaman, mekân ve çalışma ilişkisi-

lerinde ekonomik rasyonalitenin sanayide uygulandığı gibi tarımda da uygulanamayacağını göstermektedir. Ne iş bölümü ne tüketim ve üretim arasındaki ayırım, ne ekonomik yaşam ile aile yaşamı arasındaki ayırım geleneksel tarımda yoktur. Aile ve işletme birleşmiştir; ailenin reisi aynı zamanda işletmenin yöneticisidir. Faaliyetlerin çoğunda çiftçinin profesyonel yaşantısı ile aile yaşantısı ayrılmaz bir bütündür. Her aile üyesi aynı

zamanda iş arkadaşıdır. Çocukların konumu özellikle ilgi çekicidir. Baba hem öğretmen (maître d'apprentissage) hem de baba olarak işi çocuğuna gösterir. Çocuk hiçbir zaman azarlama ile tavsiyeyi birbirinden ayıramaz ya da bir davranışın günlük yaşam alanına mı yoksa profesyonel yaşam alanına mı ait olduğunu bilemez. Babanın otoritesi aile içindeki konumunda olduğu gibi, profesyonel uzmanlığından da kaynaklanır.⁵⁵ Kırsal kesimde geleneklerin, değerlerin, inançların nesilden nesile aktarılmasının, bireyin bu değerlerle toplumsallaştırılmasının sözlü gelenek ya da yüzyüze iletişim ile olduğunu, kitle iletişim araçlarının duyurma ya da haber verme aşamasında etkili olabilemesine karşı, herhangi bir yeniliğin değerlendirme ve deneme aşamalarında yüzyüze iletişimin etkili olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Bir başka ifade ile küçük üreticiliğin büyük ağırlığı olan bir yapılanmada tarımdaki herhangi bir yeniliğin uygulanmasını benimsetmek konusunda kitle iletişim araçlarının etkinliğine dayanmak çok yanıltıcı olabileceği ve ekonomisini dış rekabete açan Türkiye'de bu yapılanma sonucu hem ekonomik hem toplumsal ciddi sorunlarla yüzyüze geleceği söylenebilir.

Türkiye'de Fordist yapılanmada tıkanan sanayileşme

Osmanlı İmparatorluğu'nda imalat sektörünün ağırlığının önemsiz olduğu, XX. yüzyılın başında 10'dan fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 100 civarında bulunduğu, büyük bir kısmının Selanik, İzmir ve İstanbul'da toplandığı; bunların yüzde 90'ından fazlasının sahibinin yabancı veya gayrimüslim olduğu⁵⁷ ve burjuva sınıfının karakterini tüccarların belirlediği ifa-

de edilmektedir.⁵⁸ Meşrutiyet'in liberal dönem olarak nitelendirilen ilk beş yılında kurulan 113 anonim şirkette yabancı - gayrimüslim unsur ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur. "Milli İktisat" dönemi diye adlandırılan 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen 123 anonim şirketin büyük çoğunluğu Müslüman - Türk eşrafı tarafından gerçekleştirilmişti.⁵⁹ Bir başka ifade ile ulusal burjuvazi yaratma çabalarının I. Dünya Savaşı döneminde giderek şekil almaya başladığı söylenebilir. 1913 ve 1915'de yapılan endüstri sayımları, bir bakıma Jön Türk yönetiminin çabalarının bir parçası olarak görülebilir. Kimi eksik olan bu sanayi sayımları sonuçlarına göre 1915 yılı itibarıyla imparatorluk sınırları içinde 10'dan fazla işçi çalıştıran 264 fabrika bulunmaktadır. Bunların yarısından fazlası İstanbul ve civarındadır. Geri kalanların yarısını barındıran İzmir'i, diğer bir endüstri merkezi olan Bursa takip etmektedir. 214 fabrika tek kişi mülkiyetinde, 28 fabrika ise çok sermayelidir. Söz konusu 264 fabrikanın 22'si devlet mülkiyetindedir. Özel mülkiyete ait fabrikaların sadece 42'si, ya

da yüzde 19.6'sı Müslümanlara aittir. Geri kalan 172 fabrika, ya da yüzde 80.4'ü gayrimüslim azınlıkların mülkiyeti altındadır.⁶⁰ Cumhuriyet döneminden önce kurulmuş işletmelerin çok büyük kısmı tarım alanındadır. İmalat sektöründe de Cumhuriyet döneminden önce kurulmuş firmaların hemen hepsi gıda sektöründedir. 1900 yılından önce kurulan işletmelerin yüzde 80'i tarım, yüzde 19.7'si gıda ve yüzde 0.83'ü tekstil alanındadır. 1901-1911 yılları arasında kurulan firmaların yüzde 92.3'ü tarım, yüzde 7.69'u gıda sektöründedir.⁶¹ Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ayrıcalıklı şirketlerin çoğu varlıklarını 1920'lerde korurken, Cumhuriyet hükümeti ticaret, ormancılık, madencilik, yapım ve taşımacılık alanlarında yeni yabancı sermayeli şirketlere ayrıcalıklı statüler tanıdı. 1924'de İstanbul Seydiköy Gaz ve Elektrik Şirketi (Belçika sermayeli), 1925'de İzmir Telefon Şirketi (İsveç), 1927'de Güney Anadolu Manganez Madencilik Şirketi (Alman), Kireçlik Krom Madencilik Şirketi (Fransız), 1928'de Ankara Elektrik ve Gaz Şirketi (İngiliz), 1929 yılında ise Ford Şirketi (Amerikan) ve Kömür Madencilik Şirketi (Fransız) Ankara hükümetinden ayrıcalıklı statüler elde ettiler. Bazı yabancı şirketler de ayrıcalıksız yapım şubeleri açtı. Biri Belçika, biri de Fransız sermayeli iki çimento fabrikası kuruldu. Bir İngiliz

firması 1925 yılında Adana'da büyük bir çırçır fabrikası açtı. İstanbul'da Nestlé'nin çikolata, HMV ve Columbia'nın plak, bazı yabancı kimya şirketlerinin ilaç fabrikaları, bir Japon grubunun Bursa'da ipekli dokuma fabrikası yabancı yeni yatırımların dikkat çekici olanları idi.⁶² Türkiye'de çalışan yabancı firmaların sayısı 1927'de 113'den 1933'te (1929'da dünya ekonomik krizi sonucu) 71'e indi. En büyük daralma yabancı bankalar ve sigorta şirketlerinin etkinliğinde görüldü. Diğer yandan 1934-1938 arasında Türkiye'de 32 yeni yabancı şirket kuruldu.⁶³

Çalıştırdıkları işçi sayısı bakımından, imalat sektöründeki işyerleri genel olarak küçük ölçekliydi. 1927'de 65.245 işyerinden 23.316'sında yalnızca bir kişi çalışıyordu; yani iş sahibi dışında başka çalışanı

Çalıştırdıkları işçi sayısı bakımından, imalat sektöründeki işyerleri genel olarak küçük ölçekliydi. 1927'de 65.245 işyerinden 23.316'sında yalnızca bir kişi çalışıyordu; yani iş sahibi dışında başka çalışanı yoktu.

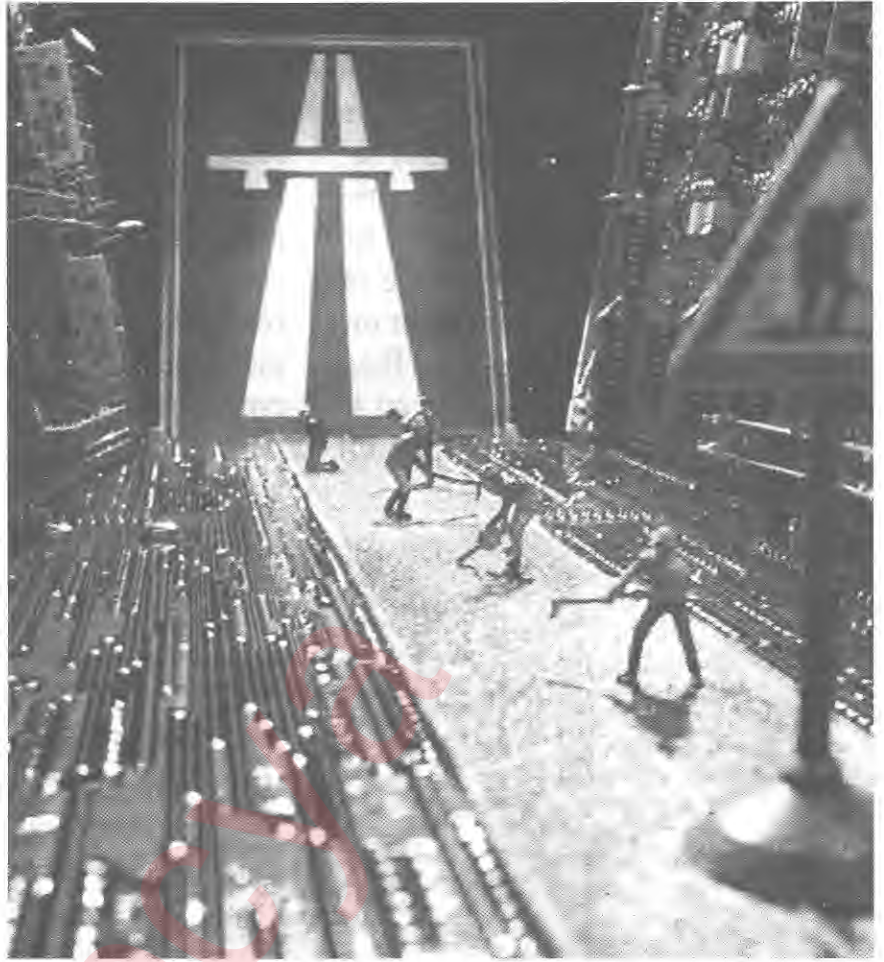
yoktu. 4914 "firma"da ise iş sahibi ve yakın aile bireyleri çalışmaktaydı. Bu iki kategori imalat sektöründeki tüm işyerlerinin yüzde 43'ünü oluşturuyordu. İşyerlerinin yüzde 36'sı ise 2 veya 3 kişi çalıştıranlar kategorisine girmektedir.⁶⁴ Bir başka ifade ile dönemin gelişmiş

ülkeleri Fordist yapılanma ile kitlesel üretim ve tüketim aşamasına geçerek standart mallar üreten seri üretime yönelik fabrikaları devreye sokarlarken Türkiye'de tarım ve gıda sektörüne yönelik, zanaat temelli kalıpların kullanıldığı söylenebilecek, çoğunlukla aile bireylerinin çalıştığı mikro işletmelerin ağırlığını sürdürdüğü ve geleneksel tarımsal üretimde görülen, aile ve işletmenin birleştiği, her aile üyesinin aynı zamanda iş arkadaşı olduğu, iş bölümünün çok sınırlı olduğu böyle bir çalışma ortamında ise paternalist ilişkilerin ve yüzyüze iletişimin başat konumunda bulunduğu; Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımlarının ise üretimde Fordist yapılanmanın aktarılmasından çok uzak olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet'in kurucularının, iktisadi bakış açısı yönünden İttihat ve Terakki Partili seleflerinden pek farklı sayılmadıkları, Cumhuriyetçilerin de üzerinde durdukları en önemli noktanın, ulusal kalkınmayı sağlamakta öncü rolü üstlenecek bir burjuvazinin yaratılması olduğu, yabancılara tanınan ekonomik ayrıcalıkların geri alınmasının ve yabancı sermaye kuruluşlarının millileştirilmesinin bu programın önemli bir bölümünü oluşturduğu belirtilerek.⁶⁵ 1923 İzmir İktisat

Kongresi'nde, ulusal ekonominin gelişmesini hızlandırmak için, milli sanayinin gümrük duvarlarıyla korunmasını ve yatırım malları ithalinde gümrük muafiyeti içeren bir dizi karar alındığı ancak daha sonra imzalanan Lozan Antlaşması'nın dış ticaret rejiminin değişmesini engellediği ifade edilmektedir.⁶⁶ Diğer yandan 1930'lu yıllarda dünya ekonomisinin büyük bir buhranın içine sürüklenirken, Türkiye ekonomisinin dışa kapalı ve devlet eliyle bir ulusal sanayileşme denemesine giriştiği⁶⁷ görülmektedir. Bu dönemin aynı zamanda devlet eliyle Fordist yapılanmaya geçiş çabalarının da başlangıcı olarak kabul edilebileceği söylenebilir.

1971'de sanayi sektöründe çalışanların toplam sayısı 1.3 milyon iken, binden fazla işçi çalıştıran sanayi işyerlerinde 173.626 işçi bulunmakta ve bunların yüzde 67'si devlet sektöründe çalışmaktaydı.⁶⁸ Modern sanayinin hızla büyümesine rağmen çok sayıda küçük işyeri varlığını sürdürdü. Kökenleri açısından küçük sanayi içinde iki grup ayırt edilebilir. Varlığını 1960'lardaki iktisadi büyümeye borçlu olan birinci grup sanayi merkezlerinin çevresinde toplanmıştı. Bu gruptaki işyerlerinde yeni müteşebbisler ve yeni şehirleşen işçiler çalışıyordu. İkinci grupta Anadolu'daki küçük şehirlerde mahallî talebi karşılayan geleneksel sanayiler yer alıyordu. Kökenleri 1950'lerin ilk yıllarına çoğu zaman da 1930'lara kadar uzanan bu sanayiler, kolay ithal ikamesi fırsatlarından yararlanan küçük kapitalistler tarafından kurulmuştu. Teknolojisi, pazarı ve ürettiği malların mahiyeti göz önünde tutulursa bu grupta yer alan küçük sanayi kuruluşları, modern sektör büyüdükçe piyasadan silinmeye mahkumdu. Bu iki grup kökenleri farklı olsa bile, toplumsal yapıdaki yerleri itibarıyla önemli benzerlikler gösteriyordu. Her iki grupta da işçiler ağır bir şekilde sömürülüyordu. İşçiler genellikle sigortasızdı ve asgarî ücret mevzuatına uyulmuyordu. Çıraklık kurumu yoluyla çocuk emeği yaygın bir şekilde kullanı-

lıyordu. Çalışma şartları ilkel, çalışma saatleri keyfi idi. İşçilerin işe alınması ve işten atılması sadece işverenin isteğine bağlı idi. Ücretler ise örgütlü sektörelere göre çok düşüktü. 10 veya daha az işçi çalıştıran özel işyerlerinde ücretler, 100 veya daha fazla işçi çalıştıran şirketlerdeki ücretlerin yüzde 40 dolaylarındaydı.⁶⁹ Bu veriler küçük yaştaki işçiler ve sigortasız çırakları kapsamadığından, ücretler arasındaki farkın daha da büyük olduğu söylenebilir. Küçük işyerlerini içeren grupta vahşi rekabet geçerliydi. Genellikle, bu oldukları alt sektöre göre şehir çevresinde belirli bir yerde toplanmış olan bu dükkânlar fiyat kırarak birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Bu rekabet nedeniyle her an iflas edebilecekleri gibi, kâr hadleri de bir hayli düşüktü.⁷⁰ Bu anlamda sendikal geleneğin oluşmadığı yani çalışanın işvereni karşısında tek başına kaldığı bir ortamda (bu aile işletmesi bile olsa), çalışma şartlarının çok ağır olduğu/olacağı söylenebilir.

Günümüzde de tarım sektörü hariç kayıtlı üye olarak KOBİ'lerin sayısının 3,5-4 milyon olarak belirtil-

mekte bu KOBİ'lerin yüzde 84'ünün 1-4 arası çalışanı olduğu, yüzde 94'ünün ise 1-9 arası çalışanı olduğu belirtilmektedir.⁷¹ 1985 yılı açısından imalat sanayinde özel küçük sanayi işyerleri toplam işyerlerinin yüzde 94.6'sını oluşturmalarına karşın toplam çalışanların 35.9'unu içinde barındırmakta ancak katma değerinde sadece yüzde 13'ünü üretmektedir buna karşın özel büyük işletmeler toplam işyerlerinin yüzde 5.2'sini oluşturmalarına karşın, toplam çalışanların yüzde 45.2'sini içinde barındırmakta, katma değerinde ise yüzde 53.9'unu üretmektedirler.⁷² Bir başka ifade ile özel büyük işletmelerin çalışanların yaklaşık yarıya yakını istihdam ettiği ve günümüzde Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki örgütsel yapının önemli ölçüde değişime uğradığı ifade edilebilir. Diğer yandan ücretlilerin üçte ikisinin daha çok kol emeği ile çalışanlardan oluştuğu.⁷³ İstanbul'da imalat sanayi işçileri arasında yapılan bir araştırmada, işçilerin yüzde 2.8'inin hiç eğitim almadığı, yüzde 56'sının ilköğretim mezunu olduğu, yüzde 22.4'ünün ortaokulu bitirdiği⁷⁴ yani eğitim düzeylerinin çok düşük olduğu gözönüne alındığında büyük işletmelerin de, çoğunlukla vasıfsız ya da yarı vasıflı elemanlar kullanan Fordist yapılanma içinde oldukları söylenebilir. Buna paralel olarak sigortalı işçilerin yüzde 37'sinin sendikası olduğu, belediyelerin ve devletin işveren durumunda olduğu işkollarında sendikalaşmanın yüksek olmasına karşın, dağınık ve küçük işletmelerin yaygın olduğu işkollarında sendikalaşma oranının düşük olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ İstanbul'da imalat sanayinde çalışan işçiler arasında araştırmada ise işçilerin dörtte üçünün çalıştıkları işyerinde sendika olmadığını belirttikleri (ihracatımızın çok önemli bir bölümünü oluşturan) dokuma-deri sektöründe çalışanların yüzde 6.3'ünün işyerlerinde bir sendikanın faaliyet gösterdiğinin gözlemlendiği ifade edilmektedir⁷⁶ ki bu verilerin aynı zamanda imalat sanayinde çalışanların önemli bir bölümünün sigortasız olarak çalıştığını gösterdiği belirtilebilir. Bir başka ifade ile küçük işyerlerinin süregelen ağırlığının sendikasızlaşma olgusunun sürmesine neden olduğu, diğer yandan çalışanların eğitim durumlarının düşüklüğünün gerekli sermaye temin edilebilse de Post-Fordist bir yapılanma için uzmanlaşmış/egitimli çalışanlara duyulan ihtiyacın karşılanmasında ciddi sıkıntıların ortaya çıkacağı söylenebilir. Bir başka tespit ise İstanbul'da yapılan araştırmanın imalat sanayindeki işçilerin yarısından fazlasının geldikleri kırsal alanda topraklarının bulunduğu⁷⁷ yani geleneksel kesim ile bağlarının yoğun olduğu dolayısıyla da çalışma ortamlarına paternalist ilişkilerin aktarılmasının söz konusu olduğudur.

Diğer yandan imalat sanayinde kamu işyerleri toplam işyerlerinin yüzde 0.2'sini oluşturmalarına karşın, toplam çalışanların yüzde 18.9'unu içinde barındırmakta ve katma değerinde yüzde 33.1'ini üretmektedirler. KİT'ler farklı tarihsel koşullara göre gruplandırılmaktadır: ABD'de 1929 sonrası oluşturulan Tennessee Valley Authority örneğinde görüldüğü gibi kriz döneminde veya krizi izleyen yıllarda birçok ülkede devletleştirme sonucu KİT'lerin oluşturulduğu ya da II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Fransa'da oluşturulan KİT'ler örnek verilerek, savaş sonrası tahrip olmuş ulusal üretim potansiyelinin yeniden kurulabilmesi için KİT'lerin devreye sokulduğu belirtilmektedir.⁷⁸ Fransa'da II. Dünya Savaşı sonrası farklı bir nedenden dolayı, Nazi-lerle işbirliği yaptıklarından, Renault ve Berliet işletmeleri devletleştirilmiştir. Diğer yandan İtalya ve İspanya'da kamu işletmelerinin faşist yönetimlerin mirası olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹ Az gelişmiş

ülkelerde kamu işletmelerinin gerek üretimde gerekse finans sektöründe yerlerinin çok önemli olduğu, birçok Latin Amerika ülkesinde ve Türkiye'de 1930'lardan itibaren, sömürge düzeninden siyasal bağımsızlığa geçen Afrika ülkelerinde ise 1960'lardan bu yana devletin ekonomideki ağırlıkları arttığı söylenmektedir.⁸⁰ Kamu sektörünün birinci işlevinin özel sektöre ait temel girdilerin maliyetini yüklenerek ve bunun devletin işleyiş süreci içinde topluma yayararak - yani sosyalleştirerek - özel sektörde oluşan kâr marjlarını yükseltmek olduğu, ikinci işlevinin ise bu süreçlerde bozulan sosyal dengeyi kurarak sosyal denetimi sağlamak ve sistemi meşrulaştırmak olduğu ifade edilmektedir.⁸¹ Diğer yandan vasıfsız ya da yarı vasıflı emeği sanayiye entegre etmeye yönelik Fordist stratejilere devlet eliyle geçiş olarak değerlendirilebilecek bu yapılanmada iletişimin yatay değil dikey, yani örgüt içi hiyerarşinin belirgin olduğu ancak üretim sürecinde paternalist ilişkilerin de böylece değişmeye başladığı ifade edilebilir.

Çağlar Keyder, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT'ler) düşük maliyetli girdiler sağlamakla birlikte⁸²

***Birçok Latin Amerika
ülkesinde ve Türkiye'de
1930'lardan itibaren,
sömürge düzeninden
siyasal bağımsızlığa geçen
Afrika ülkelerinde ise
1960'lardan bu yana
devletin ekonomideki
ağırlıkları arttığı
söylenmektedir.***

devletin birikim ve üretim araçları üzerindeki kontrolünün güçlenmesine yol açabilecekleri için burjuvazi karşısında potansiyel bir tehlike olarak görüldüğünü, 1940'ların sonunda Demokrat Parti liderlerinin devletçilik aleyhtarı bir kampanya yürütürlerken en çok tartışılan konulardan birinin devlet teşebbüslerinin özel sektör devri olduğunu ancak DP iktidarı döneminde de KİT'ler vaatlerin aksine satılmadığını, 1950'lerin ilk yıllarında KİT'lerin toplam imalat içindeki payları yüzde 25 civarında oynadığını, devlet teşebbüslerinin sanayi katma değeri içindeki payı 1954'de düştüğünü ve daha sonra beşte bir ile altıda bir civarında istikrar kazandığını,⁸³ KİT'lerin, bölgesel kalkınma yoluyla istihdam yaratmaktan, ülkenin kendi kendine yeterliğine kadar uzanan birçok amaca hizmet ettiğini, özel sektörün kâr oranını korumak açısından KİT'lerin büyük miktarlarda ilk sermaye yatırımı gerektiren ara malları üretiminin sağlanması ve düşük fiyatlı girdilerin üretimi⁸⁴ olmak üzere iki bakımdan önemli olduklarını ifade etmektedir. Ancak 1980'li yıllarda önemli bir sanayi yatırımı yapılmamasına karşın, dışa açık ve ihracata dayalı uygulanan politikalar sonucu büyüyen sanayi katma değeri içinde özel kesimin payı artarken KİT'lerin payının hızla gerilediği (KİT'lerin sanayi katma değerindeki payları 1979'da yüzde 27.8'den 1988'de yüzde 9.3'e indiği), GSMH içindeki girdi payları azalırken mali yapılarının büyük ölçüde bozulduğu ifade edilmektedir.⁸⁵ Buna karşın KİT bünyesinde çalışanların sayısının 1979'da 550.320 kişi iken, 1988'de 816 bin kişiye yükseldiği ve toplam istihdam içindeki paylarının 1979'da yüzde 3.61 iken 1986'da yüzde 4.9'a çıktığı ve bunu izleyen yıllarda bu oranın değişmediği belirtilmektedir.⁸⁶ Buna bağlı olarak KİT'lerin verimlilik esasları dikkate alınmadan (büyük ölçüde siyasi rant sağlamaya yönelik fakat aynı zamanda da işsizliğe çözüm getireceği düşünülen bir sosyal politika uygulaması olarak hoşgörülen) istihdam kapısı olarak değerlendirildiği söylenebilir.

1980 sonrası ithalatın serbestleştirilmesi (miktar kısıtlamalarının kaldırılması, gümrük tarifelerinin düşürülmesi) ve ihracatın teşvik edilmesi (ihracatta vergi iadesi, ihracat kredisi, ihracatçıya yönelik gelir vergisi indirimi vd.) gibi ekonomik politikalar uygulanmış⁸⁷ ve ihracat 1979 yılında 2 milyar 261 milyon dolardan 1991'de 13 milyar 598 milyon dolara çıkmış, ihracatın

sektörel dağılımında ise sanayinin payı 1979'da yüzde 34.7 iken 1991'de yüzde 77.8'e yükselmiştir.⁸⁸ Ancak ihracat teşviklerinin sürdüğü dönemde bu teşviklerden yararlanmak amacı ile ihracatta birim fiyatlarının yüksek gösterilmesi, miktarların olduğundan fazla beyan edilmesi gibi nedenlerle ihracatta yüzde 20-30 dolaylarında bir yapay şişme olduğu ileri sürülmektedir.⁸⁹ Gümrük Birliği'ne girdikten sonra 1996 yılı ihracat yaklaşık 24 milyar dolar olmasına karşın ithalat da 44 milyar dolara yükselmiş ve dış ticaret açığı bir önceki yıla göre yaklaşık 14 milyar dolardan 20 milyar dolara çıkmıştır.⁹⁰ Bu anlamda da dışa açılma sürecinde Türkiye'nin hızla sanayileştiği ancak dış ticaret dengelerinin de büyük ölçüde bozulduğu, bu durumun önemli bir nedeninin de sanayi malları üretiminin önemli ölçüde dışa bağımlı olmasından ve Türkiye'nin teknoloji geliştirememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Diğer yandan birçok Batı ülkesinde

**Globalleşmenin sonuçlarından birinin
Pre-Fordist ve Fordist stratejilerin
çevre ülkelerine kaydırılırken
merkezde Post-Fordist stratejilerin
uygulandığı belirtilmektedir.**

sanayi mikroelektronik, bilgisayar, telekomünikasyon, uzay teknolojisi gibi yüksek teknoloji alanlarında hızlı bir yenilenmeye girerken.⁹¹ 1986 yılı verileriyle Türk sanayinin AT ülkelerinin yüzde 75 gerisinde olduğu, AT ülkelerinde yıllık ortalama 13-14 bin dolar olan çalışan başına verimlilik miktarının Türkiye'de 4 bin dolar düzeyinde olduğu belirtilmektedir.⁹² Toplam ihracatın üçte birinden daha fazla bir yer işgal eden doküman ve giyim sanayinde makine stokunun ve uygulanan teknolojinin eskimekte olduğundan Türkiye'nin ihracat pazarlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu, 1960'larda ve 70'lerde bu emek-yoğun sektörü geliştirmekte olan ülkelere bırakılacağı ve gelişmiş ülkelerin sermaye-yoğun alanlara yönelecekleri varsayılmasına karşın bu sürecin böyle gelişmediği, yeni tezgâh tasarımları ve elektronığın tekstil makinelerine girişi ile dokümanın tekrar sermaye-yoğun bir sektör haline geldiği ifade edilmektedir.⁹³ Benzer biçimde toplam ihracat içinde 1991'de yaklaşık yüzde 14'lük bir payı olan demir-çelik sanayinde⁹⁴ 1990'da 9.5 milyon ton ile dünya çelik üretiminde 19. sıraya yerleşen Türkiye'nin kaliteli çelik üretiminin düşük düzeyde olduğu ve çok eski teknoloji kullanan tesislerin yenilenme zorunluluğu olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Bir başka ifade ile kendi teknolojisini geliştiremeyen (araştırma geliştirme faaliyetlerine yatırım yapamayan) Türkiye'de, sanayi malları ihracatında başı çeken sektörlerin bile gerçekte teknolojisini sürekli yenileyen gelişmiş ülkelerle rekabet edemeyeceği söylenebilir.

Globalleşmenin sonuçlarından birinin Pre-Fordist ve Fordist stratejilerin çevre ülkelerine kaydırılırken merkezde Post-Fordist stratejilerin uygulandığı belirtilmektedir.⁹⁶ Bu saptamanın Türkiye için de geçerli olduğu gözlemlenebilmektedir. Diğer yandan Fordist yapılanmada otoritenin bilgi ve yeteneklerden çok konumlardan türediği, bir piramit gibi yapılanmış örgütün dikey otorite ve denetim hatlarına bağlı olduğu ve iletişimin önemli bölümünün yatay olmaktan çok, ast ile üst arasında dikey olduğu ifade edilmektedir.⁹⁷ Taylor tarzı bu tip örgütlenmenin özellikle kırsal kökenli insanların sanayiye entegrasyonunu iş bölümü yoluyla sağlamasından⁹⁸ dolayı, kırsal kesimden kentlere akan fakat kent kültürüne de entegre olamayan kesimlerin üretim sürecine katılmalarını sağlama açısından Türkiye (ve diğer geri kalmış ülkeler) açısından yararlı olabileceği söylenebilir de, ileri teknoloji kullanan (ve teknolojilerini sürekli yenileyen) ve Post-Fordist stratejiler uygulayan gelişmiş ülkelerle rekabetin söz konusu olamayacağı ifade edilebilir.

Sonsöz

Gelişmiş ülkelerde üretimde Post-Fordist stratejiler uyguladıkları ve bu yapılanmalarda Fordist uygulamalardan farklı olarak firma içi iletişimin temel bir işlev üstlendiği belirtilmesine karşın uygulamada insan ilişkilerinin ve kişiler arası iletişimin giderek azaldığı gözlemlenebilmektedir. Buna paralel olarak bir yandan uygulanan ileri teknolojiler sonucu diğer yandan uluslararası ticaretin serbestleşmesi ile teknolojilerini yenileyemeyen küçük işletmelerin giderek yok olması sonucu işsizliğin artması ve vahşi kapitalizm uygulamaları karşısında, işbölümünün artmasıyla giderek izole olan çalışanların kolektif olarak kendi çıkarlarını savunabilecekleri sendikacılığın etkisini yitirmesi olgusunun (ki bunda işsizliğin artmasının yanı sıra rekabete dayanmak için büyük firmaların maliyetleri düşürmek amacı ile faaliyetlerinin bir bölümünü ileri teknoloji kullanan küçük işletmelere devretmelerinin ve genel olarak taşeron kullanımlarının yaygınlaşmasının da etkisinin olduğu söylenebilir) ortaya çıktığı görülmektedir. Buna paralel olarak çalışanların başta sendikal olmak üzere diğer sosyal aidiyetlerinden koparılacak firma aidiyetlerinin güçlendirilmesi uygulamalarının, patronu karşısında, çalışan izole bireyin çıkarlarını ne ölçüde koruyabileceği konusunda ciddi endişeleri beraberinde getirdiği belirtilebilir.

Sanayi toplumuna geçme sürecindeki günümüz Türkiye'sinde tarımda ve imalat sanayinde, teknolojik gelişmelerden uzak küçük işletmelerin belirgin ağırlığını sürdürdüğü ve geleneksel tarımdaki aile ve iş iliş-

kilerinin birbirinden ayrılması olgusunun gerek tarımda gerekse de yaygın bir şekilde varlığını koruduğu söylenebilecek imalat sanayindeki küçük aile işletmelerinde söz konusu olduğu ve bunun sonucunda üretim sürecinde paternalist ilişkilerin geçerliğini büyük ölçüde koruduğu ifade edilebilir.

Diğer yandan hızlı nüfus artışı ve yetersiz yatırımlar nedeniyle yüksek işsizlik oranına sahip Türkiye'nin, ekonomisini dış rekabete açması ile hızla sanayileştiği ancak bir yandan bu rekabete dayanmak için yeni teknolojileri uygulamak zorunda kalacağı (ne ölçüde gerçekleştirebileceği de belirsiz) ve işsizliğin artacağı, diğer yandan yine bu rekabet sonucu geri teknoloji ile iç pazar için üretim yapan küçük işletmelerin yok olma sürecine gireceği ki bunun da işsizliğin artmasına neden olacağı; böyle bir gelişmenin de işsizliğin önceden de yüksek olması nedeniyle zaten güçsüz olan ya da yaygın olmayan sendikacılığın daha da etkisizleşmesi sonucunu doğuracağı ve faal nüfusun, gelişmiş ülkelerde görülen çok daha önemli bölümünün, "kişisel köleler ve hizmetçiler" olarak tanımlanabilecek bir kesimi oluşturacağı (ki gelir dağılımında görülen bozulmanın bu muhtemel gelişmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir) söylenebilir. Diğer yandan çevre ülkelerine ve bu arada Türkiye'ye kaydırıldığı ifade edilebilecek Fordist yapılanmanın, üretim sürecinde paternalist ilişkilerin giderek yok olması sonucunu doğuracağı ancak gelişmiş ülkelerde firma içi yatay iletişime verilen önemin, Türkiye'de vasıfsız ya da yarı vasıflı emeğin yoğunluğu nedeniyle uygulama imkânının zayıf ya da en azından çok sınırlı olduğu (her ne kadar Batı'daki yeni uygulamalar Türkiye'de de büyük bir gayret keşlikle taklit edilme-ye çalışılsa bile) ifade edilebilir.

Kaynakça

- 1 Guy BAJOIT, *Pour une Sociologie relationnelle*, Paris 1992, PUF, s. 251.
- 2 Renaud SAINSAULIEU, *L'Identité au Travail*, Paris 1988, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, s. 57.
- 3 a.g.e. s. 347.
- 4 Pat ARMSTRONG, Chris DAWSON, *People in Organisation*, 4. B., 1989, ELM Publications, s. 4.
- 5 a.g.e., s. 337.
- 6 Catherine BALLE, *Sociologie des Organisations*, Paris 1990, PUF, s. 7.
- 7 a.g.e., s. 10, 11.
- 8 Cem SOMEL, "Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma", *Toplum ve Bilim*, No: 69, Bahar 1996, s. 84.

9 Hacer ANSEL, "Gelecek Çalışanlar İçin Hiç Parlak Olmayacak", *Yeni Yüzyıl*, 11-3-1997.

10 Antonella de VINCENTI, "Mouvement Syndical et Sciences Sociales en Italie", *Revue Internationale de Psychosociologie*, Volume III, No: 4, Printemps 1996, s. 92.

11 a.g.m., s. 92.

12 Marcel BOLLE DE BAL, "Pour une Psychosociologie du Syndricalisme", *Revue Internationale de Psychosociologie*, Volume III, No: 4, Printemps 1996, s. 153; 157.

13 Tamer MÜFTÜOĞLU, *Gümrük Birliği'nde KOBİ'lerin Rekabet Gücü ve Sınai İşbirliği Olanakları Semineri*, İstanbul 1995, İTO, s. 47.

14 Nilgün TAŞ, *Gümrük Birliği'nde KOBİ'lerin Rekabet Gücü ve Sınai İşbirliği Olanakları Semineri*, İstanbul 1995, İTO Yayın No: 1995-19, s. 38.

15 İlhan ULUDAĞ, Vildan SERİN, *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, İstanbul 1991, İTO, s. 30.

16 Taner Berksoy ve diğ., *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, ed. Korkut BORATAV, Ergun TÜRKCAN, 3. B., İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 22.

17 Mehmet ALTAN, *Bu Köye Kapitalizm Gelmedi*, İstanbul 1994, Afa Yayınları, s. 88.

18 Robin MURRAY, "Fordizm ve Post-Fordizm", *Yeni Zamanlar*, der. Stuart HALL, Martin JACQUES, çev. Abdullah YILMAZ, İstanbul 1995, Ayrıntı Y., s. 46.

19 Paul HIRST, "Henry'den Sonra", *Yeni Zamanlar*, der. Stuart HALL, Martin JACQUES, çev. Abdullah YILMAZ, İstanbul 1995, Ayrıntı Y., s. 246.

20 Hillary WAINWRIGHT, *Yeni Bir Sol Üzerine Tartışmalar*, İstanbul 1995, Ayrıntı Yayınları s. 116.

21 a.g.e., s. 118, 119.

22 Renaud SAINSAULIEU, *L'Identité au Travail*, Paris 1988, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, s. 58.

23 a.g.e., s. 42.

24 a.g.e., s. 116, 117.

25 Guy BAJOT, *Pour une Sociologie Relationnelle*, Paris 1992, PUF, s. 210.

26 Marcel BOLLE DE BAL, "Pour une Psychosociologie du Syndricalisme", *Revue Internationale de Psychosociologie*, Volume III, No: 4, Printemps 1996, s. 155.

27 Michel LLORY, Annick LLORY, "Description Gestionnaire et Description Subjective du Travail: des Discordances", *Revue Internationale de Psychosociologie*, Volume II, No: 5, Automne 1996, s. 34.

28 Paul HIRST, "Henry'den Sonra", *Yeni Zamanlar*, s. 247.

29 Jean-Pierre LEHNISCH, *La Communication Dans L'Entreprise*, 3. B., Paris 1991, PUF, s. 82.

30 a.g.e., s. 96.

31 a.g.e., s. 82, 83.

32 André GORZ, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, s. 98.

33 Şebnem OĞUZ, "Globalleşme, Avrupa Bütünleşmesi ve Sendikalar", *Toplum ve Bilim*, No: 69, Bahar 1996, s. 77, 78.

34 Marcel BOLLE DE BAL, "Pour une Psychosociologie du Syndricalisme", *Revue Internationale de Psychosociologie*, s. 158.

35 André GORZ, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, s. 123.

36 a.g.e., s. 269.

37 "Le Monde Chiffres", *Rapport Annuel Mondial sur le Système Économique et les Stratégies 1997* (RAMSES), der. Thierry de MONTBRIAL, Pierre JACOQUET, DUNOD, s. 368.

38 Ulrich BRIEFS, "Le Système Syndical Allemand en Transition", *Revue Internationale de Psychosociologie*, Volume III, No: 4, Printemps 1996, s. 105.

39 André GORZ, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, s. 268.

40 Armand LAFERRERE, "Pour une Augmentation de la Durée du Travail", *Codmmentaire*, Hiver 1996-97, s. 892.

41 Şevket PAMUK, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 2. B., İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 98.

42 Çağlar KEYDER, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, 2. B. İstanbul 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 15, 16.

43 Çağlar KEYDER, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 4. B., İstanbul 1995, İletişim Yayınları, s. 30.

44 a.g.e., s. 31.

45 a.g.e., s. 47.

46 Emre KONGAR, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 7. B., İstanbul 1993; Remzi Kitabevi, s. 451, 453.

47 Mehmet ALTAN, *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, İstanbul 1994, Afa Yayınları, s. 88, 96-98.

48 a.g.e., s. 93.

49 Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar*, DİE Mayıs-Haziran 1996, s. 95.

50 Mustafa SÖNMEZ, *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi*, 2. B., Ankara 1992, Arkadaş Yayınevi, s. 242.

51 a.g.e., s. 241; 243.

52 Henri MENDRAS, *La Fin des Paysans*, Paris 1992, BABEL, s. 53.

53 Barry JONES aktaran André GORZ, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, çev. Işık ERGÜDEN, İstanbul 1995, Ayrıntı Yayınları, s. 138.

54 André GORZ, *İktisadi Aklın Eleştirisi*, s. 136, 137.

55 Henri MENDRAS, *La Fin des Paysans*, s. 115, 117, 118.

56 Aysel AZİZ, *Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim*, Ankara 1982, A.Ü. B.Y.Y.O., s. 37; 42.

57 Çağlar KEYDER, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 67.

58 a.g.e., s. 68.

59 Zafer TOPRAK, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, s. 113.

60 Ayşe BUĞRA, *Devlet ve İşadamları*, İstanbul 1995, İletişim Y., s. 67, 68.

61 Erdoğan SORAL'dan aktaran Ayşe BUĞRA, *Devlet ve İşadamları*, s. 86.

62 Yahya S. TEZEL, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 3. B., İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 195, 196.

63 a.g.e., s. 201, 202.

64 Çağlar KEYDER, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, s. 67.

65 Ayşe BUĞRA, *Devlet ve İşadamları*, s. 143.

66 a.g.e., s. 144.

67 Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul 1988, Gerçek Yayınevi, s. 45.

68 Çağlar KEYDER, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 237.

69 a.g.e., s. 238.

70 a.g.e., s. 239.

71 Tamer MÜFTÜOĞLU, *Gümrük Birliği'nde KO-Bİ'lerin Rekabet Gücü ve Sınai İşbirliği Olanakları Semineri*, s. 47.

72 İlhan ULUDAĞ, Vildan SERİN, *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, s. 30.

73 Mustafa SÖNMEZ, Güventürk GÖRGÜLÜ, *1990'larda Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul 1992, DİSK-AR, s. 8.

74 Güventürk GÖRGÜLÜ, Ayşe Nur ERTEN, *Sanayi İşçisinin Kimliği*, İstanbul 1993, DİSK-AR s. 9.

75 Mustafa SÖNMEZ, Güventürk GÖRGÜLÜ, *1990'larda Türkiye'de İşçi Sınıfı*, s. 41.

76 Güventürk GÖRGÜLÜ, Ayşe Nur ERTEN, *Sanayi İşçisinin Kimliği*, s. 69.

77 a.g.e., s. 49.

78 Korkut BORATAV ve diğ., *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, 3. B., İstanbul 1994, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 179.

79 a.g.e., s. 189.

80 a.g.e., s. 193.

81 İzzettin ÖNDER ve diğ., *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*, İstanbul 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 19.

82 Çağlar KEYDER, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 228.

83 a.g.e., s. 229.

84 a.g.e., s. 230.

85 Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, *Büyüme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, İstanbul 1991, TÜSES, s. 108, 109.

86 Esin AKBULUT, "KİT"lerin 1980 Sonrası Gelişimi ve Özelleştirme Deneyimi", rap. Taner BERKSOY, *Makro-Ekonomik Politikalar ve Kamu Kesimi Dengesi*, İstanbul 1991, TÜSES, s. 118.

87 Bilsay KURUÇ rap., *Büyüme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, İstanbul 1991, TÜSES, s. 73.

88 Haluk CEYHAN, Ömer BOLAT, *Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye'nin Durumu*, İstanbul 1992, İKV: 121, s. 20, 21.

89 Bilsay KURUÇ rap., *Büyüme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, s. 75.

90 İbrahim EKİNCİ, "İhracata Acil Çıkış Aranıyor", *Yeni Yüzyıl*, 6.3.1997

91 Bilsay KURUÇ rap., *Büyüme ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, s. 97.

92 a.g.e., s. 93.

93 Taner BERKSOY ve diğ., *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, s. 122; 124; 126.

94 Haluk CEYHAN, Ömer BOLAT, *Avrupa Topluluğu Karşısında Türkiye'nin Durumu*, s. 46.

95 Taner BERKSOY ve diğ., *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, s. 133; 137.

96 Şebnem OĞUZ, "Globalleşme, Avrupa Bütünleşmesi ve Sendikalar", *Toplum ve Bilim*, No: 69, Bahar 1996, s. 70.

97 Geoff MULGAN, *Antipolitik Çağda Politika*, çev. Abdullah YILMAZ, 1995, Ayrıntı Yayınları, s. 130.

98 Jean-Pierre LEHNISCH, *La Communication dans L'Entreprise*, s. 96.

Alexis de Tocqueville'nin "Eski Rejim ve Devrim"i (*) Üzerine

Haluk YURTSEVER

Yayıncıların bazen haklı bazı haksız, kitabın aşırı pahalı bir "meta" haline gelmesinden yakınan okuyucuların çoğu kez haklı şikayetlerine rağmen Türkiye yayın ve özellikle de kitap yayını alanında verimli dönemlerinden birini yaşıyor. Gerçi, kitap bolluğunun hacimce önemli bir bölümünü "best-seller" olan ya da "fast-food" kültürüne uygun biçimde ayaküstü tüketilen "piyasa" kitapları oluşturuyor; ama bir yandan da ilk yayın tarihleri oldukça eski değerli kitaplar Türkçe'ye kazandırılıyor; düşün yaşamımızı ilerleten ve zenginleştiren yeni telif kitaplar yayınlanıyor...

Alexis de Tocqueville'nin "Amerika'da Demokrasi" ile "Eski Rejim ve Devrim" kitaplarının bir yıl arayla arka arkaya yayınlanması bu ikinci kategoriye giriyor.

Öte yandan, çeviri bozuklukları ve özensizlikler, insanın kitapların yayınlanmasından duyduğu hoşnutluğu yok edecek denli büyük bir sorun oluşturmaya devam ediyor. Eldeki metinlerin Türkçe açısından taşıdığı problem ve yanlışlıklar ne yazık ki Türkçe'ye gerçekten kazandırılıp kazandırılmadıkları sorusunu sorduracak kadar ciddi boyutlar taşıyor.

Bu yazıda, çeviri ve Türkçe anlatım sorunlarına girmeden, Tocqueville'nin geçtiğimiz yıl Kesit Yayınları'ndan yayınlanan kitap Eski Rejim ve Devrim'i tanıtmak, kitap ve kitabın bazı yorumları üzerine eleştirel notlar düşmek istiyorum.

Tocqueville'in yaşamı ve kişiliği üzerine kısa bilgilerle başlayalım.

Alexis Charles Henri, 1805'de aristokrat bir Norman ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelir. Ailesi

1789 devriminden zarar görenler arasındadır. Dedesi Rosambo markizi giyotine gönderilmiş, babası ve annesi 1793'de tutuklanmışlardır. Babası, 1827'de Kral X. Charles tarafından asilzade ünvanı verilerek saraya çağrılan sadık bir kralcıdır. Alexis Tocqueville 1826'da hukuk fakültesini bitirir ve yargıç olur. Siyasetle ilgilenmeye başlar. Cumhuriyete ve sosyalizme karşıdır. Muhafazakar ve liberal monarşistler arasındaki saflaşmada liberallere yakın durur. Fransız İhtilal'inden, onun getirdiği "demokrasi" den hoşnut değildir; ama aile kökenine ve X. Charles zamanında şahsen de kariyer sahibi olmasına rağmen monarşinin geleceği olmadığını görmektedir. Ayaklanan Paris'in X. Charles'ı düşürmesi karşısında, Anılar'ında, "X. Charles için sonuna kadar bir tür kalıtsal sevecenlik besledim, ama bu kral benim için çok daha değerli olan hakları çiğnediği için düşüyordu." diyecek kadar serinkanlıdır. Genel olarak da çözümlemelerindeki akıl serinliği Tocqueville'nin çalışmalarını güçlü kılan en önemli özelliklerinden biridir. Demokrasi için model arayışı onu İngiliz ve Amerikan sistemlerini incelemeye iter. 1831'de, bir arkadaşıyla birlikte üstlerine Amerika'daki ceza ve infaz sistemini incelemek üzere bir proje sunarlar. Bu projenin kabul edilmesi üzerine iki yıla yakın Amerika'da inceleme ve araştırma yaparlar. 1835'de Amerika'da Demokrasi yayınlanır ve çok büyük ilgi görür. Ödüllendirilir. Kitabın son bölümü 1840'da yayınlanır.

Tocqueville 1839'da milletvekili seçilir. Hiçbir partiye katılmak istemez: "Ne devrimci partiden, ne de muhafazakar partiden yanayım; ve sonuçta da, ikincisine birincisinden daha yakınım" diye yazar. 1848 Şubat devriminin canlı tanığı olur. Bu devrimden önce, işçi sınıfının Fransız toplumsal yaşamını sosyalist ve ihtilalcı bir kanala sokacağını görür ve yazar. 1848 Şubat Devrimi'nin karşısında ve düzenin korunmasından yana tavır alır. 1849'da yeniden millet-

(*) Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, Türkçesi: Turhan Ilgaz, İstanbul, Kesit Y. 1995.

vekili seçilir ve Barrot hükümetinde Dışişleri bakanlığına getirilir. Kısa süre sonra görevden alınır. 2 Aralık 1851'de III. Napolyon darbeyle iktidara el koyar. Tocqueville darbeyi kınayan milletvekilleri arasında yer alır ve iki gün tutuklu kalır. Siyasal yaşamı bu olayla biter. 1850'de vereme yakalanmış, sağlığı da ciddi biçimde bozulmuştur. Yaşamının geri kalan 9 yılını Eski Rejim ve Devrim için çalışarak geçirir. Kitabı birkaç cilt olarak tasarlamıştır; ancak birinci cildini tamamlayabilir. İkinci ciltle ilgili çalışmaları yarım kalır. Kitap 1856'da yayınlanır. Tocqueville 16 Nisan 1859'da veremden ölür.

Eski Rejim ve Devrim'in son paragrafı şöyledir:

"İşte, sonunda bu unutulmaz ihtilalin eşğine kadar gelmiş bulunuyorum; hiçbir şekilde içeri girmeyeceğim; belki yakında yapabilirim bunu. O zaman artık onu nedenleri içinde ele almayacağım, kendi kendisinde inceleyecek ve en sonunda ondan çıkmış olan toplumu yargılamakla cüretini göstereceğim." (s. 263)

Gerçekten de kitap, Fransız Devrim'inin kendisinden çok, eski rejim içinde onu hazırlayan nedenlerle ilgilidir. Tocqueville'nin çalışmanın devamını yazmadan ölmesi gerçek bir kayıptır.

Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi ve sonuçlarıyla ilgili çalışma ve çözümlemelerini geliştirip tamamlayamamasına rağmen Tocqueville'in yazdığı eldeki giriş cildini bu denli önemli yapan nedir?

En başta, Tocqueville Fransız Devrimi ile ilgili olarak başkalarının sormadığı cesur ve doğru sorular soruyor ve soruları doğruya sadık kalarak yanıtlıyor. Kitabının her bölümü, bir önemli sorunun formülasyonudur aslında. Somut ve zengin yaşanmışlık içinden en can alıcı, herkesin göremediği öze inen soruları sorabilmek çalışmanın üstün yanlarından birini oluşturuyor.

İkincisi, Eski Rejim ve Devrim, çok kapsamlı, emek-yoğun bir çalışmadır. Tocqueville, Fransız krallık arşivlerini didik didik etmekle kalmıyor, Alman ve İngiliz kaynaklara da ulaşıyor. Verileri, birinci elden, hiçbir önemli ayrıntıyı ihmal etmeden topluyor. Eski Rejim ve Devrim, toplumsal olaylardaki bazı büyük sırların ayrıntılarda saklı olduğu gerçeğini doğruya parlak bir örnektir. Tocqueville ayrıntılara hâkimdir; ama onların içinde kaybolmuyor. Ayrıntıla-

rın içinden daha ve en önemli olanları çekip çıkarabiliyor. Sonunda her soruya, genelleiyici, açık yanıtlar veriyor.

Üçüncüsü, Tocqueville, bir sanat adamı, bir romancı gibi sezgi ve gözlem gücünü çalışmasına katmıştır. Toplum psikolojisine, yığınların ruh haline ilişkin değerlendirme ve gözlemleri keskin ve açıklayıcıdır.

Sonuncusu ve bence en önemlisi, Tocqueville tam bir sınıf analistidir. Kitabında böyle analizlerden birini yaptığı bir yerde, bazı tekil örnekler göstererek yazdıklarına itiraz edeceğini hissettiği okuyucuyu

"...ben sınıflardan söz ediyorum, tarihi işgal edecek olan yalnızca onlardır." diye yanıtlarken (s. 168) Marxvari bir yaklaşım gösteriyor. Tocqueville Fransız Devrimi'ni önceleyen koşulları sınıf merceğinden bakarak

çözümlüyor.

Tocqueville, önsözde kitabının amacını şöyle anlatıyor:

"Okurlara sunduğum yapıtın asıl amacı, hemen hemen bütün Avrupa kıtası üstünde aynı zamanda hazırlanan bu büyük devrimin, neden başka yerde değil de bizde patlak verdiğini, neden yok edeceği toplumdaki sanki kendiliğindenmişçesine çıkmış olduğunu, ve nihayet eski monarşinin nasıl bu kadar tam ve bu kadar ani bir şekilde düşebildiğini anlatmaktır." (s.30)

Alexis Tocqueville başkalarından farklı olarak, Fransız Devrim'inin feodalizmi çözen değil, çözülen feodalizmin yolculuğu bir devrim olduğu görüşündedir. Feodalizmin Eski Rejim döneminde çözüldüğünün birçok göstergesi vardır: Serflik büyük ölçüde ortadan kalkmış; köylü yalnız serflikten kurtulmuş olmakla kalmamış aynı zamanda toprak sahibi haline gelmiştir. Feodalizme özgü küçük devletin yerini büyük ve merkezi bir devlet örgütlenmesi ve kurumlaşması almaktadır. Krallığın eski-feodal idari sistemi, bir kurallar ve otoriteler çoğulculuğu ve çeşitliliği biçimindeyken, sonraları hızlı ve hatta aşırı biçimde merkezileşip tekleşmiştir. "Ülke, bütünüyle tek bir organ tarafından idare edildiği gibi, iç işlerinin çekip çevrilmesi de hemen hemen bir tek görevliye, genel denetçiye (intendant general) emanet edilmiştir." (s. 77) Yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir idari yapı oluşmuştur. Eski feodal erklerin ilgilenmediği askerlik

kurumuyla ilgiyi her türlü işlem merkezi hükümet görevlilerine bırakılmıştır. Yargı işlevi de doğal mahkemelere konulan sayısız istisnalar yoluyla fiilen yerel ve bağımsız karakterini yitirip merkezi idarenin denetimine girmiş, merkezileşme, herşeyi Paris'ten bizzat düzenleme arzusunun güçlendirmiştir. Daha eski rejim döneminde devlet öyle büyümüştür ki, "devletin müdahalesi olmaksızın önemli bir işin başarıyla üstesinden gelinebileceğini hiç kimse düşünmemektedir" (s. 111)

Öte yandan, feodal kurum ve haklar, bunların ifadesi olan feodal hukuk kuralları duruyordu. Senyörler panayı ve pazardan vergi kesiyor, avlanma hakkını ellerinde tutuyor, köylüyü kendi değirmeninde buğday öğütmeye, üzümlerini kendi ezimhanelerinde sıkmaya mecbur ediyor, satış ve bağıştan vergi tahsil ediyorlardı. vb.

Tocqueville'nin deyişiyle "Ortaçağ... kurumlarının boyunduruğu, gerçekte en hafif olduğu yerlerde en dayanılmaz görünmüştür." (s. 63) Feodal yasalar, en çok Fransa'da nefret uyandırmıştır. Çünkü, "Fransız köylüsü toprak sahibi haline gelmiş ve öte yandan da, senyörünün denetiminden tümüyle kurtulmuştur...

Eğer köylü toprağı sahiplenmemiş olsaydı, feodal sistemin toprak mülkiyeti üstüne bindirdiği yükümlülüklerden çoğuna karşı bir bakıma ilgisiz kalmış olacaktı. Çiftçi olmayan bir kimseyi ondalık neden ilgiledirsin ki?" (s. 72)

Soyluluk siyasal erke ve onun getirdiği yükümlülüklerle, işlevlere sahip olduğu zaman hak ve ayrıcalıkları daha büyük de olsa göze çarpmıyordu; ne zaman ki feodalite siyasal bir kurum ve iktidar olmaktan çıktı, feodal haklar da o ölçüde tepki ve nefret uyandırmaya başladı.

Tocqueville'ye göre devrim bu feodal kurumları, onların oluşturduğu toplum düzenini yıkmıştı.

Tocqueville, kitabında eski rejim ile devrim arasındaki sürekliliğin altını çiziyor. Ancak, aynı Tocqueville, bu büyük tarihsel olayı devrim yapan "kopuş" un da farkındadır. Eski Rejim ve Devrim'e sunuş yazan Mehmet Ali Kılıçbay ise, bu kopuşu kabul etmeyip, çok keskin ve kategorik bir süreklilik vurgusu yapıyor.

Kılıçbay'ın En Gerçekçi Senaryo başlıklı sunuş yazısından aktarıyorum:

"Tocqueville'e göre devrim, her şeyden önce bir kopuş değil bir sürekliliği temsil etmektedir; çünkü devrimin yerleştiği düzeni Fransız toplumu devrim öncesinde zaten oluşturmuştur, aksi taktirde öylesine bir oluşumu kabul etmesi ve özümlemesi olanaksız olurdu... Daha açık olmak ve Tocqueville'i yorumlamak üzere, feodal üretim ilişkileri çoktan ortadan silindiği, soylu toprak sahiplerinin çoğu kapitalist üretim ilişkilerinin içine girdiği halde, feodal hukuk hala sürmektedir. Kralın iktidarını sınırlayan birçok yapı ve kurum olduğu halde, kralın iktidarının muallaklığına ilişkin hükümler, işlerlikleri olmadığı halde korunmaktadır. Demek ki, devrim yeni bir Fransa yaratmamış, o zamana kadar zaten ortaya çıkmış olan kurumları düzenlemiş ve bunlara uygun bir hukuk düzeni getirmiştir. Zaten feodalite kurumsal ve toplumsal düzlemde varolsaydı, devrimin kadroları da ortaya çıkmazlardı." (s. 13-14).

Kılıçbay, bir başka yazısında "burjuva devrimi" kavramını tartışıyor (M. Ali Kılıçbay, Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti, Ankara, Haziran 1992, Gece Yayınları, S. 119-121) aslolanın "zihinlerdeki devrim" olduğunu, onu izleyen siyasal ve ekonomik devrimlerin onun yanında önemsiz olduğunu söylüyor (agy. s. 109)

"Burjuva devrim" i kategorisinin sorgulanmasına, tartışılmasına hiçbir itirazım yok, hatta böyle bir tartışmanın yerinde ve üretken olacağını, marksistlerin "ideolojik devrim" demeyi tercih ettiği "zihinlerdeki devrim" in de devrim teorisinin kilit kavramlarından biri olduğunu düşünüyorum. Bu tartışmayı, Tocqueville'in kitabı çerçevesinde önemli bulduğum birkaç noktanın altını çizmenin ötesinde burada geliştirme olanağım yok.

Tocqueville'nin yazdıklarından Fransız Devrimi'nin eski düzenden kopuş, dolayısıyla devrim olmadığı sonucunu çıkaran yorum bana doğru gelmiyor.

Tocqueville, devrimin birbirinden farklı iki evresi olduğunu, "Fransızların geçmişteki her şeyi yıkmak ister gördükleri birinci evre"yi; "geçmişte bırakmış

oldukları şeyin bir bölümünü gidip geçmişten getirdikleri ikinci evre"nin izlediğini yazıyor. (s. 30)

Tocqueville, Devrim'in yalnızca hükümeti ve hukuk kurallarını değiştirmekten ibaret olmadığını şöyle anlatıyor:

"Fransız ihtilalinin hedefi yalnızca eski bir hükümet biçimini değiştirmek değil ama eski toplum düzenini de yıkmak olduğundan, ihtilal aynı anda bütün yerleşik erklere saldırmak, bilinen bütün nüfuzları ortadan kaldırmak, gelenekleri silmek, örf ve adetleri

yenilemek ve bir bakıma o güne kadar saygının ve itaatin temelleri olan bütün fikirleri zihinlerden kazımak zorunda kalmıştır" (s. 47)

Devrim'in neyin nereden nasıl bir kopuşu olduğunu ise şu satırlardan okuyoruz:

"... Antik kurumların Avrupa'daki hemen hemen bütün dinsel ve siyasal yasalara hâlâ karışmış bir halde ve

sanki onlara dolaşmış gibi olmalarından bağımsız bir şekilde, bu kurumlar fazladan da, kendilerine yapışık gibi duran bir dolu düşünceler, duygular, alışkanlıklar ve örfler telkin etmişlerdi. Böylece bütün organlarına tutunmuş bir parçayı birden bire toplumsal gövdeden koparmak ve yok etmek için dehşetengiz bir ihtilal (çarpıntı-HY) gerekmiştir. Bu da Devrim'i olduğundan da çok daha büyük göstermiştir; her şeyi yok edermiş gibi görünüyordu; zira yok ettiği şey her şeye birden dokunuyor ve bir bakıma her şeyle bir bütün oluşturunuyordu.

"Devrim ne kadar köktenci davranmış olursa olsun, yine de genelde varsayıldığından çok daha az yenilik getirmiştir: bunu daha sonra göstereceğim. Onun hakkında doğru olarak söylenebilecek şey, eski toplumdaki aristokratik ve feodal kurumlardan kaynaklanan her şeyi, herhangi bir şekilde onlara bağlı olan her şeyi, hangi derecede olursa olsun onların en ufak izini taşıyan her şeyi yok ettiği, ya da yok etmekte olduğudur. (zira hala sürüyor)" (s. 58-59)

Aktardığım paragraflar devrimin şiddetini, kopma ve yoketme gücünü veciz biçimde ortaya koyuyor.

Bir üretim biçiminden ötekine geçiş diye tanımlayabileceğimiz toplumsal devrim, bir kopuş ve sıçrama dönemi olan siyasal devrimden, çok daha uzun bir sonuçtur. Örneğimizde 1789'dan önce ve sonra devam eden, koca bir tarihi içine almaktadır. Marx'ın "ekonomik toplumsal yaşam bir aşamadan ötekine geçerken, biyolojinin öteki kollarındaki evrim tarihine benzer bir olgu sunar." (Kapital, C. 1, s. 19) devam hastettiği tam da budur.

Siyasal devrim ise iktidarın sınıfsal kaynağının değişmesiyle ilgilidir.

Fransız Devrimi, bir hukuk reformu ya da hükümet değişikliği değil, toplumun gelişmesine ayak bağı olmaya başlayan kurum ve ilişkileri ortadan kaldıran bir siyasal kopuştu. Devrim, feodaliteyi tasfiye etmek için yapılmadı; uzun ve evrimci bir süreç içinde feodalite çözüldüğü için devrim yapılabilirdi. Ama, kendi kendine belki daha onlarca yıl devam edecek bir evrimci süreci hızlandıran, öne alan devrimdir. Devrim'i Kılıçbay'dan farklı olarak "zamanı gelince zaten olacak olan" bir dönüşüm değil, her zaman erken ve yeterince güçlü olmadan gelen bir altüst oluş olarak algılıyorum.

Devrimin erken ve ani geldiğini Tocqueville de söylüyor:

"Devrim'in... dünyayı hiç beklenmedik bir anda yakaladığı doğrudur ve bununla birlikte en uzun sürmüş bir çabanın tamamlayıcısı, on insan kuşağının üzerinde çalışmış olduğu bir yapının ani ve şiddetli bitimidir. Eğer olmamış olsaydı da eskimiş toplumsal yapı her yerde, burada daha önce orada daha sonra, çöküp dağılmaktan geri durmayacaktı; yalnızca birdenbire yıkılacak yerde parça parça dökülmeye devam edecekti. Devrim, uzun sürede yavaş yavaş ve kendiliğinden tamamlanacak olan şeyi, ihtiyaçlı ve ızdıraplı bir çabayla, geçiş olmaksızın, önlem olmaksızın, hiçbir şeye aldırmadan, aniden tamamlamıştır. Yaptığı iş bu olmuştur." (s. 59) Devrim de zaten budur.

"Burjuva devrimleri" devlet erkinin sınıfsal niteliğini değiştirdikleri ölçüde devrimdirler.

Fransız Devrimi de içinde olmak üzere, burjuva devrimlerinin devrimci niteliğini tartışmalı kılan olgu da tam aynı noktada, devlet erkine karşı tutum noktasında aranmalıdır.

Bütün burjuva devrimlerinde tipik olan, hangi biçimlerde ve hangi şiddette gelirlerse gelsinler eski devlet mekanizmasını parçalamadan devralıp kullanmaya devam etmeleridir. Bu devrim ya da dönüşümlerin öncesi ve sonrasındaki en büyük süreklilik devlet aygıtındadır. Tocqueville'nin de kitabının değişik yerlerinde altını çizdiği budur.

"Devrim çıkageldiğinde, Fransız kamu idaresinin eski yapısından henüz hemen hemen hiçbir şeyi yıkmamıştı; sanki eski temelleri kullanarak bir başkasını inşa etmişlerdi." (s. 101) Devletin temelleri aynı kalmaktadır.

Ama Fransız Devrimi, dine ve kiliseye karşı en köktenci-devrimci tutumu alan bir devrimdi. Tocqueville bunun özel nedenlerinin "dinin içinde bulunduğu durumdan çok, toplumun içinde bulunduğu durumda aramak" gerektiğini söyler:

"Hristiyanlığa yönelen şiddet, onun dinsel kurum olmasından çok, siyasal kurum olmasından alevleniyordu; papazlar öteki dünyanın işlerini düzenle-

me iddiasında oldukları için değil, ama bu dünyada toprak sahibi, senyör, ondalıkçı ve yönetici oldukları için; Kilise kurulacak yeni toplum içinde yer almaya-
cak olduğu için değil, ama un ufak edilmesi söz konu-
su o eski toplumun içinde, o sırada en ayrıcalıklı ve
güçlü yeri işgal ettiği için." (s. 45)

Devrimin dine şiddetle yönelmesinin birinci ne-
deni buydu.

İkincisi, dine ve kiliseye yönelen şiddet, o güne
dek olduğu biçimde gelişmemiş, yeni bir dine çağrıyla
birleşmemişti. Fransa'da, "Hıristiyanlık dinine karşı
bir tür çılgınlıkla, yerine yeni bir din koymaya bile
kalkışılmaksızın saldırıya geçildi." Bunları yazan
Tocqueville'nin dine yapılan saldırıya öfke ve infial
duyduğu anlaşılıyor. Bunun diline de yansıyor: "Bir
sürü adam, bu soysuz girişimle coşkuya kapıldılar."
Sonra da, mutlak inançsızlığın kalabalıklara da çekici
göründüğünü ekliyor. (s. 199) Kilise, siyasal iktidar
merkezlerinin en baskıcısı değildi ama en başta geleni
ve herkes tarafından en fazla nefret edileniydi; Kili-
se'ye saldırmakla, her şeyden önce halkın tutkularının
kavrandığı kesindi.

Üçüncüsü, dine ve Kilise'ye saldırmak Fransız
Devrimi'nin en büyük gücü olan "ideolojik devrim" in
yasasıydı. Çünkü düşünceye, bilince egemen olan din-
di. İdeolojik devrimin kilit noktası, Tanrı'nın ve dinin
yerine aklın ve doğanın yasalarını koymaktı. O halde
dine saldırmak zorunluydu.

Dördüncüsü, din ve kilise bu özellikleriyle "siya-
sal ihtilale engel oluşturmuyordu" (s. 200) Tocqueville
şöyle anlatıyor:

"Kilise, başatlıkla geleneğe dayanıyordu: yazar-
larsa geçmişe duyulan saygıda temellenen bütün ku-
rumlara karşı büyük bir nefreti öğretiyorlardı; o (Ki-
lise), bireysel akla üstün bir yetkiyi tanıyordu: onlar,
bizatihi o akıldan başkasına seslenmiyorlardı; o, bir
aşamalı-düzene dayanıyordu (hiyerarşik düzene ol-
ması gerekir -HY): onlar toplumsal konumların kay-
naşması eğilimindeydiler... ve öyle görünüyordu ki,
Devletin kurumlarına saldırılabilmek için, onlara ör-
nek ve temel oluşturmakta olan Kilise'ninkileri tahrip
etmek zorunludur" (s. 200)

Bütün bunların sonucu, Fransız Devrimi'nin tari-
he, öncesiyle ve sonrasıyla toplumun laikleşmesine,
laik toplumun bir model olarak geliştirilmesine evren-
sel katkı yapan bir devrim olarak geçmesidir.

Eski Rejim ve Devrim'in üstünlüklerinden biri,
devrimi salt ekonomik nedenlerle, yoksullukla açıkla-

yan ekonomist yaklaşımlardan uzak durmasıdır. Toc-
queville, birçoklarının tersine XVI: Louis döneminin
eski monarşinin en mürrefeh dönemi olduğunu ve
devrimi çabuklaştırmanın bu olduğunu ileri sürmekte-
dir. Devrimden 30 ya da 40 yıl öncesinden başlayarak
ekonomik büyüme ve zenginlik artışı yeni bir hız ka-
zanmaya başlamış, bir ekonomik atılımına girilmişti.
Tarım birliklerinin kurulması, vergi adaletsizliğinin
pratikte yumuşatılması, 1781'de tüketimden alınan
verginin büyük rakamlara ulaşması, deniz ticaretinin
iki misline çıkması Tocqueville'nin saydığı gelişme-
lerdir. Başka kaynaklar da, 1720-89 arasında ticaretin
yüzde 400, yünlü dokuma üretiminin yüzde 51, demir
üretiminin yüzde 300, kömür üretiminin yüzde 700
arttığını belirt-
yorlar. (Paul
McGarr, Alex
Callinicos and
John Rees, Mar-
xism and the
Great French
Revolution Inter-
national Socia-
lism, Special Is-
sue, June 1989)

Dolayısıyla

Tocqueville'nin bu saptaması da doğru ve doğrulanır
nitelikte ancak eksiktir. Gerçi, Tocqueville de bir yer-
de 1789'a yaklaşıldığında kamu maliyesindeki açık-
tan, devletin artan borç yükünden söz etmekte, ama bu
sonucu doğuran dış ekonomik ilişkiler üzerinde hiç
durmamaktadır. Kanımca, Tocqueville'nin kitabındaki
temel eksiklik bu noktadadır. Eski Rejim ve Dev-
rim'de Fransa'nın ve devrimin dış dünya ile ilişkisi ku-
rulmamıştır.

Bir kez, İngiltere ve Hollanda'da eski düzen daha
önce yıkılmış ve yeni toplum burjuvazinin istekleri
doğrultusunda oluşturulmuştu. Avrupanın en büyük
devleti olan Fransız devleti bu devletlerle rekabette
zorlanıyordu. Siyasal yapısı rekabet yeteneğini sınırlı-
yordu. 1756-63 arasındaki Yedi Yıl Savaşları bu prob-
lemi ağırlaştırdı. Esas olarak İngiltere ve Fransa ara-
sında geçen bu savaşta Fransa ağır kayıplara uğradı ve
bu içte büyük sorunlar yarattı. Fransa İngiltere ile re-
kabeti nedeniyle Amerikan bağımsızlık savaşına
(1778-1783) müdahale etti, ama bu müdahale Fran-
sa'nın devlet borçlarının o zamana dek görülmemiş bir
düzeye çıkmasına neden oldu. 1786'da İngiltere ile
imzalanan serbest ticaret anlaşması Fransız pazarını
İngiliz tekstil ürünlerine açtı ve bu Fransız tekstil en-
düstrisi için tam bir yıkım getirdi. Bütün bunlar dev-

**Devrimden 30 ya da 40
yıl öncesinden başlayarak
ekonomik büyüme ve
zenginlik artışı yeni bir
hız kazanmaya başlamış,
bir ekonomik atılımına
girişilmişti.**

rimle sonuçlanan krizi hazırlayan ekonomik gelişmelerdi. 1770'den itibaren, ekonomik durum yeniden kötüleşmeye, tarımsal üretim düşmeye, kıtlıklar başgöstermeye başlamıştı. Devrimin öngünlerinde ise ekonomi keskin bir krizin içindeydi. Temel tüketim maddelerinin fiyatları roket hızıyla yükseliyordu. 1789 başında yalnızca ekmeğe ödenen para halk çoğunluğunun bütçesinin yüzde 58'ini tutuyordu. Bu rakam haziran'da yüzde 88'e ulaştı. Devrimin gerçekleştiği tarihte fiyatlar 18. yüzyılın en yüksek düzeyindeydi.

Temmuz devrimi, çoğu zaman ileri sürüldüğü gibi ekonomik yıkım ve gerileme döneminin ürünü değildir; tersine XVIII. Yüzyılın ikinci yarısının öne çıkan özelliği ekonomik gelişme ve refahtır. Ancak bir yandan dış siyasetin getirdiği büyük yükler, bir yandan da daha önceki ekonomik büyüme yıllarının toplumun çeşitli kesimlerine kazandırdığı gelir ve tüketim olanaklarını aynı düzeyde sürdürmeyi olanaksız hale getiren iç ekonomik daralmalar süreç içinde devrimci krizin mayalanmasına katkı yapmışlardır.

Eski Rejim ve Devrim'in sınıfların karşılıklı durumuna ilişkin analizlerine geliyoruz.

Daha önce kendi temeline dayanan, böyle olduğu için de devlet dışında ve devleti sınırlayan bir toplumsal güç olan senyörlük bu konumunu yitirdiği ve devlet ayrıcalıklarıyla yaşayan bir kasta dönüştüğü noktada varlık nedenini de yitirmeye başladı.

Tocqueville'e göre, feodal sistem altında soyluluk İngiltere dışında Avrupa'nın her yerinde bir kast biçiminde var olmuştur. İngiltere'de ise doğumla kazanılan ve soylu olmayanlara kapalı bulunan kast sistemi aşılmıştır. Soylular ve soylu olmayanlar bu ülkede aynı işleri beraberce sürdürü-

yorlar, aynı meslekleri seçiyorlar ve çok daha anlamlısı da, birbirleriyle evleniyorlardı. Fransa'da 60 yıl sonra bile böyle bir şey mümkün değildi.

Soyluluk süreç içinde, tabi bir sınıf, giderek daha az aristokrasi ve daha çok bir kast durumundaydı.

Devrim'in bu soyluluğa yönelmesi ekonomik ve siyasal olarak egemen olmasından kaynaklanmıyordu; çünkü senyörlüğün ekonomik ve toplumsal temeli zaten eski rejim döneminde önemli ölçüde ortadan kalkmıştı. Daha önce kendi temeline dayanan, böyle oldu-

ğu için de devlet dışında ve devleti sınırlayan bir toplumsal güç olan senyörlük bu konumunu yitirdiği ve devlet ayrıcalıklarıyla yaşayan bir kasta dönüştüğü noktada varlık nedenini de yitirmeye başladı. Tocqueville'nin sözleriyle: "Tümüyle Fransa'ya özgü gibi görünen şey de, soylular sınıfının böylece siyasal erkeklerini yitirmesiyle aynı zamanda, asilzadenin bireysel olarak daha önce sahip olmadığı birçok ayrıcalıklar kazanması, ya da esasen sahip olduklarını genişletmesidir... Soyluluğun yönetme hakkı giderek azalmakta, ama soylular, efendinin en başta gelen hizmetkârı olma konusunda giderek daha fazla özel imtiyaz kazanmaktadır." (s. 131). Bu ayrıcalıkların en tiksinti vereni vergi bağışıklığıydı. İngiltere'de vergi bağışıklığından yoksullar, Fransa'da zenginler yararlanıyordu. İngiltere'de aristokrasi en ağır kamusal yükümlülükleri üstlenmişti; Fransa'da hükümeti yitirmiş, kamusal yükümlülüklerden uzaklaşmış olan soyluluk vergi bağışıklığından sonuna dek yararlanıyordu. Burjuvazinin ve köylülerin tepkisini uyandıran bu haksız vergilendirme düzeni, kralın saldırdığı yeni vergilerle daha da çekilmez hale geldi. Kral, yeniden vergilendirme ihtiyacı hissettiğinde soyluları doğrudan etkilemeyen bir tür bulmaya özel dikkat gösterdi. Kendisine rakip tehlikeli bir sınıf olarak gördüğü soyluların muaf oldukları bir vergiyi, biçme vergisini seçti. Parasız askerlik zorunluluğu soyluları bu vergiden kurtarıyordu. Biçme vergisi uygulaması varolan bütün eşitsizlikleri daha da büyüttü. Merkezileşen devletin kamu harcamaları sürekli artıyor, buna paralel olarak biçme vergisi de çeşitleniyor, yayılıyor ve onlarca kat artıyordu. "Dolayısıyla vergi eşitsizliği her geçen yıl sınıfları birbirinden ayırmakta ve insanları o güne kadar olmadıkları ölçüde derinlemesine bir şekilde yalnızlaştırmaktadır." (145) Krala verilen bir raporda, Fransız ulusunun birbirleriyle kaynaşmamış farklı sınıflardan oluştuğu belirtiliyordu. Soyluluk yoksullaşıyor, yalnızlaşıyor; yoksullaşp yalnızlaştıkça varlığını sürdürmesi daha çok koruma ve ayrıcalık gerektiriyor, bu da kendisine yönelen tepkiyi büyüyordu. Tocqueville, soyluluğun yalnızlaşmasını ve devrimle yıkılmasını şöyle betimliyordu: "... dışlanmış olduğu orta sınıflardan ve yüreğinden geçenleri anlayamamış olduğu halktan ayrılmış bu soylu sınıfın, ulusun içinde tümüyle yalnız olduğu, ordunun başındaymış gibi görünürken, gerçekte askerlerinden yoksun bir subaylar bütünü oluşturduğu hatırlanırsa, bin yıl ayakta kaldıktan sonra nasıl biri gecenin içinde devrilebildiği anlaşılacaktır.

Burjuvazi ise hiçbir himaye ve ayrıcalıktan yararlanmadığı halde zenginleşiyordu. Birçok durumda

soylu kadar zengin, bazı durumlarda da ondan daha zengin hale gelmişti.

Tocqueville, senyörlük yönetiminin işlediği dönemlerde, soylularla burjuvazinin kamu işlerini beraberce çekip çevirdiklerini, ortak siyasal tutumlar geliştirdiklerini, hak ve özgürlükleri, vilayet ayrıcalıklarının krallığın müdahalelerine karşı ortaklaşa savunduklarını belirttikten sonra, XVII. yüzyıldan itibaren, senyörlük kurum ve örgütlenmesinin işlevlerini yitirmesiyle birlikte iki sınıf arasındaki ilişkinin değiştiğini kaydediyor:

"Gerçekten de, senyörlük yönetiminin örgütlenmesi bozuldukça, *Etats generaux* daha seyrekleşir hale geldikçe ya da hiç toplanmaz oldukça ve genel özgürlükler tümüyle ortadan kalkıp yerel özgürlükleri de kendi yıkıntıları içine sürükledikçe, burjuva ile asilzadenin de kamusal yaşamda artık hiçbir teması kalmamıştır. Bir daha artık asla birbirlerine yaklaşmak ve uzlaşmak ihtiyacını duymazlar; her geçen birbirlerinden daha bağımsız, ama aynı zamanda da birbirlerine daha yabancıdırlar. XVIII. yüzyılda bu devrim tamamlanmıştır: bu iki insan özel yaşamda artık ancak tesadüfen karşılaşmaktadırlar. İki sınıf da yalnız birbirine rakip değil, birbirinin düşmanıdır." (s. 130-131)

Soylular ve burjuvalar kırsal alanları terketmekte, "aklın ışıklarına" ve rahata kavuştukları ölçüde köylüden kaçmaktadırlar; "köylü, bütün bir ulusun ortasında sanki elekten geçirilmiş ve kenara konmuş gibi durmaktadır." (170)

Feodal düzenin kırsal kesimde yaşayan insanların sırtına bindirmiş olduğu ağır yükler zamanla kaldırılmış ya da hafifletilmiştir; ancak onların yerine başkaları belki de daha ağırları ikame edilmiştir. Biçme vergisi, iki yüzyıldan beri neredeyse de yalnızca köylülerin sırtından on katına çıkarmıştı. Bu verginin uygulanma biçimi de, köylüleri birbirine karşı düşmanlaştırıyor, kıskançlık, muhbirlik ve nefreti körüklüyordu. Milislik köylüler için çekilmez bir kamu yükümlülüğü durumuna gelmişti. 1737'de bütün Fransa'da uygulamaya konulan yol angaryasını başkaları izlemiş, bütün kamusal altyapı hizmetleri angaryayla yürütülmeye başlanmıştı. Eski rejim, bu ekonomik baskı ve ezgiyle birlikte köylülük üzerinde siyasal şiddet de uyguluyordu. Tocqueville, bu uygulamalarla ilgili olarak şunları yazıyor: "Gözden geçirme fırsatını bulduğum

kağıtlar arasında, bir krallık denetçisinin emriyle tutuklanan burjuvaların da olduğunu gösteren bir tane-sine bile rastlamadım; ama köylüler, angarya, milis hizmeti, dilencilik, kamu düzeni gibi vesilelerle ve daha başka bin türlü nedenlerle hiç durmadan tutuklanmışlardır. Kimileri için, bağımsız mahkemeler, uzun tartışmalar, koruyucu bir aleniyet vardır; kimileri içinse, kısa bir sürede ve temyizi olmaksızın yargılanan yargı görevlisi." (s. 179-180) "Yasa önünde eşitlik" ilkesi büyük yığınlar için gerçek bir ihtiyaç olmuştu.

**önemli çıkar çelişkisine rağmen,
köylülüğün, özünde kapitalist ilişkilere
olan karşıtlığı, yoksullaşmasının
görünen nedeni "feodal haklar" a
yöneldi.**

Köylülük bir yandan soyluluğun ayrıcalıklarını koruma pahasına kendi yükünü artıran eski rejime ve feodal hukukla, bir yandan da, örtük bir bilinçle de olsa yükselen sınıf burjuvaziyle çatışma halindeydi.

Soyluluğun ayrıcalıklarına ve özel hukuksal bir statü ile korunmasına karşıydı ama, piyasa ve rekabete de karşıydı. Örtük bir bilinçle, çünkü, özünde neye karşı çıktığını bilmeden sonuçlara karşı çıkıyordu. Fransız soylu topraklarının çoğu sermaye tarafından alınmış, "feodal haklar" da bu sermayenin ayrıcalığı olmuştu. İlişkiler kapitalistti. Köylü, yaşam koşullarını kötüleştiren bu ilişkilere tepki gösteriyordu. Burjuvazi ise bu ilişkilere yararlanarak güçleniyordu. Bu önemli çıkar çelişkisine rağmen, köylülüğün, özünde kapitalist ilişkilere olan karşıtlığı, yoksullaşmasının görünen nedeni "feodal haklar" a yöneldi. Burjuvazi ile köylülük arasındaki karşıtlık böylece bağlaşıklığa dönüşmüştü. Fransız Devrimi'nin en önemli özgüllüklerinden biri buydu.

Fransız Devrimi, devrimin gerçekleştiği sahne ve devrim aktivistlerinin ağırlığı bakımından bir kent devrimiydi. Mücadelenin sonucu Paris'te belirlendi. Devrimin en aktif katılımcıları, küçük dükkan sahiplerinin, bağımsız artizanların, küçük kamu görevlilerinin ve ücretlilerin oluşturduğu kent halkıydı. Kaynaklar kent nüfusunun % 30 kadarının, zanaatkarlar ve küçük esnaftan oluştuğunu bildiriyor. (M. Vovelle, *The Fall of the French Monarchy*, Cambridge, 1987, s. 46-47)

Fransız Devrimi'nin sokaktaki kontolsüz gücünü oluşturan sancullotlar kentin en yoksul ve yoksullaşan katmanlarından oluşuyor, ücretlileri de kapsıyordu.

Fransız Devrim'inde işçi ya da ücretlilerin ağırlığı ve rolü hem teorik hem de amprik olarak gün ışığına

(E.J. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1848*, London 1988. s. 253) Bütün bu nedenlerle, yüksek sayılarına rağmen, saçılmış durumda olan ve manifaktürden fabrika aşamasına geçişin bulanık özelliklerini taşıyan ücretlilerin bağımsız ve organik anlamda işçi sınıfı karakteri gösterdiklerini söylemek zordur. Ama işçi sınıfının embriyonik özelliklerini gösterdikleri kesindir. Fransız Devrimi'nde bağımsız bir rol oynayamadılar ama sancullotların

çıkarılmamış konulardan biridir. Tocqueville de bu konuda fazla birşey söylemiyor.

Bazı kaynaklar, 1789'da Fransa'da 5 milyon işçi, hatta proleter olduğunu aktarıyorlar. (Frederic Braesch, *The Sources of Social Conflict in 1789* çalışmasından aktaran: Ralp W. Greenlaw, *The Economic Origins of the French Revolution*, Boston 1958, s. 92)

O tarihlerde Fransa'da toplam nüfusun 27 milyon olduğu düşünüldüğünde bu rakamın ihtiyatla karşılanması gerekiyor. Yine de, ev hizmetlerinde çalışanlar da dahil edildiğinde küçük atelyelerde yoğunlaşan ücretlilerin 5 milyon, ya da nüfusun % 20-30'u arasında (M. Vovelle, agy) olduğu anlaşılıyor. Burada, irdelenmesi ve aydınlatılması gereken, ama bu kitap eleştirisinin boyutlarını aşan konu, bu ücretlilerin ne ölçüde işçi sınıfı profili gösterdikleridir. Bir yönüyle, kapitalizm "özgür emekçi"nin varlığını öngerektirdiğine göre, işçi sınıfının varlığını kabul etmek gerekiyor. Ancak bu işçiler, "özgür emekçi"ler onları bu kavramla tanımlamayı zorlaştıran birçok kısıtlama ile karşı karşıyaydılar. Ustalarının sıkı denetimi altında çalışıyor ve yaşıyor, hiçbir yasal hak ya da korunmaya sahip bulunmuyor, iş sahibinin kurallarını dayatmasına ve karını artırmasına yarayan cezaları sessizce kabul etmek zorunda kalıyor, ücretlerini para olarak değil, iş sahibinin tekel fiyatıyla sattığı tüketim maddeleri ile trampa biçiminde alabiliyor, kendi bağımsız evlerinde değil, patronun sağladığı yerlerde kalabiliyorlardı.

önemli bir bileşeni devrimin aşağıdan gelen radikal gücünün önemli bir ögesi olarak aktif bir rol oynadılar.

Tocqueville, devrimin ulusun en cahil ve katı kesimlerince uygulandığını söylerken, devrimin plebyen ve bir ölçüde proleter karakterini gördüğünü belli etmektedir.

Tocqueville'nin üstü örtük olarak belirttiği bu karakter, devrimin aşağıdan gelen ve onu evrim yapan en önemli özelliklerinden biriydi. Fransız Devrimi'nin bu yönünü çözümlemek 200 küsur yıl sonra hala yapılması gereken bir iş olarak önümüzde duruyor.

Siyasal Temsil ve Sol

Serdar ŞEN

Eürkiye'de siyasal temsil bunalımını en ağır şekilde yaşayan kesimler yelpazenin sol tarafını oluşturmaktadır. Dünyada 1980'li yıllarda esmeye başlayan sol karşıtı rüzgar, 12 Eylül'le ortaya çıkan örgütsel çöküntüyü teorik alana doğru genişletti. Bunun sonucunda meydana gelen moral yıkım bireysel olarak kimi solcuların saf değiştirmesiyle daha büyük tahribatlara yol açtı. Aradan geçen bunca yıla rağmen, solun yaşadığı erozyon durdurulamamıştır.

Milyonlarca insanın aleyhine alınan kararlara ve gerçekleştirilen uygulamalara karşın bu yenilmişlik havasının aşılmasının gerçeklerini tekrar tekrar sormak gerekiyor. Sorunun yanıtını ararken de niteliği ve niceliği ne olursa olsun kendini solda gören (sosyal demokrat, sosyalist) tüm örgütlenmeleri temsil ettikleri toplumsal dinamikler bağlamında ele almak gerekir.

12 Eylül darbesi ile girilen olağanüstü dönemin çözülmeye başlamasıyla birlikte yaşanan soldaki canlanma 1989'da SHP'yi yerel iktidara taşıdı. Fakat, kısa bir süre sonra ikincil gözüken gerekçeler ve bireysel hatalar nedeniyle yeni bir gerileme dönemine girildi. Çözülme, yolsuzluk ve liderlik inatlaşması gibi hatalar sonucu kitle desteğinin yitirilmesi gerekçesine dayanıyor olsaydı, merkez soldaki diğer bir partinin ya da sosyalistlerin kitle desteğini artırması gerekirdi. Fakat, gelişme beklenilenin tersi yönde oldu. Sağ partilerin toplam desteği önemli oranda arttı.

Solun yaşadığı bunalımın süreklilik kazanması, soruların ve yanıtlarının daha kapsamlı oluşturulmasını gerektirir. Solun aslında bir bunalım yaşamadığı veya yenilmediği iddiaları daha çok moral duruma ilişkin bir anlam ifade eder. Türkiye'de solun gerileyişinin temel olarak iç ve dış faktörler başlıkları altında

toplanabilecek gerekçeleri bulunmaktadır. Makalede iç faktörlere ağırlık verilecek olsa da kısaca dış etkenleri de yinelemek gerekir. Dünyada genel olarak sosyal devlet anlayışında uzaklaşılması ile yükselen yeni liberal politikalar solun kitle bağlarını zayıflatıcı etkiler yaptı. Doğu Avrupa ve SSCB'nde yaşanan gelişmeler sorunları daha da ağırlaştırdı. Bu ülkelerin sosyalizmle ilişkisi tartışma götürse de yıkılmaları kitleler üzerinde olumsuz sonuçlara yol açtı. Türkiye'li sosyal demokratların batılılaşma çizgisinin uzantısı olarak ele aldıkları sosyal devlet anlayışının batı tara-

findan terk edilmesi ve sosyalistlerin önemli bir bölümünün bilinen devletlere çeşitli uzaklıklarda da olsa yakın durması solun gelişmelerden doğrudan etkilenmesine yol açtı. Türkiye'de solun bunalımının teorik ve pratik boyutları olduğu gibi bu durumun nesnel ve öznel gerekçeleri bulunmaktadır.

Dünyada genel olarak sosyal devlet anlayışında uzaklaşılması ile yükselen yeni liberal politikalar solun kitle bağlarını zayıflatıcı etkiler yaptı. Doğu Avrupa ve SSCB'nde yaşanan gelişmeler sorunları daha da ağırlaştırdı.

Öznel gerekçelerin en önemlilerinden birini solun meşruiyet sorununun çözümünü tarih içinde arıyor olması oluşturur. Tarihsel haklılık savı, kitle ile ilişkileri önemsizleştirirken sol içi tutuculuğu güçlendirebilmektedir. Kitle ilişkisinin önemsizleşmesi teorik tutarlılığın (tutarlılık genellikle her zaman ve zeminde değişmezlik olarak anlaşıyor) tek ölçü durumuna gelmesine yol açarken, bunu sağlamanın yolu da küçük gruplar halinde yaşamak ve kitlesel eylemlerden kaçınmak (ya da kitlesel eylemler içinde edilgen bir şekilde var olmak) geçmektedir. Kitle ilişkisinin ikincil kalmasıyla birlikte bir kısır döngü başlamakta, daralma ve ayrışmalar süreklilik kazanmaktadır.

Yaşanan önemli sorunlardan bir diğeri de teori ve yaşam arasındaki açıklığın artmasıyla belirginlik kazandı. Dünya kapitalizminin gösterdiği gelişim karşısında solun yetersizlikleri ortaya çıktı. Uluslararası pazarın güçlenmesiyle, ulusal devlet fikrine sıkı sıkıya bağlanan sosyal demokratlar fiili durum karşısında boş sözler ve gerçekçi çözümler üretemeyen özneler

konumuna düştüler. Sosyalistler ise, globalleşme, küreselleşme gibi kavramlarla ifade edilen gelişmeler karşısında teori ve söylemdeki enternasyonalizme rağmen pek bir şey yapamadılar. Bu durum, enternasyonalizmin uzun yıllardır salt teoride var olmasının sonucudur. Ekonomik ilişkiler üzerinden adım adım gelişen uluslararasılaşma karşısında sosyalistler politika üretmedikleri gibi kararları yaşama geçirecek aygıtlara da sahip değillerdir.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde yaşanan değışimler sonucunda ortaya çıkan sınıfsal dengeler solun yaşadığı bunalıma önemli derecede kaynaklık etti. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesinin koyduğu hedeflere ulaşma konusunda atılan adımlar kısa süre sonra sonuçlarını vermeye başladı. Kırdan hızlı bir çözölme yaşanırken ilk kuşak kentlilerin sayısında önemli bir artış gözlemlendi. Diğer yandan ülke içindeki gelir dağılımı dengeleri alt üst oldu. Sistemin yaşadığı bunalım ve kötü ekonomik koşullar nedeniyle kaçınılmaz olarak solun yükseleceği beklentileri uzun zaman egemen oldu. Fakat, tam tersine solun kitle desteğı gittikçe azaldı. 12 Eylül darbesi ile siyasal, demokratik ve ekonomik mücadele aygıtlarını yok edilmesi veya etkinliklerinin çeşitli şekillerde sınırlandırılması sonucunda ortak hareket etmeyi sağlayan örgütlerin eksikliği zamanla hissedilmeye başlandı. Türkiye'de 1980'li yıllarda yaşanan hızlı göçle birlikte kentlere gelen insanlara ulaşabilecek araçların yokluğu solun bu kesimleride kapsayarak muhalefeti yükseltmesini önledi. Siyasal, ekonomik ve demokratik mücadeleye ilişkin sınırlamalar yeni kentlilerin pratik içinde eğitilmelerini engelledi. Bu durum anılan kitlelerin eski ilişkilerini kentlerde sürdürmelerini sağladı. Dinsel, geleneksel değerler yeni kentlilerin yaşamalarının belirgin öğeleri durumuna geldi. İçinde bulundukları ekonomik koşullar ve yeni ilişkilere duydukları gü-

vensizlik karşısında sığınabilecekleri alanların olmaması muhafazakâr yükselişini sağladı. Kentli ilişkilere özgü kapitalizmin yarattığı dayanışma aygıtlarının olmayışı/yetersizliği eski tip organik ilişkilere duyulan gereksinimi artırdı. Kitlelere önderlik etme olanağını yitirmesi, solun gelecekteki bunalımını beslediği kadar rejimin krizini de derinleştirdi. Solun bu kitlelere önderlik edememesi sonucunda yükselen ilişkiler siyasal dengeleri alt üst etti. Çünkü eski tarz devlet yapılanmasına muhalefet eden gelenekçi kesimler yeni kentlileri muhalefet zeminine çektiler.

Kitlelerin eğitiminin gündelik pratik içinde sağlandığı ve eğitimcilerin de eğitilmeye gereksinimi olduğu birlikte ele alındığı nüfusun önemli bir bölümünün solun etki alanına girmeden gündelik pratiğı yaşadığı ve aynı zamanda, kitle bağları kopan/zayıflayan eğitimcilerin eğitimlerinin de sağlanamamış olduğu görülecek. Bunun sonucunda birçok eylemde örgütlerin kitlelerin nabzını tutmakta yetersiz kaldığı ortaya çıktı. Bu sorunun kısa sürede aşılmasını beklemek ancak hayal olabilir. Ortak bir toplumsal pratik yaşanmamış olması siyasal öznelerin genel çıkarları yansıtacak politikalar geliştirip kitlelere sunmasını olanaksızlaştırıyor. Bunun gerçekleştirilebilmesinin yolu az sayıda ilkeye sahip, esnek yapılanmalı bir partiden geçiyor gibi gözüksede böylesi bir örgütlünme tarzıyla insanların (sınıf, grup) beklentilerini karşılayacak pratiğı yaratmak hayli zor olabilir.

1980 öncesinde, kentle kır (bu kavramları idari bölünmeyi aşan içeriğıyle kullanıyorum) arasındaki gerilim siyasal temsile önemli derecede etki ediyordu. Sol içi ayrışmalar da genel durumla benzerlikler taşıyordu. Günümüzde çatışmanın kır ayağında bir zayıflama yaşanırken kent içi çatışmalar öne çıkmaya başladı. Özellikle kentliler ve yeni kentliler arasındaki

mücadele, toplam nüfus içindeki ağırlıkları dikkate alındığında önem kazanmakta ve bu durumun siyasal mücadeleyi daha uzunca bir süre etkileyeceğı görülebilmektedir. Teorik olarak, eski kuşak işçilerin (ve memurların) yarı kentlilere önderlik ederek onları süreç içinde dönüştüreceğı ileri sürebilir. Fakat, böylesi bir pratiğın

önünde bir dizi sorun bulunmaktadır. Aşağıda bunların bir kısmı önemlilik sırası gözetilmeksizin ele alınacak.

Kent içi toplumsal sınıfların, grupların egemen söylemin belerileyciliği altında çıkar çatışmasına sürüklenmesi önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Yaşam standartları yükseltilmeyen insanlara işsizliğin, trafiğin kötü oluşunun, konut sorununun, elektrik ve su yetersizliğinin ve daha birçok olumsuzluğun gerekçesi olarak kente yakın tarihte göç edenler gösterilince, toplumsal gerilimin yeni alanları ortaya çıkıyor. Yerleşim sorunu ele alınırken kaçak yapılaşma kavramı yerine gecekondulaşmanın tercih edilmesi niyetleri açığa vururken yeni çatışma noktalarına işaret eder. Bunun zorlamaya dayalı bir çıkarsama olmadığını görmek için varoş kavramı bağlamında yürütülen tartışmaları anımsamak yeter. Yeni kuşak kentlilerin şehirle bağlantılarını sağlayan ve aynı zamanda umutlarını simgeleyen gecekonduya yönelik saldırı bu insanlarla kurulabilecek ilişkilerin önünü peşinen kesmeye neden olur. Sol partiler bir an önce sorun karşısındaki tavırlarını netleştirmek zorundadır. Gecekonduların salt barınma gereksinimini gideren alanlar olmadığı tespitinden hareketle gecekondu yapımına destek olmak ya da karşı çıkmak türünden yaklaşımların sistemin sınırları dışına çıkamamak olduğunu görüp konut sorununun çözümünde kendi önerilerini getirmek durumundadırlar. Bunu başaramadıkça gecekondu sol için ya hapisane ya da kök salıp güçlenemedikleri alanlar olacaktır. Bir başka deyişle ya gecekondudaki geleceğe yönelik rant beklentilerinin gerçekleşmesinin aracı olacak ya da buralarda yaşayan insanlara yönelik saldırıya ortaklık edecek. Fakat, unutulması gereken, her ikisinin de solun seçeneği ve çözüm önerisi olamayacağıdır.

Solun aşması gereken engellerden biri de, hızlı göç ve yaşam standartlarının düşük olması sonucu sürekli genişleyen marjinal sektörün varlığıyla ortaya çıkıyor. Bu toplumsal kesimi uzun süre solun doğal potansiyeli olarak görenlerin yanıltıldığı artık açıklık kazandı. Türkiye nüfusunun önemli bir bölümü 1980 sonrasında kentlere göç ederken sol muhalif pratiğin var olmadığı anımsanırsa, marjinal sektör üyelerinin muhalif bir siyasal kültüre sahip olmamaları daha da

anlaşılır hale gelir. Azgelişmiş ülkelerde toplumsal patlamalara karşı supap olarak gelişen bu sektör Türkiye koşullarında da gerçek işlevine yakın bir yükseliş gösterdi. Ekonomik olduğu kadar siyasal ve kültürel alanda da sistemin güvencesi oldu. Marjinal sektörün fabrikalardaki gibi emeğin zorunlu olarak bir arada durmasını sağlayacak türden özelliklerinin olmaması, üyelerinin örgütlü (modern anlamıyla) güç haline gelmelerini engellerken, sistemle ilişkilerinin kurulmasında bireysellik ve edilgenlik belirgin özellikler olarak öne çıkar. Bu durum nüfus içinde önemli bir ağırlığı olan anılan kesimlerle solun ilişki kurma şansını azaltmaktadır.

Çalışma yaşamına ilişkin yürütülecek mücadele, kitle ilişkisi boyutunda sol, çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Çalışma koşullarının düzeltilmesi ve çalışma saatlerinin sınırlardırılmasına ilişkin taleplerin, işsizliğin yapısal bir sorun olduğu ekonomide nasıl ileri

sürüleceği ve mücadelenin yürütüleceği soruları hâlâ yanıtlanmaya muhtaçtır (çalışma saatlerinin kısaltılıp vardiya sayısının artırılması ise daha çok kişiye iş olanağının sağlanacağı düşünülebilse de bu talebin yükseltilmesini sağlayacak kültürel zemin yok, yıllardır sürdürülen ideolojik saldırı, koşulları daha da elverişsiz kılıyor). İşsiz

sayısı milyonlarla ifade edilen ülkede, bazı sektörlerde esnek çalışmanın sermaye tarafından gündeme getirildiği ve uygulandığı anımsandığında ekonomideki eşitsiz gelişim çarpıcı hale gelir ve siyasal mücadelenin birlikte yürütülmesinin zorlukları da açıkça görülebilir. Sol partilerin bu çelişkiyi ne zaman aşabilecekleri sorusunun yanıtı belirsizliğini korumayı sürdürüyor.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında, siyasal temsilde solun konumunu etkileyen faktörlerden bir kısmı üzerinde duruldu. Bu sınırlamanın gerekçesi, özellikle 1980 sonrasında öne çıkan, örgüt-kitle ilişkisini etkileyen ve üzerine yanlış bilgilenmenin var olduğunu düşündüğüm dinamikler olmalarındandır. Ayağıda sol siyasal temsil yukarıda çizilen çerçevede bağlamında ele alınacak.

Solda örgütlenme

Türkiye ekonomisinin eşitsiz gelişimi politik alanda atılacak bütünsel adımları engelleyici etkiler yapı-

Solun aşması gereken engellerden biri de, hızlı göç ve yaşam standartlarının düşük olması sonucu sürekli genişleyen marjinal sektörün varlığıyla ortaya çıkıyor. Bu toplumsal kesimi uzun süre solun doğal potansiyeli olarak görenlerin yanıltıldığı artık açıklık kazandı.

yor. Ekonomik, kültürel alanlardaki çatlaklar 12 Eylül sonrası uygulamalar ve toplumsal muhalefetin engellenmesiyle daha da derinleşti. Bu durum bölünmüş siyasal temsilin yolunu açtı^(*). Gerek sosyal demokratlar gerekse sosyalistler gelişmelerden payını aldı.

Sol içi bölünmüşlüğü yapay bir durum olduğu egemen görüş olsa da çok partili sol temsilin süreceğini düşünmemize neden olacak önemli gerekçeler bulunuyor. Bu durumun kabullenilmesi gerçekçi politikalar üretebilmenin yolunu açacaktır. Öncelikle, sosyal demokratlar ve sosyalistler arasındaki tarihsel bölünme bundan sonra da varlığını korurken asıl önem kazanacak ayrışma kendi içlerinde yaşanacak olanıdır. Konunun sınırlı çerçevesine sadık kalmak için iç bölünmeler sorununu ele alalım.

İlk bölümde altını çizdiğimiz, toplumsal çatışmanın kent-kır merkezli olmaktan uzaklaşıp kent içi gerilimlerin yükselmesi şeklinde gerçeklik sol içi dengeleri de doğrudan etkiledi. Ayrışmayı besleyen koşullar karşısında şaşkınlık geçiren sosyal demokratlar zoraki örgütsel birleşmeler peşinde koşarken toplumsal muhalefetle tüm bağları kopmaya başladı. Çevre, insan hakları, kadın ve öğrenci sorunları temelinde örgütlenen hareketlerle organik ilişki kurmak bir yana işçi-

memur eylemi gibi kitlesel olaylar içinde etkin olamamaktadırlar. Bu toplumsal dinamiklerin siyasal temsilcisi olamayan sosyal demokratlar ayrışmaların zorunluluk haline gelmesine hizmet ediyor. Örneğin, kültürel alandaki devinimin Alevi solu tanımlamasıyla partileşme çabası sosyal demokrasinin yetersizliklerinin sonucudur. Sosyalist sola gelince kitleyle ilişki boyutunda ve gelişimi etkileyen dinamikler konusunda sosyal demokratlarla büyük benzerlikleri bulunmaktadır. Bu nedenle tekrar yerine bazı tespitleri ve önerilerini sıralayalım.

Dünya ve Türkiye koşulları tarihselliği içinde ele alındığında köhnemiş sol, yeni dünya düzeninin solcuları biçimindeki suçlamaların anlamsızlığı ortaya çıkacaktır. Çünkü, suçlanan ya da suçlayan bütün kesimlerin ayaklarını basabilecekleri birer alan bulunmaktadır. 1980'li yıllarda ortak hareket etmeleri engellenen sınıf ve tabakalar, ayrışmaya dayalı bir kültürü içselleştirdiler. Geline nokta bu kesimleri tek bir partinin temsil etmesi olanaksızdır. Onun için soldaki siyasal özneler birbirlerinin meşruiyetini kabullenerek faaliyetlerini yürütmek zorundadırlar. Aksi takdirde gelecekte birlikte hareket edebilme şansı da yitirilecektir. Ayrı durmanın siyasal temsilde özellikle seçimlerde olumsuz etki yapacağı ileri sürülebilse de uygun seçim sisteminin dayatılmasıyla bu durum aşılabılır. Böylece kitlenin moral durumunda ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmeler önlenabilir.

Yıllardır süren solun gerileme durumunun aşılması yapay birleşmelerle sağlanamaz. Farklı siyasal öznelerin meşruluğunu kabul ederek gelecekte birlikte olabilmenin koşulları bugünden yaratılmalı. Şu anda en gerçekçi gözükün çözüm, ilkeler çerçevesinde ortak hareket edebilen çok partili sol temsildir. Ancak böylesi bir hareket tarzı toplumsal muhalefeti en geniş anlamıyla kucaklayabilir. Böylece eylemsizlik sonucu içe kapanık yapılar haline gelen siyasal özneler bu durumu aşıp muhalefetin önderleri durumuna gelebilirler. Yaşanacak pratik kitlesel eğitimi gerçekleştireceği gibi eğitimcilerin de eğitilmesini ve geleceğin güçlü bir şekilde inşasını sağlayacaktır.

(*) *Serdar Şen, Türkiye'de Siyasal Temsil ve Toplumsal Ulaşma Üzerine, İktisat Dergisi, sayı 359, Eylül 1996.*

İktisatta Zaman Serileri ve Koentegrasyonun Yeri ve Kullanımı Üzerine

M.Nedim SÜALP (*)

Güm temel iktisada giriş kitaplarının, iktisat biliminin hangi mal ve hizmetlerin, nasıl (hangi yöntemlerle) ve kimler için üretileceği sorularına cevap arayan bir toplumsal bilim olduğu tanımı bir yana bırakılacak olursa; iktisadın, tarih boyunca ortaya çıkan tüm okullarınca, temel uğraşı kapitalist sistemin işleyişinin çeşitli piyasaları aynı anda biraraya getiren bir dengesinin var olup olmadığı; varsa, bu dengenin tekliği ve bunun özellikleri; ve herhangi bir nedenle bu dengeden bir sapma (dengesizlik) olduğunda sistemin kendiliğinden işleyişinin tekrar denge noktasına dönülmesini sağlayacak mekanizmalara, dinamiklere (kararlılık) sahip olup olmadığı sorunlarında odaklanmıştır. Günümüzde oldukça yüksek düzeyde matematik tekniklerin kullanıldığı ve "iktisadın dışında olan bir kimsenin" takip etmesinin hemen hemen imkansızlaştığı bütün bir tarihi sürecin özellikle son 35-40 yıllık dönemindeki, tüm çabalar, çeşitli iktisat okullarının, yukarıda belirtilen ana eksenler üzerinde, kendi önermelerini giderek ağırlaşan bir biçimde matematiksel, bu nedenle de "bilimsel" olarak kanıtlanması çabaları şeklinde özetlenebilir.¹

Diğer taraftan, zaman serileri analizlerinin son derece yaygın olarak kullanılmaya başlandığı son 15-20 yıllık dönem öncesinde, kabaca, iktisatçıların önermelerinin pratikte doğrulanıp doğrulanmadığını test edilmesi olarak nitelendirilebilecek bir istatistikî teknikler bütünü olan ekonometri karmaşık tekniklerin gelişimiyle iktisat teorisi alanına giderek daha fazla müdahil olmaya başladı. Bu müdahil olmayı gerek "Rasyonel Bekleyişler" tipi modellerde denklemlerin deterministik değil stokastik modeller biçiminde oluşturmak çözümlenmesi; gerekse, zaman serileri analizlerinin katkılarıyla, özellikle dinamik model çözümleme-

lerinin sonuçlarını, iktisadi sistemlerin yarattıkları ve-rilerle tam bir uyuma göstermediğinin ortaya konulması gibi gelişmelerde gözlemlemek mümkün.

Her ne kadar zaman serileri analizleri görünen biçimiyle çeşitli iktisat teorilerinden bağımsız ve sadece rakamların, daha doğrusu çeşitli iktisadi değişkenlerin zaman içinde oluşturdıkları serilerin özelliklerinin incelenmesi olarak tezahür ediyorsa da; özellikle iktisadi değişkenlerin zaman içinde birbirleriyle ilişkilerinin incelenmesi gibi analizlerde, bunların teoriden muaf olmadıkları ileri sürülebilir.

Bu yazının amacı oldukça yüksek bir teknik donanım gerektiren zaman serileri analizlerinin ve GSMH, para talebi, faiz hadleri vs. gibi değişkenler arasında uzun dönemli dinamik ilişkilerin, ve dolayısıyla dengelerin, özel bir analizi olan koentegrasyon analizinin teknik olmayan bir tanıtımı; ve bu tanıtımla beraber bunların iktisat teorisinde (çeşitli eleştirilerin dışında) nereye oturduklarının incelenmesidir.

Neoklasik İktisat ve Ekonometri

Keynesçi iktisadın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki 20-25 yılı bulan, en azından çoğu ülkede iktisat politikalarını yönlendirmekteki, hakimiyeti dışında; akademik alana damgasını vuran neoklasik iktisadın yukarıda ifade edilen temel sorunlara getirdiği çözümler olumlayan yönde olmuştur.² Kendi gelişim çizgisi üzerinde neoklasik iktisadın birbirleriyle bağlantılı iki doğrultuda yürüdüğü söylenebilir.

Önceleri piyasaların pürüzsüz, tam rekabetçi koşullar altında, kaynak dağılımının temel aracı olan fiyatların hızlı -sonsuz bir hızda denilebilir- intibakıyla anında dengeye geleceğini açıklayan neoklasik yaklaşım, Keynesçi iktisadın da etkisiyle, bazı piyasalarda, özellikle işgücü piyasalarında, ücret kontratlarının üç-

(*) Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İngilizce İktisat Bölümü Öğretim Görevlisi

retlerin belli bir dönem boyunca serbestçe hareketine izin vermemesinden doğan aksaklıklar nedeniyle; tüm fiyatların anında intibak edemeyeşinin "kısa dönemde" bazı dengesizlikler yaratabileceğinin; ancak "uzun dönemde" tüm intibakların tam anlamıyla gerçekleşmesi sonucu ekonominin tekrar tüm piyasalarda dengeye geleceğinin analizini yapmış ve böylece, kısaca "neoklasik sentez" tamamlanmıştır. Bu durum birçok iktisat teorisi kitabının bugünkü içeriğini oluşturan kısa-dönem, uzun-dönem analizlerinin temelini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, literatürde uzun süre üzerinde yoğunlaşılana, "Rasyonel Bekleyişler" gibi teorilerin, Keynesci iktisat politikalarını eleştirirken getirdikleri teorik çerçeveyi değerlendirmek mümkündür. Konumuzla ilgisi açısından şu noktaya vurgu yapılabilir: Bir ekonominin asıl dengesini belirleyen, verili teknolojik koşullar ve beşeri sermaye altında, sahip olduğu sermaye, doğal kaynaklar ve işgücü kapasitesidir. Tüm piyasalar (işgücü piyasasının da tabii) hiç bir müdahaleye maruz kalmadığı koşullarda, kapitalist sistemin rasyonel bireyleri, kendi faydalarını ve kârlarını ençoklaştırmak için tüketim ve üretim faaliyetlerinde bulunurken, sistem bir bütün olarak kendisini bu belirtilen kapasite düzeyinde dengeye getirecektir. Bireyler bu faaliyetlerinde geleceğe yönelik belirsizliklere ilişkin tahminlerini de rasyonel bir biçimde yaparak, gelecekte öngördükleri değişimlere bugünden bir intibak sağlayarak bu dengeyi değiştirmemesini sağlarlar.

Tam bu noktada; sistemi denge durumundan saptıracak olan şey, bu faaliyetleri ve onları yönlendiren kararları etkileme gücüne sahip, ancak sistemin kendi dinamiklerince üretilmeyen, bu nedenle de sisteme dışsal olan, şok olarak adlandırılan bazı olayların vuku bulmasıdır. Bu tip bir şok, örneğin petrol fiyatlarındaki öngörülme-yen ani bir artış ya da hükümetin iktisat ve maliye politikalarında yine beklenmeyen bir değişikliğin ortaya çıkması gibi olaylar olabilir. Ancak sisteme dışsal olan bu tip olaylar sistemi kısa dönemde denge noktasından uzaklaştırabilir. Mal piyasaları, işgücü piyasaları gibi piyasalarda olması gerekenden farklı noktalarda oluşan kısa dönemdeki dengeler, üretici ve tüketicilerin bu şok ortaya çıktıktan sonra buna gösterdikleri rasyonel tepkilerin bir ürünüdür; ve yeni bir şok olmadığı tak-

tirde bu dengeler uzun dönemde tekrar sistemin, kapasite tarafından belirlenen, o genel denge durumuna doğru evrileceklerdir. Kısaca, örneğin hükümet politikaları eğer önceden öngörüle biliyorsa sistemin dengesini de hiçbir değişiklik³ yaratmayacak; beklenmedik, ani bir biçimde uygulanırlarsa, taşıdıkları şok niteliğiyle kısa dönemde bazı değişikliklere neden olabilecek, ancak uzun dönemde değişen bir şey olmayacaktır.

Burada sistem içinde ortaya çıkan tüm dinamiklerin sisteme esasen dışsal olan şokları doğrudan bağlantısının altını bir defa daha çizmekte yarar var. Bunlara zaman serilerinin ayrıntılı bir sunumunun yapıldığı ileriki bölümlerde yine döneceğiz.

Literatürde uzun süre üzerinde yoğunlaşılana, "Rasyonel Bekleyişler" gibi teorilerin, Keynesci iktisat politikalarını eleştirirken getirdikleri teorik çerçeveyi değerlendirmek mümkündür.

Her ne kadar dinamik intibak süreçleri içerseler de, yukarıda belirtilen kapsamdaki modeller özü itibarıyla durağan (statik) modellerdir. Burada durağanlığı, modellerde dengeye geline kapasite seviyesinde de bir değişimi içeren dönemler arası bir

boyutun olmaması; dolayısıyla kapasiteye yönelik yatırım ve tüketim faaliyetlerinin arasındaki karşılığın ve bu dengelemeye yönelik eniyileştirme kararlarının yer almaması anlamında kullanmaktayız. Bir ekonomide sermaye birikimi her dönemde yapılan, tüketim harcamalarında kısıtlamalar şeklindeki tasarrufların yatırımlara dönüşümüyle mümkün olduğundan, rasyonel karar verici birimlerin (firmalar ve tüketiciler) bugüne ait yaptıkları her seçim, ekonominin gelecekte varacağı düzeyi, yani üretim kapasitesini belirleyen bir karakter taşımaktadır. Bu durum ise, ekonomi her dönemde o dönemin kapasite seviyesi tarafından belirlenen bir genel dengeye ulaşsa bile; dönemler arası bağlantı düşünüldüğünde, bizzat denge kavramının içeriğinin değişmesi ve iktisadi değişkenler arasındaki karşılıklı belirlenim süreçleri sonucunda oluşan dengelerin de zaman içinde değişebilen, daha doğrusu hareket eden bir özelliğe sahip olması anlamına gelmektedir. Burada söz konusu olan belli bir başlangıç noktasından başlayan bir ekonominin bir denge patikasına sahip olup olmayacağı, varsa bu patikanın tekliği ve bu patikadan olası sapmalar halinde ekonominin nasıl bir intibak süreciyle tekrar bu denge patikasına yöneleceği, bunun koşullarının neler olduğudur. Ramsey tipi, örtüşen kuşaklar (overlapping generations) tipi modeller bu yeni yaklaşımın ana modellerini oluşturmaktadır.

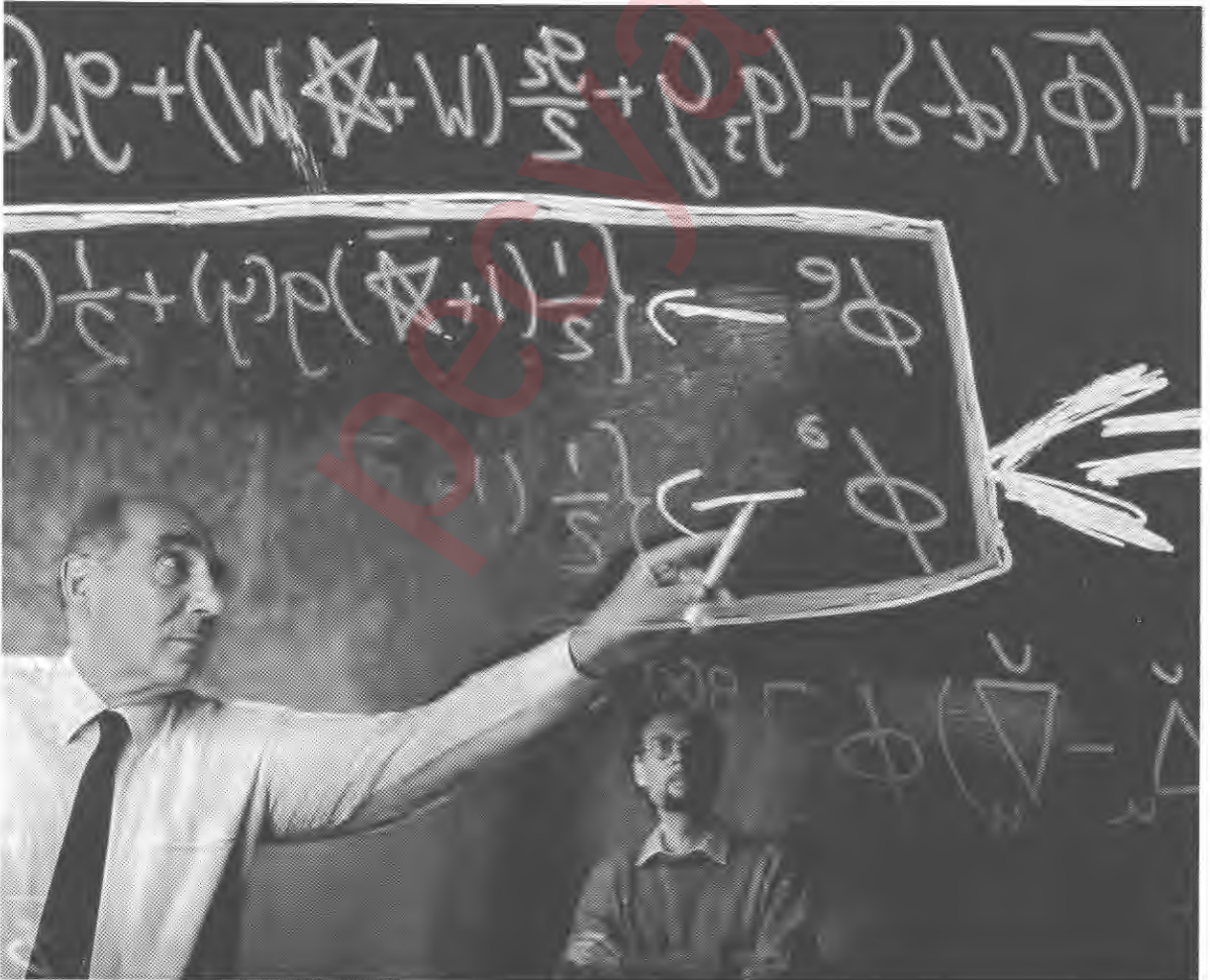
Metodolojisi itibariyle neoklasik olan bu modellerde de ekonominin nihai olarak evrildiği nokta, kişi başına GSMH'nın, sermaye stokunun ve tüketimin sabit bir düzeye oturduğu "Durağan Durum Dengesi"dir. Teknolojinin değişmediği koşullarda, durağan durum dengesi, toplumun nüfus artış hızı ve geleceğe verdikleri önem derecesini yansıtan bir katsayı tarafından belirlenmektedir.. Yine konumuz açısından bu modellerin önemli olan yanı, esas olarak sermaye ve işgücünün artış oranları tarafından belirlenen denge patikasının tam rekabetçi koşullar altında ve sisteme herhangi bir müdahale olmadığında dalgalanmalardan muaf, düzgün bir seyir izleyen bir özelliğe sahip olmasıdır.

Dinamik modellerin yukarıda özetlenen çerçeve özellikle ekonominin performansının temel göstergesi olan GSMH, sermaye birikimi üzerine önermeleri, bu değişkenlerde yıllar itibariyle görülen sürekli artışların,

Dinamik modellerin yukarıda özetlenen çerçeve özellikle ekonominin performansının temel göstergesi olan GSMH, sermaye birikimi üzerine önermeleri, bu değişkenlerde yıllar itibariyle görülen sürekli artışların, bir artış trendinin açıklanması çabasıdır.

rın, bir artış trendinin açıklanması çabasıdır. Ancak yine bu serilerde gözlemlenen özellik, bu artışların yumuşak bir seyir izlemekten ziyade, oldukça dalgalanmalı bir yapıya sahip olmalarıdır; ki bu adı geçen modellerin genellikle kendi deterministik yapıları içinde açıklayamadıkları bir durumdur.

Önceleri bu konudaki genel yaklaşım, zaman içinde bu serilerin esas olarak uzun dönemde uysal ve düzgün bir trend gösterdiği, bu trendin etrafındaki dalgalanmaların ise ekonominin her bir alt dönemde, kısa

dönemde, maruz kaldığı ancak etkileri kısa süren, dışsal bazı şoklardan ileri geldiği yönündeydi. Bu, makroekonomik serilerin bir trend etrafında durağan bir karaktere sahip olduğu, diğer bir ifadeyle, bu trendden geçici sapmalar olsa bile, zamanla serilerin trend değerine döneceği anlamına gelmekteydi. Bunun ekonometrik çalışmalardaki tezahürü herhangi bir serinin "bir değişken olarak tanımlanan" zamanla regresyonunun yapılmasıdır; ki bu "trend durağan" seriler kavramsallaştırmasının temelidir.

Ancak zaman serileri analizlerinin gelişimiyle iktisadi değişkenlerin birçoğunun gösterdiği trendlerin bizzatihi kendilerinin de dalgalanmalardan muaf olmadığı ortaya konulmuştur. Bunun gerek iktisat teorisinde gerekse ekonometrik çalışmalarda yansımaları asıl olarak iki yönlü olmuştur. İlki trendde görülen bu dalgalanmaların nasıl açıklanacağı, ikincisi trenddeki dalgalanmaların kısa dönemli dalgalanmalardan nasıl

ayrıştırılacağı sorunlarıdır.

Modellerin açıklamadığı şoklar

Gerek trendler gerekse dalgalanmaları analiz ederken yaklaşık son 15 yıla damgasını ağırlıklı biçimde vuran yaklaşım, her iki eğilimin de ekonominin ve iktisadi değiş-

sonucunda değişkenin değerinde oluşan ani değişimin etkisinin bir daha geri dönülemeyecek (kendiliğinden) biçimde yeni düzeyinde seyretmesi ve ele alınan dönemde ortaya çıkan bu nitelikteki çok sayıda şokun seriye kazandırdığı patikadır. Bu biçimde teşekkül eden trend, serinin belli bir değere doğru yaklaşmasını engeller. İktisat teorisinde, değişkenlerin zaman içinde belli bir değere yönelmeleri olarak tanımlanan "durağanlık" (stationarity) açısından bakıldığında bu trend durağan olmayan bir özellik taşıyor ve şokların, tanım gereği, öngörülemeyen, tesadüfi niteliğinden ötürü de bu trend "stokastik trend" olarak adlandırılır.

Değişkenlerin herhangi bir anda aldığı değerlerin geçici şoklardan ileri gelen kısmı ise bu trend etrafında ortaya çıkan dalgalanmaları verir. Bu dalgalanmalar şokların belirtilen niteliği sonucu olarak durağan bir karakter taşıyor. Örneğin iktisat literatüründe çok geniş bir yer kaplayan iş çevrimleri kuramlarının ekonometrik analizleri serilerin bu kısımlarının ayrıştırılmasına ilişkin yöntemlerdir.⁵

Yukarıda da değinildiği gibi, iktisadi değişkenlerin, GSMH, faiz hadleri döviz kurları vs., gösterdikleri trend ve dalgalanmaların, bu değişkenlerin muhtelif dönemlerde maruz kaldıkları "şoklarla" ilişkili olduğu ve bu şokların karakterine göre trend ve/veya dalgalanma özellikleri gösterdikleri son dönem iktisat kuramlarının üzerinde yoğun bir şekilde çalıştıkları bir konudur. Bu doğal olarak, iktisadi zaman serilerinin belli bir dönem boyunca (ki yeterince "uzun" bir dönem olmalıdır) sahip oldukları istatistiki özelliklerin analizini beraberinde getirmiştir. Zaman serileri analizlerinin yaygınlaşmasının nedeni esas olarak burada yatar.

Çoklu belirlenimleri ele alan modeller yaygın olmakla birlikte, zaman serilerinin analizinde hareket noktasını tek bir serinin, örneğin döviz kurunun 1987'nin başından itibaren bugüne kadar aldıkları aylık değerlerin oluşturduğu serinin, istatistiki özelliklerinin belirlenmesi oluşturur. Bu noktada sorulan soru, iki dönem arasındaki ilişkiyi bir doğrusal denklem⁶ ile temsil edebilmek mümkün müdür sorusudur. Dikkat edilecek olursa bu, ele alınan dönemdeki değişkenin her değeri için geçerli bir "kural" oluşturma çabasıdır; öyle ki, bu kuraldan sapmalar ancak her bir alt döneme özgü ve diğer dönemlerle hiç bir bağlantısı olmayan ve öngörülemez (dolayısıyla kural içine dahil edilemeyecek), tamamıyla tesadüfi bazı olayların ortaya çıkmasıyla açıklanabilir.

Böyle ele alınan bir süreç, akla ilk olarak, şu soruyu getirmektedir. Bu kural nasıl oluşturulacaktır?

iktisadi zaman serilerinin belli bir dönem boyunca (ki yeterince "uzun" bir dönem olmalıdır) sahip oldukları istatistiki özelliklerin analizini beraberinde getirmiştir.

kenlerin maruz kaldığı değişik tiplerdeki şoklardan kaynaklandığının kabulüdür.⁴ Bu şoklar genellikle iki kategoride toplanabilir. Bir kısım şoklar "kalıcı" (permanent) bir karaktere sahiptir ve iktisadi değişkenler üzerindeki etkileri uzun süre devam eder. Diğer bir değişle, bu tip bir şok sisteme girdiği anda sadece o dönemi değil, daha sonraki oldukça uzun bir dönemi etkileyebilmektedir. Teknolojik nitelikteki şoklar bunlara iyi bir örnek oluşturur. Geçici (transitory) nitelikteki diğer bazı şoklar ise sisteme girdikleri anda önemli bir etkiye sahip olmakla birlikte, bu etki kalıcı bir niteliğe sahip değildir ve takibeden birkaç dönem içinde etkileri yok olur.

Şokların bu şekilde kategorize edilmelerinin iktisadi değişkenler (ve daha sonra ele alacağımız bu değişkenlere ait zaman serilerinin istatistiki özellikleri) açısından önemi, trend ve dalgalanmaların bu farklı şokların sonucu olarak meydana gelmeleridir. Öyle ki herhangi bir değişkenin gösterdiği trend kalıcı bir şok

Çünkü kuraldan sapmalar olarak tanımlanan tesadüfi etkenler düşünülecek pek çok şey olabilir. Eğer bir kural, mümkün olabilecek sonsuz sayıda olasılıklardan bir tanesi olarak değişkenin değerini belirleyen bir özelliğe sahipse, bu, datanın yaratıldığı süreç (data generation process) olarak tanımlanmaktadır. Ancak datanın yaratıldığı bir süreçten bahsedebilmek için, sapmaların ele alınan dönem içinde gösterdiği dağılımın belli özelliklere sahip olması gerekir. Birincisi sapmaların beklenen değeri sıfır olacaktır. İkincisi bu ortalama sıfır değeri etrafındaki dağılımların sabit olması, diğer bir değişle zamana bağlı olarak artmaması (ya da azalmaması) gerekir. Bu özelliklere sahip bir değişkenin dağılımı, bilindiği gibi, istatistiki normal dağılım olarak tanımlanır. Daha önce değinilen bir dönemdeki sapmanın daha önceki ve sonraki dönemin sapmasıyla bir bağlantısının olmaması gerektiği de buna eklenmelidir. Tüm bu özellikler, dikkat edilirse, sapmaların seri üzerinde -ki bu seriyi temsil eden kural olarak da düşünülebilir- hiç bir sistematik etkiye sahip olmamaları, tamamen tesadüfi olmaları anlamına gelmektedir.

Hareket noktası olarak bir tek serinin özelliklerinin incelenmesinin altında yatan temel varsayım, bir değişkenin değeri başka değişkenlerle ilişkisi içinde belirlense bile, dinamik bir modelde bu değişkenin herhangi bir dönemde aldığı değerin daha önceki döneme (ya da dönemlere) ait her türlü bilgiyi, bu arada daha önce maruz kaldığı şokların etkisini içereceğidir. Dolayısıyla bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik bir önceki dönemde değişkenin aldığı değerin, bu dönemi ne şekilde etkilendiğinin belirlenmesiyle açığa çıkartılabilir. Bu nedenle serinin nasıl bir "datanın yaratıldığı süreçten" geldiğini anlamak için serinin her dönemde aldığı değerin daha önceki dönemdeki değeriyle bir regresyonunun yapılması yeterlidir. y_t değişkenin bu dönemde aldığı değeri, y_{t-1} geçen dönemdeki değerini ve u_t ise bu dönemde ortaya çıkabilecek (bu nedenle y_{t-1} içine girmeyen) ve öngörülemeyen sapmaları, şokları gösterdiğinde, sözü edilen regresyon en basit biçimiyle

$$y_t = \mu + \rho y_{t-1} + u_t$$

ya da, denklemin sağ ve sol tarafından y_{t-1} çıkarılarak ve geçen dönemden bu döneme değişkenin değerindeki değişmeyi $\Delta y_t = y_t - y_{t-1}$ ile göstererek,

$$\Delta y_t = \mu + (\rho - 1) \cdot y_{t-1} + u_t$$

formunda oluşturulabilir.⁷ Burada u_t 'nin daha önce belirtilen özelliklere sahip olması gerekmektedir. Dikkat edilirse bu regresyonda bulunacak ρ 'nun değeri bire

eşitse (istatistiki olarak) bu bir önceki dönemde iktisadi değişkenin değerinin ve dolayısıyla o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu gibi sistemde kalması demektir. Geriye yönelik olarak düşünüldüğünde, yukarıdaki denklemin belirlediği kural tüm dönemler için geçerli olduğundan, bu daha önceki dönemlerde ortaya çıkan şokların da değişkenin bu dönemdeki değeri etkilerini aynen sürdürdüğü, dolayısıyla geçmişteki bütün şokların bir toplamından oluştuğu anlamına gelir. Daha önce açıklamaya çalışıldığı gibi, bu şokların kalıcı nitelikte olması, o serinin durağan olmaması ve zaman içinde gösterdiği trendin stokastik olması demektir. Bu katsayı birden küçük olduğunda ise geçmiş dönemlerdeki şoklar belli bir dönem etkilerini sürdürsele bile, bu etki giderek azalacak ve kısa bir dönem sonra tamamen ortadan kalkacaktır. Değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök (unit root) analizi olarak adlandırılan analizler, belirtilen katsayının bire eşit ya da birden küçük olup olmadığının istatistiki olarak belirlenmesi yöntemleridir.⁸

***Ekonometrik olarak
anlamalı sonuçlar elde
edilebilmesi için analizi
yapılan serilerin durağan
seriler olması
gerekmektedir.***

Ekonometrik

olarak anlamalı sonuçlar elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Bunun nedeni durağan olmayan, stokastik trend içeren iktisadi değişkenlere ait serilerin birbirleriyle ilişkisi incelendiğinde esasen şoklara atfedilebilecek özelliklerin ayıklanmaması sonucunda değişkenler arasında gerçekte varolmayan (varolmayabilecek) bazı bağlantıların (korelasyon) olabileceği, bunun ise yanıltıcı regresyonlara (spurious regression) yol açabileceğidir. Örneğin iki değişken, daha önce anlatıldığı şekilde, zaman içinde bir artış trendi gösteriyor ancak bunların farklı nitelikteki kalıcı şoklar sonucunda oluşan stokastik trendler olduğu belirleniyorsa, bu şoklar birbirleriyle herhangi bir bağlantı taşımadıkları için, bu stokastik kısım elimine edilmeden sadece serilerin arasında kurulan bir bağlantı (korelasyon) bu değişkenlerden biri artarken diğerinin de onunla ilişkili olarak arttığı gibi bir yanıltıcı sonuca vardırılabilir. Çünkü serilerdeki artma eğilimi tamamen şoklardan ileri geliyor olabilir. Bu doğal olarak, iki değişken arasında bir regresyon yapıldığında değişkenlerden birindeki artışın diğer değişken üzerinde artırıcı bir etkisinin olduğu gibi hatalı bir sonuca götürür. Bu durumda eğer bir seri durağan olmayan bir nitelik taşı-

yorsa; serinin her bir değerinin bir önceki dönemde aldığı değerden farkının alınmasıyla seri durağan hale getirilebilir. Dikkat edilirse bu işlem serinin içerdiği kalıcı şokun etkisinin yok edilmesini; yukarıda verilen birinci denklemden de görüleceği gibi⁹, geriye durağan, yani belli bir değere yaklaşan geçici şokların kalmasını, dolayısıyla serinin durağan hale gelmesini sağlamaktadır.

Ancak farkın alınması, sadece değişikliğin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmamakta, fakat aynı zamanda arka arkaya gelen dönemler arasında, bu şok dışında, varolabilecek uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yukarıda verilen denklemlerin biricisinde y_{t-1} içinde, kalıcı şok dışında bir bilgi de içerilmektedir ve fark alındığında bu bilgi bertaraf edilmektedir. Diğer taraftan tüm iktisadi değişkenler bir sistem içinde yaratılırlar; ve bu sistemin anlamlı bir analizinin yapılabilmesi ve teorik modellerin öngördüğü değişkenler arasındaki ilişkilerin ampirik olarak sınanabilmesi için uzun dönemli denge ilişkilerine ait bilginin korunması gerekmektedir. Bu değişkenlere ait seriler durağan ya da trend olduklarında ortada bir sorun yoktur ve aralarında ilişki olduğu düşünülen değişkenler oldukları gibi bir regresyon analizine tabi tutularak bunlar arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenebilir. Seriler durağan olmadıklarında, yani stokastik trend gösterdiklerinde -ki çoğu makroekonomik değişkenlerin durağan olmayan serilere sahip oldukları bilinmektedir- farkların alınması suretiyle oluşturulan yeni seriler arasında regresyon analizi yapılması halinde, iktisadi değişkenler arasında, biraz önce belirtilen nedenlerle, teoride öngörülen uzun dönemli denge ilişkilerinin ampirik olarak belirlenebilmesi olanağı ortadan kalkmaktadır. Oysa durağan olmayan seriler arasında, kalıcı şokların etkisi dışında içerilen bilgide somutlaşan, uzun dönemli bir denge ilişkisinin varolduğunun (ya da varolabileceğinin) gösterilmesi önem taşımaktadır. Bu uzun dönem ilişkisini ampirik olarak belirlemeye çalışan tekniklerden biri koentegrasyon analizidir.

Koentegrasyon ve uzun dönemli denge

İlk bölümde anlatılmaya çalışıldığı gibi, iktisat literatüründe denge, çeşitli iktisadi değişkenlerin birbirleriyle ilişki içinde yönedikleri ve sisteme dışarıdan bir müdahale olmadığı takdirde çıkma eğilimi göstermedikleri bir nokta ya da patika olarak tanımlanmaktadır. Neoklasik iktisatta bu dengenin, ekonomideki bütün piyasaları birbirleriyle uyumlu olarak, aynı anda dengeye getiren bir tam istihdam dengesi olduğu

kanıtlanmaya çalışılır. Ancak belli bir anda (yani kısa dönemde) bu denge durumundan sapmalar olması normaldir; hatta tanımlanan genel denge durumuna ulaşmak hiç bir zaman mümkün olmayabilir. Bu sapmaların nedeni sistemin maruz kaldığı şoklardır. Bu durumda, bir uzun dönemli denge ilişkisinden bahsedebilmek için, sapmaların iktisadi değişkenleri aykırı noktalara çekmemesi, belli bir ilişki etrafında sürekli ona dönme eğilimi taşıyacak şekilde dalgalanma göstermesi beklenir. Anlaşılacağı gibi bu, sapmalar barındıran ve bir kaç değişken arasındaki ilişkiyi veren bir serinin durağan olması demektir. Örnekleme gerekirse; eğer x_t ve y_t gibi iki iktisadi değişkenin aralarında, α ve β birer sabit olmak üzere, $y_t = \alpha + \beta x_t$ ile özetlenebilecek bir uzun dönem denge ilişkisi varsa, bu aynı zamanda, aritmetik olarak, $y_t - \alpha - \beta x_t = 0$ demektir ve bu denge bütün dönemler için, örneğin 1950, 1951, 1952, ..., 1997 yıllarının her biri için geçerli olmalıdır. Ancak iktisadi değişkenlerin, x_t ve y_t 'nin, yönelmesi beklenen bu ilişki herhangi bir dönemde şoklar nedeniyle gerçekleşmeyebilir. (genellikle de gerçekleşmez) ve bu nedenle $y_t - \alpha - \beta x_t > 0$ ya da $y_t - \alpha - \beta x_t < 0$ olabilir. Beklenen durum, her bir döneme ait bu sıfırdan farklı değerlerin dönemler boyunca oluşturduğu serinin durağan olması, yani yukarıda belirtilen ilişkiye, $y_t = \alpha + \beta x_t$ ya da $y_t - \alpha - \beta x_t = 0$, dönme eğilimi taşımalarıdır.

Eğer serilerin her biri ayrı ayrı durağan bir niteliğe sahipse, yukarıda belirtilen ilişki doğrudan doğruya serilerindeki değerler kullanılarak, regresyon analizi yoluyla α ve β 'nin belirlenmesiyle bulunabilir. Çünkü iki seri durağansa, istatistiki olarak, bunların bir doğrusal kombinasyonu olan $y_t - \alpha - \beta x_t$ ilişkisi de durağan olacaktır.¹⁰

Ancak seriler durağan olmadıklarında, stokastik trend ya da birim kök içerdiklerinde; bunların doğrusal kombinasyonları da durağan olmayacaktır; ve bu durumda bir uzun dönem denge ilişkisinden bahsedilemez. Serilerin bir önceki dönemle farklarının alınarak ve dolayısıyla durağan hale getirilmiş seriler elde edilerek, bu farkların oluşturduğu seriler arasında bir regresyona gidilmesinin ise, uzun döneme ait tüm bilginin de yok edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem denge ilişkisi vermeyeceğine (ampirik olarak) daha önce değinilmişti.

Tam bu noktada, koentegrasyon analizi devreye girerek, bir sistemi oluşturan iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmayan bir niteliğe sahip olsalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun varolabileceğini (tabii her zaman değil) ve eğer varsa,

bunun ekonometrik (istatistiki) olarak belirlenebileceğini söylemektedir; ki bu, sistemdeki değişkenleri etkileyen kalıcı, dışsal şoklara rağmen, değişkenler arasında bir uzun dönemli ilişkinin, bur dengenin varolduğunu gösterir.

Dikkatle incelendiğinde; değişkenler arasında böyle bir koentegrasyonun varolabilmesi ancak, dışsal olan kalıcı şokların farklı dozlarda ve biçimlerde olsa bile sistemdeki tüm değişkenleri ortak olarak etkilemesiyle mümkündür. Diğer bir ifadeyle; sistemdeki her değişken kendilerini ayrı ayrı etkileyen, her biri kendine özgü dışsal, kalıcı şoklara değil, bunları beraberce etkileyen ortak stokastik trendlere (common stochastic trends) sahip olmalıdır. Koentegrasyon analizi özünde, değişkenler arasında, varsa, bu ortak stokastik trendlerin belirlemeye yönelik istatistiki teknikler bütünüdür. Doğal olarak, örneğin dört iktisadi değişken arasında, bu değişkenlerin her biri en fazla salt kendilerine özgü kalıcı şoklara maruz kalabileceğinden, bu ortak stokastik trendlerin sayısı üçü aşamaz, ancak üçten az olabilir. Böyle dört değişkenin oluşturduğu sistemde, ortak stokastik trendlerin dışında kalan durağan bir kısım ilişkiler varolacaktır; bunlar koentegrasyon ilişkilerini vermektedirler.¹¹

Engle ve Granger'ı izleyerek¹², bu ortak etkeni şu şekilde ifade etmek mümkündür. x_t ve y_t gibi durağan olmayan iki serinin herbiri eğer kendi içlerinde iki kısma ayrıştırılabilir ve A bir sabit, w_t durağan olmayan bir seri ve x_t^s ve y_t^s durağan seriler olmak üzere;

$$x_t = Aw_t + x_t^s$$

$$y_t = w_t + y_t^s$$

biçiminde durağan olan ve olmayan iki serinin toplamı olarak yazılabilirse; x_t ve y_t arasında bir doğrusal kombinasyon olarak tanımlanan $z_t = x_t - A y_t$,

$$w_t = y_t - y_t^s$$

olduğu için, w_t , x_t içinde yerine konularak

$$x_t = Ay_t - Ay_t^s + x_t^s$$

ve

$$x_t - Ay_t = x_t^s - Ay_t^s$$

dolayısıyla

$$z_t = x_t^s - Ay_t^s$$

biçiminde yazılabilir. Görüleceği gibi iki durağan olmayan serinin doğrusal kombinasyonu, x_t^s ve y_t^s durağan seriler oldukları için, durağan bir seri oluştura-

bilmektedirler. Bunu sağlayan unsur, durağan olmayan w_t gibi bir serinin her iki değişkeni de ortak bir şekilde etkilemesidir. Bu çalışmanın başından beri vurgulandığı gibi, bu ortak unsur neoklasik iktisadın ve zaman serileri ve koentegrasyon analizinin çerçevesinde bu değişkenlerin oluşturduğu sisteme dışsal, kalıcı olan bir şoklar manzumesidir. Sistemi etkiler ancak sistem tarafından açıklanamazlar; çünkü sistem tarafından üretilmezler; örneğin petrol fiyatlarındaki ani artışlar gibi ya da para ve maliye politikalarında ani değişimler gibi sistemin dışındaki etkenlerce belirlenirler. Bu çerçevede aslolan, x_t^s ve y_t^s gibi, değişkenlerin durağan olan ve sistem tarafından belirlenen kısımları arasındaki uzun dönemli denge ilişkisidir ve ekonometrik olarak belirlenebilir.

Koentegrasyon ilişkilerinin belirlenmesinde yöntem olarak farkları alınmış seriler kullanılarak ilişkide olduğu düşünülen değişkenler arasında, sadece iki değişkenin olduğu bir sistem varsayarak¹³, aşağıdaki türden bir sistem oluşturmaktadır:

$$\Delta x_t = m_1 + \rho_1 z_{t-1} + \text{lags} (\Delta x_t, \Delta y_t) + \varepsilon_{xt}$$

$$\Delta y_t = m_2 + \rho_2 z_{t-1} + \text{lags} (\Delta x_t, \Delta y_t) + \varepsilon_{yt}$$

ε_{xt} ve ε_{yt} 'nin terimlerini temsil ettikleri bu biçimde yazılan model "Hata Düzeltim Modeli" (Error-correction Model) adını almaktadır.¹⁴ Dikkat edilirse, farkları alınarak durağan hale getirilmiş seriler arasındaki ilişki, bu model için $z_{t-1} = x_{t-1}^s - Ay_{t-1}^s$ kanalıyla uzun döneme ait bilgiyi de içerecek şekilde yeniden düzenlemektedir. z_{t-1} durağan olduğundan, bu terimin durağan olan diğer terimlerle doğrusal kombinasyonu da sonuçta olacak ve tutarlılık sağlanacaktır. Koentegrasyon analizi, bu sistem içinde z_{t-1} 'nin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla geliştirilmiş çeşitli tekniklerden oluşmaktadır. Görüleceği gibi $z_{t-1} = 0$ ise sistem dengededir; diğer bir değişle $x_{t-1}^s = Ay_{t-1}^s$. Sıfırdan farklı ise ρ katsayıları bu serinin dengeye dönüş hızını gösteren intibak katsayılarını verirler.

Bir iktisadi sistem, zaman zaman maruz kalınan ani değişikliklerin, şokların etkisi altında kaldıkları ve bunların önemli değişimlere neden oldukları yadsınamaz bir gerçektir.

Bu tekniklerin neler olduğu ileri bir teknik donanım gerektirdiğinden ve bu yazının kapsamı dışında tutulduğundan daha ayrıntılı bir analize girmiyoruz. Bu konuda sadece çok sınırlı bir kısmının verilebileceği kaynakça kısmındaki yazılara başvurulabilir.

Sonuç yerine (Başlangıç)

Bir iktisadi sistem, zaman zaman maruz kalınan ani değişikliklerin, şokların etkisi altında kaldıkları ve bunların önemli değişimlere neden oldukları yadsınmaz bir gerçektir. Ancak, sistemin sürekli maruz kaldığı şokların etkisi altında denge durumundan uzaklaşma eğilimi taşıdıklarını, özü itibarıyla neoklasik olduğunu düşündüğümüz teknikler kanalıyla bunların ayrıştırılarak sistemin aslında bir denge ilişkisinin var olduğunu ileri sürmek, kapitalist sistemin gerçekte varolan dinamiklerini yakalamak ve analiz etmek açısından yetersiz kalmaktadır. Sistemde etkisi olduğu düşünülen ve dengesizliklere neden olan sürekli dışsal şokların, aslında sistem içindeki birtakım dinamikler tarafından üretildiğinin kabulü ve bunların neler olabileceğinin incelenmesi, kanımızca, daha iyi bir analiz çerçevesi sunacaktır.

Ancak zaman serileri ve koentegrasyon analizi tekniklerinin gelişiminin, iktisadi sistemlerin yarattıkları verilerin daha derinlemesine anlaşılması ve daha önce kabul gören "doğruların" sorgulanması yönünde önemli bir katkı yaptığı da yadsınmaz. Nitekim, kanımızca, bu gelişmelerin yarattığı teorik plandaki rahatsızlıkların, kapitalist sistemin daha kapsamlı analizlerine yönelen kaos teorisi, denge patikalarının birden fazla olabileceği ve belirsizlik (indeterminacy), dışsallıklar (externalities) ve yapısı gereği dinamik olan Marksist iktisat teorisinin yeniden ele alınması vb. gibi yeni gelişmelere yol açtığı ve bu alanda önemli bir potansiyelin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu nedenle, bu tekniklerin bilinmesi ve izlenmesi, yeni gelişmelere uyarlanacak şekilde geliştirilmeleri son derece büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça:

Engle, R.F., C.W.J. Granger (1991), *Long-Run Economic Relations* (Oxford University Press, New York).

Hamilton, J.D., (1994), *Time Series Analysis* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey).

Harvey, A.C., (1990), *The Econometric Analysis of Time Series* (Phillip Allan, 2nd. Edition).

Johansen, S. (1991) "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, sa:231-54.

Dipnotlar:

¹ Çeşitli iktisat okullarının farklılıkları ve/veya benzerlikleri bu yazının ana vurgusu olmadığından burada, bu ayrıntılara girmiyoruz.

² Aralarında belli bazı farklılıklar bulunmakla birlikte burada sözü edilen modellerin metodolojik bakımdan neoklasik okulun içinde değerlendirilebileceğini düşünüyorum. O nedenle yeni klasik okul vb. bazı okullar, bu yazıda, bu çerçeveye içine sokulmaktadır.

³ Kastedilen değişiklik ekonominin reel büyüklüklerindeki artışlar ya da düşmelerdir; fiyat seviyesi, faiz hadleri gibi iktisadi değişkenlerde değişimler ortaya çıkabilir.

⁴ Böyle bir yaklaşımın ortaya çıkışındaki nedenlerden biri Solow tarafından geliştirilen ve büyümeyi asıl olarak sermaye ve emeğin artış oranlarına dayandıran büyüme modelinin, gözlenen büyüme oranlarının ancak bir kısmını açıklayabildiği ve bu faktörler tarafından açıklanmayan önemli bir kısmının bulunması olmuştur denilebilir. Her ne kadar son dönemde geliştirilen dinamik makroiktisat modelleri bu büyüme modeli ile tamamen aynı özelliklere sahip olmasa da, aynı teorik zemine dayanmaktadırlar.

⁵ Burada konumuz sınırları içine girmediğinden bu konudaki ayrıntılar ve farklı ayrıştırma yöntemleri burada ele alınmayacak, sadece koentegrasyon üzerinde durulacaktır.

⁶ Bu yazıda sadece doğrusal ilişkiler konu edilecektir.

⁷ Eğer daha önceki dönemlerin de y_t 'nin aldığı değer üzerinde etkili olduğu düşünülüyorsa, Δy_{t-1} , Δy_{t-2} vs. biçiminde regresyona dahil edilebilir. Geriye yönelik olarak kaç dönemin regresyona gireceği genellikle verilerin analizine dayanan bazı istatistiki yöntemlerle saptanmaktadır.

⁸ Bu regresyon yapıldığında p genellikle birden farklı (daha çok küçük) çıkacaktır. Bu nedenle bu katsayının istatistiki yöntemlerle bire eşit olup olmadığı araştırılmaktadır. Yine dikkat edilirse, eğer bu katsayı birden büyükse, geçmiş dönemlerdeki şoklar etkilerini artırarak sürdürüyor olacaktır.

⁹ Bu denklemde $p=1$ olduğu düşünülürse $y_t - y_{t-1} = \mu + \mu_t$ olacaktır.

¹⁰ Hemen belirtelim ki, bu analizler ikiden fazla değişken olduğu sistemler için genelleştirilebilir.

¹¹ Birden fazla koentegrasyon ilişkisinin varolması da mümkündür. Bu durumda yapısal bir takım testler uygulanarak bunların sadece bir tane koentegrasyon ilişkisine indirgenip indirgenemeyeceği saptanabilmektedir.

¹² R.F. Engle and C.W.J. Granger, 1991, sa:6

¹³ Burada da sistem ikiden fazla değişken için genelleştirilebilir.

¹⁴ Lags adı altında toplanan terimler değişkenler üzerinde etkisi olduğu düşünülen daha önceki dönemlere ait değişimleri göstermektedir. Bilindiği gibi, bu terimler, serilerde serisel bağlantı (serial correlation) olması halinde, bu etkile-ri dikkate olmak üzere denklemlere konulmaktadır.